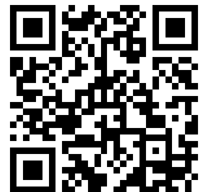

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 1 1929 Årg. 14

INNEHÅLL:

PRENUMERATION SKER

i Helsingfors:

genom boklådorna, Allmänna Pressbyrån eller direkt genom tidskriftens expedition, Georgsg. 27 (Mercator), *tel. 37923*;

i landsorten:

genom boklådorna eller postverket.

Prenumerationspriset är fmk 25: — för år 1929, enskilda häften till fmk 7: —, i utlandet fmk 30:— för året.

Äldre årgångar kunna erhållas genom redaktionen i den mån de ej äro utsålda.

Uppsatser, recensioner och andra bidrag avsedda för införande i tidskriften samt böcker till anmälan i den böra sändas under adress

HISTORISK TIDSKRIFTS FÖR FINLAND REDAKTION
APOLLOGATAN 5 A, HELSINGFORS.

Denna tidskrifts prenumeranter kunna efter anmälan till expeditionen eller direkt till Edgrens Bokhandel, Åbo, vilken omhänderhar distributionen, erhålla Historisk Tidskrift (Stockholm) för år 1928 till ett nedsatt pris av fmk 40: —. Även årgångarna 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927 o. 1928 avstås efter anmälan till samma pris åt prenumeranter.

Detta häftes pris är Fmk 7: —

Om förhållandet mellan Karl XII och Görtz på utrikespolitikens område efter konungens hemkomst från Turkiet till hans död (1716—1718).

Av

K. J. HARTMAN.

I.

Det är ett allbekant faktum, att Karl XII-forskningen, trots mängden av de personer, som känt sig manade att offra tid och möda för lösandet av de invecklade gåtor, vilka utgöra föremål för densamma, fortfarande har att uppvisa många motsägelser och luckor. Detta gäller icke minst konungens politik under den s. k. görtz'ska perioden i Sveriges historia. För att hjälpa sig ur dessa svårigheter har man i regeln sett sig tvungen att tillgripa konstruktioner, d. v. s. sökt att vid bristande tillgång på källskrifter förklara konungens och hans rådgivares politik genom antagande av politiskt motiverade syftemål, samtidigt som man för de fall, då källflödet är ymnigare, men icke står i samklang med det faktiska händelseförloppet, sökt reda sig ur detta dilemma genom att lägga huvudvikten vid Görtz' rapporter, vilka dock i viktiga delar just avsågo att förhindra hans motståndare från att få en riktig uppfattning av hans planer och beräkningar och därför även måste leda till falska slutledningar, därest desamma ej på varje enskild punkt verifieras med de historiska fakta, som kunnat fastslås rörande Görtz' politik under och närmast före den åländska kongressen — fakta, som stå i en avgjord motsättning till rapporternas innehåll.

Såsom ett illustrativt exempel på, vart en undersökning i ovan angivna riktning leder, kan hänvisas till F. F. Carlson's arbete »*Om fredsunderhandlingarna 1709—1718*» (1857).

Han kommer nämligen till den uppfattning — och han har därvid ett skenbart ganska gott stöd i arkivmaterialet att åberopa — att en fred mellan Sverige och dess fiender under Karl XII:s regering var omöjlig att uppnå, dels på grund av konungens oböjliga karaktär, dels i anledning av hans stränga fredsvillkor. En naturlig följd av denna ståndpunkt har varit, att Carlson ej kunnat tillerkänna Görtz något större inflytande över Karls beslut och handlingar, då det gällde Sveriges yttre politik. Ministern kommer visserligen fram med för sin herre synnerligen förmånliga förslag om en uppgörelse med Ryssland, men Karl förkastar dem alla; och slutligen återstår för Görtz ingen annan utväg än att kasta sig över på en fredsunderhandling med England—Hannover och, med Müllerns bistånd, söka förmå monarken att vara med därpå. För att kunna hävda denna uppfattning blir Carlson emellertid tvungen att skjuta det holsteinska problemet, vars tillfredsställande lösning var huvudförutsättningen för Görtz' inträde och kvarstående i Karl XII:s tjänst, fullkomligt i bakgrunden, medan han åter förklarar fortsättandet av den ryska underhandlingen såsom blott framsprunget ur konungens önskan att på sådant sätt kunna uppehålla tsaren för att Karl genom ett vinterfälttåg 1718—1719 bleve i tillfälle att erövra Norge. Huruvida ett sådant anfall mot Georg I:s bundsförvant Danmark hade utsikt att förmå denne till en acceptabel fred med Sverige, underlåter Carlson emellertid att undersöka; ävenså om ett förbund med Georg, därest det verkligen kunnat åvägabringas, varit av lika stor betydelse för Sverige som ett sådant med Ryssland.

Denna uppfattning av Karl XII:s politik och Görtz' oförmåga att kunna åstadkomma någon märkbar ändring i densamma har satt djupa märken efter sig ända in i våra dagar. Ett litet stickprov som belägg härför torde vara tillräckligt. Arnold Munthe's »*Karl XII och den ryska sjömakten*» (III delen utkom kort efter förf:s död 1927) skiljer sig både till plan och uppränning märkbart från Carlsons uppsats. Han kritiserar tämligen omilt — och som det synes, ofta på goda skäl — konungens politik under hela det stora nordiska kriget. Den holsteinska frågan och rivaliteten mellan Görtz och arvprinsen tar han ävensa till tals, då tillfälle därtill yppar sig. Vidare erkänner Munthe

obetingat den förres stora inflytande över konungen och säger t. o. m. att »Görtz tilltrodde sig att kunna rubba Karl XII i hans åsikter och att på sådant sätt genomföra sitt ytterst svåra värv». Men icke desto mindre är förf. tvungen att erkänna, att ministern icke lyckades förmå sin herre att bifalla en fred med tsaren; ej heller kan han påvisa, att fred med någon annan av Sveriges övriga fiender skulle haft ens lika stora utsikter att kunna genomdrivas som med Ryssland. Karl XII:s förmodade beslut att överföra kriget »efter Norges erövring och slutuppgörelsen med Danmark» på andra sidan Östersjön finner han omöjligt att genomföra, enär han, såsom just framhölls, icke kan godtaga möjligheten av en försoning med Ryssland. Han säger därför rent ut: »Det var en lycka i olyckan för Sverige, att denna konungens plan icke kom till utförande. Ja, konungen var på grund av sina egenskaper olämplig att föra Sverige segrande ur det stora nordiska kriget.»

Denna version går sålunda i sitt kategoriska förnekande av möjligheten att uppnå ett för Sverige lyckligt slut på kriget t. o. m. ett steg längre än den carlsonska uppfattningen.

Men det är klart, att en slik framställning av Karl XII:s politik måste stöta mången för huvudet, den må sedan ha stötts med huru många skenbara bevis som helst. Ty det behöves ej stor observationsförmåga att uppdaga luckor i konstruktionen.

Låtom oss först vända blickarna mot Görtz' person! Ingen har kunnat förneka hans stora inflytande över konungen och hans snilles maktresurser. Detta stämmer emellertid icke väl överens med påståendet, att monarken var fullkomligt döv för alla ministerns föreställningar med avseende å den ryska freden. Man har svårt att föreställa sig, att Görtz skulle ha stått i kungens tjänst i fyra långa år, därest han ej av denne erhållit vissa förhandslöften med avseende å sina egna krav. Och av dessa var freden med Ryssland, som stod i ett så nära samband med hertigens av Holstein—Gottorps förklarande för Sveriges tronföljare och hans förmälning med tsarens dotter, det förnämsta. De författare, vilka med Carlson i spetsen behandlat ämnet från ovan angiven synpunkt, ha därvid icke varit i tillfälle att ägna den gottorp-hessiska frågan en nödig uppmärksamhet. De ha

därför med lätthet kunnat godtaga ett av Görtz kort före konungens död lancerat rykte, att baronen dåmera önskade avbryta förbindelsen med Ryssland och närma sig Georg I och England—Hannover. På sådant sätt har man någorlunda lyckats reda sig ur svårigheterna. Samma resultat har jämväl uppnåtts genom att, såsom Munthe gjort, lämna hela frågan om Görtz' »omvändelse» obeaktad.

Ett annat problem, som jämväl av de flesta av Karl XII:s författare lämnats utom diskussion, är möjligheten av en sinnesförändring hos konungen efter det ödesdigra nederlaget 1709 och flykten till Turkiet. Det har tvärtom betraktats som ett axiom, att Karl från sitt tillträde till regeringen till sin död varit oföränderligt densamme i alla skiften. Denna fiktion är emellertid svår att upprätthålla. Under sin långa vistelse i Turkiet har konungen ställts inför uppgifter, vilka med nödvändighet påkallade en omläggning av hans politiska planer och kombinationer. Att han inför världen var samma slutne och otillgänglige personlighet som tidigare, det känna vi ju till. Men detta ger oss icke rätt att utan en noggrann prövning av förhållandena instämma i Carlsons kategoriska bedömande av honom, då han säger: »Det var Karl XII eget, att han mitt i de tätt på varandra följande välvningarna av medgång och motgång stod orubblig, alltid sig lik, huru än lyckan måtte skifta och hans rådgivare vända sina planer. Liknande klippan, mot vilken vindens och vågornas makt förgäves bryter sig, avvisade Karl XII dem alla.»

I stället yttrar en annan författare A. V. Quennerstedt i *Karolinska krigares dagböcker* (IV, 1908) följande anmärkningsvärda ord: »Det är ett svårt dop Karl har gått igenom i Turkiet. Det är hans förödmjukelsetid, sjunkande av hans stolta stjärna. Politiskt sett har en omläggning av planerna till sist nödtvunget försiggått, vi veta ej huru långt den sträckt sig, enär ingen blivit invigd i hans sista planer. Även på hans personlighet har den tryckt sina spår. — Det som aldrig smälter hos Karl var hans viljas stål, men för övrigt har han utgått ur eldprovet som det anstår en sådan människa. — De som dagligen hade att göra med honom under hans sista år, äro intagna av hans väsens förunderliga blidhet. Det träder fram allt mera av modern — —.»

Så stå motsatserna oförmedlade mot varandra, krävande förnyad undersökning av dessa hittills ej tillbörligt beaktade förhållanden.

Det kan icke förnekas, att ryskt arkivmaterial, inkl. tryckta källor, i flere hänseenden sprida ett starkare ljus över den åländska kongressens eller — såsom Görtz någongång uttrycker sig — »den förtrollade öns» (Sundskär med byn Lövö) gåtor. Men den stora frågan om konungens och hans förtrogne ministers förhållande till varandra och om den verkliga innebörden av deras politik kunna de blott ofullständigt lösa. Vid genomgåendet av det ryska utrikesministeriets i Moskva förvarade akter blir man visserligen övertygad om, att initiativet hela tiden låg i Görtz och icke ryssarnas händer, men över konungens ställning till fredsproblemet vilar samma hemlighetsfulla dunkel, som jämväl kännetecknar det svenska materialet. Baronen försäkrar upprepade gånger, att han i fullaste mått ägde sin herres förtroende och att han nog skulle genomdriva sitt program för fred med Ryssland till allmän belåtenhet, blott han finge tid på sig. Men å andra sidan nödgades han erkänna, att han hade att kämpa mot förbittrade fiender i konungens omedelbara närhet — han nämner särskilt v. Müllern och v. Kochen — och att dessa ansträngde alla sina krafter för att draga Karl bort från förbundet med Ryssland och få honom över på den andra sidan. Om man kompletterar dessa upplysningar med uppgifterna i de svenska källorna, enligt vilka konungen icke ville göra några nämnvärda avträdelser till tsaren — på sin höjd Petersburg med kringliggande område — och gång på gång avslog de görtz'ska fredsförslagen, så får man onekligen en mycket dimdunkel uppfattning av den åländska kongressen och om Görtz' förhållande till Karl XII. I belysning av dessa aktstycken framstår den holsteinsk-svenske ministern ofta som en mycket opålitlig rådgivare och som en lumpen intrigör, då det gäller utförandet och verkställandet av konungens vilja och befallningar. Genom smicker och intriger söker han föra denne bak ljuset och fortsätter fredsunderhandlingarna som om ingenting hänt — i fullkomlig strid mot monarkens bestämda order. Karakteristiskt är i detta hänseende hans

brev till Karl av den 28 juli/8 augusti 1718 jämte därtill hörande bilagor rörande separatartiklarna till fredsfördraget.[1]

Ej heller de ryska källorna kunna sålunda bringa nämnvärd klarhet i huvudfrågan. Karl XII:s obenägenhet att tillmötesgå tsarens med stor bestämdhet framförda fredsvillkor synes vara lika stor som trots någonsin. Det är först Görtz sista resa till Lövö (nov. 1718), som i någon ringa mån förmår rubba denna uppfattning. Lämnar man åter denna ur räkningen, kommer man, ehuru det ryska materialet i många hänseenden beriktigar och kompletterar det svenska, till ungefär samma resultat som Carlson och Munthe, nämligen att fred mellan Sverige och Ryssland icke var möjlig under Karl XII:s regering.[2]

Det är först genom granskningen av de i Marburg förvarade *hessiska arkivalierna* som man blir i tillfälle att icke blott omvärdera hela den åländska kongressen, utan även att få en djupare inblick i Karl XII:s och Görtz' verkliga förhållande till varandra och särskilt med avseende å deras politiska kombinationer och beräkningar.[3] Vad som främst väcker uppmärksamhet är, att lantgreven av Hessen—Kassel och dennes son arvprinsen Fredrik, förmäld med den yngre av Karl XII:s systrar, ävensom deras anhang av emissarier och spioner icke på något sätt tyckas ha anslutit sig till den härovan refererade uppfattningen om konungens obenägenhet för en fred med tsaren, utan tvärtom med den allra största oro och fruktan emotsågo en slik utveckling av händelserna och med alla till buds stående medel sökte värja sig däremot. De befarade nämligen, att underhandlingen med Ryssland skulle draga de bägge ländernas furstehus i ännu intimare förbindelser med varandra genom den unge holsteinske

[1] Jmfr. mitt arbete *Åländska kongressen och dess förhistoria* I—III, 1921, 1922 o. 1925 i Acta Academia Aboensis Humaniora II—IV.

[2] Ett undantag utgör likväl den vidlyftiga akt i utr. min:s arkiv i Moskva, i vilken underhandlingarna rörande fredstraktatens olika utvecklingsfaser och Ostermanns memorialanteckningar, hänförande sig till hans konferenser med Görtz över detta ämne, ingå.

[3] Jämför »*Åländska kongressen m. m.*» IV, 1928 (i Acta V).

hertigens trolovning med en furstedotter ur det romanovska huset och hans samtida utkorande till Sveriges tronföljare. I allt detta se de endast gemena intriger från Görtz' sida; och deras hat mot den mäktige gunstlingen och ministern stegras i samma mån tidpunkten för den åländska kongressen närmar sig sitt förverkligande.

För att avvärja den enligt deras uppfattning hotande olyckan försöka hessarna med all makt draga konungen över på sin sida genom att förmå honom att övergiva tanken på fred med tsaren och att i stället närma sig Georg I. Men Görtz, förslagen som alltid, gör då ett motdrag, som borde varit ägnat att i hög grad förvirra hans motståndare: han överger skenbart sin egen ståndpunkt för att ansluta sig till hessarnas. Före sin sista resa till Lövö föreslår han nämligen, att konungen skyndsamt borde avbryta sina underhandlingar med Ryssland och i stället rikta sina ansträngningar på en fred med England—Hannover. Och för att göra detta förslag så trovärdigt som möjligt, låtsas han tillsammans med v. Müllern utarbeta en plan till fred med Georg. Planen har emellertid aldrig förelagts Karl XII för godkännande, vilket bevisar, att densamma tillkommit enbart i taktiskt syfte. Något belägg för att arvprinsen och hans fader skulle låtit sig bedraga av Görtz' skenmanöver finner man ej heller ur den hessiska korrespondensen. Tvärtom fortsätta de sin kamp mot holsteinaren med desto större bitterhet, ju mera tidpunkten för dennes sista resa till Åland närmar sig.

Följer man åter Görtz på dessa färder, finner man, att han för varje gång får sitt förslag allt fullständigare utarbetat i alla dess många detaljer och att, ju mera han låtsas ivra för fred med England, desto intensivare driver han i Lövö på den ryska traktaten. Konstaterandet av dessa fakta är av grundläggande betydelse för lösande av det problem, som här ovan uppställts. Görtz' brev till konungen och v. Müllern angående en uppgörelse med England måste ha skrivits i en annan avsikt än deras ordalydelse ger vid handen. I vilken mån även andra brev från Görtz till Karl XII, ävensom till v. Müllern, v. Kochen m. fl. berörande Ålandskongressen och dess förhistoria äro skrivna i enahanda avsikt, är på forskningens nuvarande ståndpunkt svårt att

med bestämdhet fastslå. På sin höjd kan man uttala vissa förmodanden och hypoteser. Så svårförståelig och svårtolkad är Görtz' politik — på samma sätt förhåller det sig ock med Karl XII:s — att de aktstycken man har till sitt förfogande, måste noggrannt granskas och inställas i sitt orsakssammanhang, förrän man ur dem vågar draga några fullt avgörande slutsatser.

II.

Det gäller emellertid att söka få fram en säkrare uppfattning av Karl XII:s ställning till Görtz' politik i allmänhet och särskilt till den åländska kongressen, d.v.s. av konungens benägenhet för fred med Ryssland, vilken hittills, såsom vi sett, dragits mycket starkt i tvivelsmål. För sådant ändamål är man självfallet i behov av något eller några säkra fakta, från vilka framställningen kan utgå och kring vilka den kan uppbyggas.

Lyckligtvis stå sådana att uppbringa. Karl har vid viktiga tillfällen av den görtz'ska underhandlingen varit tvungen att skriftligen meddela sig med sin minister i sådan form, att avsikten med hans befallningar icke kan misstolkas. Detta gäller i synnerhet, då Görtz och konungen icke under en längre tid kunna komma i personlig förbindelse med varandra, såsom fallet var under baronens resa till Holland. Sålunda äga vi tvenne synnerligen betydelsefulla dokument ur monarkens hand från slutet av 1716, d. v. s. några månader efter det Görtz anlänt till Haag och börjat sina fredsförberedelser därstädes. Det ena av dessa aktstycken är en generalfullmakt till baronen av den 23 okt./3 nov. 1716. I all sin koncentrerade ordkarghet bekläder den Görtz med en oinskränkt rätt att med alla och envar avhandla och besluta om allt, som kunde vara konungen till nytta. — Detta är allt; och dock, huru oändligt mycket inrymmes icke i dessa få ord! Man har sökt förringa värdet av denna fullmakt genom att hänvisa till ett av Görtz' brev till Karl från september månad 1716, enligt vilket aktstycket i fråga skulle i främsta rummet ha tillkommit för att baronen skulle kunna uppnegociera penningar i utlandet för den svenska kronans räkning.[1] Men

[1] »— — da ich geldnegociationen und andere commissiones vom Ew. K. M:t übernommen»; Gz till kon. d. 14/25 sept. 1716.

såsom vi redan sett av Görtz depescher vid tidpunkten för hans sista resa till Åland, behöver man ej alltför ängsligt hålla fast vid ordalydelsen eller motiveringen i hans skrivelser. Skulle konungen verkligen haft för avsikt att i något hänseende inskränka sitt sändebuds handlingsfrihet, så hade detta självfallet fått ett motsvarande uttryck i fullmakten. Man må blott jämföra densamma med de fullmakter, vilka Karl XII den 30 april/11 maj 1717 utfärdade till Vellingk och Preis rörande inledandet av underhandlingar med Georg I och tsar Peter under den tid, då Görtz satt fängslad i Arnhem, för att förstå den ofantliga skillnaden mellan holsteinarens och de bägge svenska diplomaternas handlingsfrihet. Så stort var Karl XII:s förtroende redan vid denna tidpunkt för Görtz, att han utan någon särskild instruktion och utan de minsta reservationer gav denne fullkomlig frihet att handla och vandla å hans vägnar och för hans räkning!

Men vi ha ännu ett annat synnerligen viktigt dokument att uppvisa just från samma tid. Blott en vecka efter det konungen dagtecknat sin »öppna» fullmakt, sänder han ett nytt brev till sin troman, däri han föreskriver, att därest separata underhandlingar med Ryssland kunde åvägabringas, borde desamma förläggas till lämplig ort vid finska gränsen![1]

Det torde utan vidare vara klart, att bägge dessa skriftliga handlingar stå i ett olösligt sammanhang med varandra. Att konungen lät en obetydlig mellanfrist förflyta mellan de bägge dokumentens avsändande, kan man ock väl fatta.

Den följdriktiga slutsats som kan dragas ur dessa bägge kungliga skrivelser är, att Karl nu genom Görtz' rapporter från Holland blivit underrättad om, att tiden redan började mogna för Sveriges utbrytande ur dess isolering och inledande av underhandlingar med dess fiender. Men då dessa under kejsarens medling önskade avhandla fredsfrågan på en kongress i Braunschweig, var Karl XII, som leddes av Görtz' intentioner, genast från första början på det klara med, att en allmän kongress, där samtliga förbundna kunde kontrollera varandra, blott skulle föra med sig svårare fredsvillkor för hans land och att särunderhandlingar på den grund borde föredragas. Han skickar därför generalfull-

[1] Jmfr. *Ål. kongr.* I s. 130—131 o. IV, s. 35 o. anm. 1.

makten till Görtz och ger denne fria händer. Men han har måhända av sin ministers skrivelser och under de konferenser han före baronens utresa haft med denne, fått den uppfattning, att om Sverige sökte separatfred med någon av ligans medlemmar, så borde det vända sig just till Ryssland. Detta är väl ock orsaken till, att han strax efter fullmaktens avsändande fastställer kongressorten för att åtminstone ej från sin sida göra sig skyldig till någon försinkelse. Och allt detta gör han, utan att Görtz denna gång ens behöft uppmärksamgöra monarken på, vad han väntade av honom, såsom han gjorde, då det gällde fullmakten.

Efter erhållandet av dessa viktiga papper kunde Görtz sålunda på allvar upptaga sina diplomatiska underhandlingar, vilka han inlett omedelbart efter sin ankomst till Haag i juli 1716. På sådant sätt börjar han vinna ett allt större inflytande jämväl på den svenska utrikespolitikens område, såsom ända från hans ankomst till Sverige varit fallet med rikets inre styrelse och förvaltning.

Det vore förvisso en intressant uppgift att söka följa Görtz på hans vägar och stigar under hans ansträngande försök att nå den position, han under sin utrikesvistelse 1716—1717 omsider såg förverkligad. Man skulle därigenom bli i tillfälle att beröra hans försök att med Fabrices tillhjälp redan år 1711 få hertigen av Holstein—Gottorp förklarad som Sveriges tronföljare och att, i samband därmed, under Karls vistelse i Turkiet kunna inverka på dennes politiska planer och kombinationer, hans konferenser med konungen i Stralsund i slutet av 1714, vidare hans överflyttande till Sverige och spelet därstädes under hans första verksamhetsår i riket, Karl XII:s infall i Norge 1716 och dess samband med den görtz'ska politiken samt sist och slutligen de händelser, vilka föregingo baronens nyss omnämnda utrikesresa. Men av det material, som står till förfogande, kunna tyvärr inga säkra slutsatser dragas i de flesta av dessa frågor [1]; man är huvudsakligen hänvisad till konstruktioner, om man söker skapa sig en

[1] Jmfr. dock A l m q v i s t's »*Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714*», som jag i stor utsträckning citerat i min IV del samt J. F. v. L u n d b l a d's av brodern Knut Lundblad (1839) utgivna arbete om Karl XII, som emellertid icke meddelar uppgifter om de källor, ur vilka han öst.

bild av de föregående årens händelser, sedda i samband med det problem, som här utgör föremålet för undersökning. Det är av denna anledning det har synts lämpligast att begränsa spörsmålet om Karl XII:s och Görtz' förhållande till varandra på utrikespolitikens område blott till tidpunkten från baronens utresa till Holland, emedan man först då får säkrare hållpunkter för bedömandet och därför kan draga mera bindande slutsatser.

En bland de första uppgifter, vilka mötte Görtz efter hans ankomst till Haag, var upptagandet och fortsättandet av de förbindelser med jakobiterna, som redan därförinnan inletts av de svenska ministrarna Karl Gyllenborg i London och Erik Sparre i Paris och som åsyftade att ställa svenskt understöd till pretendenten Jakob Edvards förfogande för en resning i norra England eller södra Skottland. För en sådan hjälp var denne villig att lämna Karl XII ett rundligt vederlag. På ett ganska tidigt skede av negociationen började jakobiterna i liknande avsikt vända sig även till tsar Peter i syfte att få en fred till stånd mellan de bägge regenterna och sålunda på verksammaste sätt utöka förbundet för sina syften. Planen gick ut på att pretendenten, så snart han förhjälpts till Englands krona, skulle ställa detta rikes maktmedel till Karl XII:s förfogande för erhållande av en lämplig ekvivalent åt honom såsom ersättning för de avträdelser till Ryssland, som Sverige nödgades underkasta sig.[1]

Det är svårt att vinna nödig klarhet i frågan om den roll den svenske konungen personligen spelat i dessa underhandlingar. Emellertid kan man med fog antaga, att han icke torde ha varit helt okunnig om transaktionen. Ty huru skulle väl Gyllenborg, Görtz och Sparre vågat att på egen hand underhandla med jakobiterna, därest de icke haft sin konungs hemliga medgivande att göra så? Man kan därför lätt förstå den knappa, men samtidigt vittsyftande stiliseringen i Karls öppna fullmakt till Görtz, som på sådant sätt kunde brukas för flere olika syften. Men en fullmakt av detta ovanliga slag förutsatte självfallet vidlyftiga rådplägningar mellan de bägge kontrahenterna före baronens utresa. De instruk-

[1] *Stuart Papers* I—VII. — I Ålandskongressen I och II ingå vidlyftiga referat och citater rörande den stuartska politiken och dess nära samband med de svenska och ryska fredsunderhandlingarna.

tioner, vilka i regeln inflyta i ett dokument av denna halt, har konungen nu endast muntligen meddelat sin minister. Detta kan icke ha skett utan orsak.

Efter avsändandet av den kungliga fullmakten samt brevet om den ryska underhandlingens förläggande till någon lämplig ort vid finska gränsen började hessarna att med fullt skäl känna sig oroliga. Det finnes belägg på, att lantgreven redan vid tidpunkten för Görtz' utresa började gripas av onda aningar. Ännu mera ökades antagligen såväl den förres som arvprinsens oro efter det Karl XII:s fullmakt avsänts till Görtz. Ty av Fredriks korrespondens från år 1717 och förra hälften av 1718 framgår, att han hade en ganska god inblick i konungens och Görtz' politiska mellanhavanden och på ett synnerligen energiskt sätt förstod att bevaka och tillgodose sina intressen, framför allt de dynastiska. Med det kungliga kansliets mysterier syntes han ha varit ganska förtrogen och dess in- och utgående skrivelser ha säkerligen icke varit honom obekanta. Denna arvprinsens skarpt markerade strävan att ingripa i sin svågers politiska åtgöranden och vända den till sin egen fördel var väl ock i främsta rummet orsaken till, att han efter Görtz' återkomst och den åländska kongressens beslutande fick sin verksamhet förlagd till Stockholm — alltså på så långt avstånd från Lund som möjligt, medan han åter kort före Görtz' och den svenska legationens avresa till Sundskär transporterades till Karlskrona såsom chef för flottan. Denna episod må anföras endast såsom ett exempel på det förbittrade spel om makten mellan arvprinsen och Görtz, som med varje dag efter den senares återkomst iklädde sig allt bittrare former.[1]

Därför bör man ej heller förundra sig över, att prinsen av Hessen, omedelbart efter den kungliga fullmaktens avsändande, fick klart för sig, att viktiga politiska avgöranden nu förestodo, något som även stod i samklang med fullmaktens ovanliga stilisering. Vidare hade han väl även lyckats få kännedom om inne-

---

[1] *Ål kongr.* IV.

hållet i Görtz brev från Haag för sagda tid, i vilka baronen gör antydningar om, att han ämnade upptaga sina tidigare underhandlingar med tsaren. Härom är självfallet svårt att med bestämdhet uttala sig. Men i stället ha vi en faktisk åtgärd från arvprinsens sida att hänvisa till. — Den 10/21 december, alltså tämligen omedelbart efter det konungens skrivelser avsänts till Görtz, inlämnar arvprinsen ett memorial till monarken, i vilket man skönjer icke blott en tydlig ovilja mot det görtz'ska systemet, utan även ett fullkomligt motsatt förslag till uppgörelse med fienden än det Görtz sökte realisera. Han är av samma mening som sin motståndare däruti, att Sverige måste sluta fred med en del av ligans medlemmar för att få bukt med den andra. Men mot öster vågade arvprinsen icke rikta sina blickar, ty denna position, vilken samtidigt stod i ett så nära samband med den holsteinska successionen, höll Görtz redan på att intaga och befästa. I stället anser han, att man borde vända sig med sin supplik till västmakterna och framför allt till Danmark, som vore lättare att tillfredsställa än Ryssland. Med förenade krafter borde därpå en landstigning ske i Östersjöprovinserna, helst i Livland, för att därifrån angripa tsaren och tvinga honom till fred.[1]

Det förefaller onekligen något egendomligt, att just då arvprinsen på detta kategoriska sätt drar i härnad mot den ryska freden, hans herr fader helt lugnt trakterar med tsaren i Schwerin genom Kettler.[2] Den 23 november är dennes rapport om resultatet av förhandlingarna därstädes avfattad. Den 3 december sänder lantgreven Axel Sparre med ett egenhändigt brev i ämnet till Karl XII för att snarast möjligt få del av dennes svar. Om vi antaga, att resan från Kassel till Lund denna tid på året tog något över två veckor i anspråk, borde Sparre ha inträffat i det svenska högkvarteret senast den 21 december, då arvprinsen inlämnade sitt betänkande till konungen. Antagligen står sändebudets ankomst och memorialets uppsättande i samband med varandra. Även den möjligheten är icke utesluten, att skriften kan ha författats i Kassel. I varje händelse har prins Fredrik

[1] Memorialet är refererat i *Kar. förb:s årsbok* 1917, s. 202—216 av Per Sörensson samt av Munthe III, s. 740 ff.

[2] *Ål. kongr.* I, kap. III.

knappast vågat företaga en sådan viktig handling utan föregående konferens med lantgreven.

Huru skall man under sådana förhållanden få den riktiga uppfattningen av de bägge furstarnas skenbart så olika schackdrag? Ty det är att märka, att varken Kettler i sin rapport, ej heller lantgreven i sitt brev till kungen söker avråda denne från att fortsätta underhandlingen med tsaren. Tvärtom skriver Karl av Hessen, att ehuru vicekanslern Schafirov under sina konferenser med Kettler (den 17 o. 18 nov.) spänt bågen tämligen högt, torde man genom vidare negociering erhålla ett gott resultat! Ja, lantgreven erbjuder sig t. o. m. att genom sin minister Dalwigk i Haag fortsätta förbindelsen med tsaren, som då befann sig i Holland, vilket även skedde, i det Dalwigk där uppsökte furst Kurakin och med denne ytterligare diskuterade situationen.

Då man icke kan föreställa sig, att far och son i en fråga av så stor betydelse för de hessiska intressena som denna haft en olika syn på tingen, inskränker sig intrigen synbarligen blott i ett försök att dupera kungen, i hopp om att lantgreven på sådant sätt finge behålla den ryska underhandlingens trådar i sin hand. Därigenom kunde han ju få en inblick i Görtz' spel och konungens hållning till detsamma. Då dessutom de ryska och de svenska kraven voro så vitt skilda från varandra, kunde han tillsvidare vara ganska lugn för följderna av den ryska negociationen. — Därför ansåg han väl under dåvarande kritiska förhållanden sig bäst betjänt av att ej personligen träda i breschen mot det ryska förslaget, utan i stället överlämna detta värv åt sin son, vilken vid sagda tid stod i ständig beröring med konungen och följaktligen nu var den lämpliga mannen att föra fram de sakliga invändningar, vilka kunde resas mot detsamma.

Sålunda kom det sig, att prins Fredrik skickades i elden, medan Axel Sparre å lantgrevens vägnar försiktigt höll sig i bakgrunden.

Men såsom man kunde förutse av den gestaltning händelserna allaredan tagit, fick arvprinsen en ganska ringa lön för sin möda. Karl besvarade visserligen memorialet, men det var ett svar av säreget slag! I själva brevet ordar han om allt mellan himmel och jord, men av politik finnes intet spår. Först i ett postskriptum erinrar han sig plötsligt sin svågers betänkande, men efter en kort analys av dess innehåll drar han den orakelmässiga slut-

satsen, att *man borde giva företräde åt den av fienderna, som kunde erbjuda de fördelaktigaste* villkoren.[1] — Detta var allt.

Tolkar man detta uttalande efter dess ordalydelse, kan man lätt komma till den uppfattningen, att det för konungen vid ifrågavarande tidpunkt var tämligen likgiltigt, med vilken eller vilka makter Sverige inledde sin fredsaktion, blott riket på sådant sätt kunde erhålla den fördelaktigaste freden. Detta intryck förstärkes ytterligare av det faktum, att Karl redan någon vecka tidigare eller dagen efter det brevet med generalfullmakten avsänts till Görtz, avlåter till denne en ny skrivelse, i vilken han jämväl bringar på tal frågan om en eventuell underhandling med — Danmark![2] Det vore intressant att kunna spåra upp sambandet mellan detta förslags insändande till Haag och arvprinsens egen proposition i saken. Man hade nämligen väntat sig ett motsatt förfarande, nämligen att Karl XII *efter* eller möjligen *samtidigt* med sin resolution till svågern skulle föreslagit Görtz jämväl den danska underhandlingen. Såsom saken nu ligger, vore man frestad att antaga, att arvprinsen redan före inlämnandet av sitt skriftliga betänkande upptagit förslaget till muntlig diskussion med konungen och att denne i förtäckta ordalag gjort Görtz uppmärksam därpå. Ty huru skall man annars kunna förklara baronens brev till Müllern av d. 7/18 dec., i vilket han uttalar sin förtrytelse över, att Karls brev orsakats av »sidoinflytelser», d. v. s. intriger från arvprinsens sida.

Dessa bägge aktstycken stå i föga samklang med generalfullmakten till Görtz, vilken Karl tillsände denne, oaktat han var fullt medveten om, i vilken riktning Görtz intentioner gingo med avseende å Danmark. Spörsmålet må emellertid tills vidare lämnas därhän, och i stället må framhållas en tredje handling av konungen, som kompletterar de bägge föregående åtgärderna.

Efter Görtz fängslande i Arnhem var lantgreven av Hessen icke sen att utnyttja detta gynnsamma tillfälle för att fullkomligt slå sin motståndare ur brädet och utestänga denne från allt politiskt inflytande. Och skenbart lyckades han utomordentligt väl. Han sände sin skickligaste diplomat, generallöjtnanten

---

[1] E. Carlson, *Konung Karl XII:s egenhändiga brev*, N:r 134; A. Munthe III, s. 744.

[2] *Ål. kongr.* I, s. 125.

Ranck, svensk till börden, först över till London och sedan till tsaren i Holland (mars 1717) samt därefter till konungen i Lund med förslag om inledande av fredsunderhandlingar med England—Hannover och Ryssland. Och Karl visar denne idel förståelse och går utan vidare in på hans framställning. På sådant sätt expedierades på samma dag — d. 30 april/11 maj — de ryktbara resolutionerna om att få negociationer till stånd med Georg I och tsar Peter. Ranck förseddes med brev och fullmakter att framföra till nödiga orter och personer. Högsta övervakandet av underhandlingarna uppdrogs åt lantgreven.

Härav kunde man lätt draga den slutsatsen, att Karl XII icke mera riskerade att låta tiden och konjunkturerna gå sig ur händerna, utan var tvungen att lämna Görtz åt sitt öde och överlämna avgörandet i lantgrevens hand.

Och dock ställa sig allvarliga betänkligheter i vägen för en slik uppfattning av situationen, både med avseende å den danska freden och uppdraget till Ranck.

Håller man sig nu främst till det förra problemet, så kan man med skäl ifrågasätta, huruvida konungen alls hade några motiv för en slik underhandling. Ty vilka förutsättningar förefunnos i själva verket för en fred med Danmark? Kunde konungen väl drömma om, att Fredrik IV, intimt allierad med Georg I som han var, skulle blott för fredens skull återställa de svenska besittningarna i Tyskland och därutöver restituera hertigens av Holstein besittningar, som han lyckats slå under sig. Och kunde han väl därutöver inbilla sig att få det utmattade Danmark med på en aktion mot Ryssland — till Sveriges förmån? Detta är väl knappast troligt. Dessutom stod en sådan politik i fullkomlig motsättning till den av Görtz föreslagna, enligt vilken från Danmark jämte Hannover de panter skulle tagas, genom vilka Sverige skulle återvinna sin förlorade stormaktsställning.

Vidare fäster man sig vid, att konungen varken i sitt brev till Görtz ej heller i sitt svar till arvprinsen ingår på själva kardinalfrågan, nämligen på vilka villkor han vore villig att ingå fred med Danmark. Ännu mindre gör han några ansträngningar att få en sådan underhandling i gång. Han gör sålunda endast ett principiellt uttalande rörande sin eventuella fredsbenägenhet, men längre går han icke. Detta framlyser även i det svar han ger

lantgrevens ombud, hovrådet Hein, då denne på vårvintern 1718 besöker Sverige i diplomatiska uppdrag och därvid avråder Karl från att anfalla Norge. Karl säger nämligen i detsamma, att han tillsvidare icke bundit sina händer, utan noggrant ville överväga saken, innan han fattade sitt definitiva beslut, och att han för den skull ämnade besöka norska gränsen för att utforska läget.[1]

Det kan icke förnekas, att konungen handlade klokt genom att inslå en sådan taktik. Han ville därigenom visa, att varje förslag till en fredlig lösning av konflikten, från vilket håll det än utginge, vore välkommet, om det kunde lända riket till gagn. På sådant sätt ställde han sig — åtminstone skenbart — utom partierna och behövde icke lägga sina egna kort på bordet. Men verkan av detta steg neutraliseras väsentligen av, att Karl redan därförinnan utställt åt Görtz en oinskränkt fullmakt och föreslagit platsen för den blivande svensk-ryska kongressen. Det synes därför sannolikt, att Görtz före sin utresa haft ingående överläggningar med konungen i denna sak och att de bägge handlade efter en gemensam plan, vilket självfallet ej kunde yppas för utomstående, som måste bibringas den föreställningen, att monarken drev sin politik fullständigt oberoende av baronens planer och hugskott.

Konungens ordande om önskvärdheten av en fred med Danmark måste även sammanställas med ett uttalande från Görtz' sida från slutet av 1716 och utgörande svar på den kungliga skrivelsen till honom just i detta ämne. Baronen säger i detsamma, att till honom (från danskt håll) ingått ett anbud i sådan riktning, och att han i anledning därav bett det danska hovet sända lämplig person — till Norge för att förhandla med något av Karl befullmäktigat ombud å någon ort vid den svensk-norska gränsen!

Skola vi bedöma Karls åstundan efter en dansk uppgörelse i överensstämmelse med motsvarande uttalande från hans förtroendemans sida, blir effekten av denna ömsesidigt uttalade försäkran ej så synnerligen värdefull. Den förminskas ytterligare genom ett något tidigare avfattat brev från Görtz, i vilket

[1] *Ål. kongr.* IV, s. 113.

denne uppmanar sin herre att redan under vintern 1716—1717 företaga rustningar för ett anfall mot Norge på våren sistsagda år [1] — ett anfall som även i sinom tid kom till utförande, ehuru detsamma på grund av den politiska situationen måste uppskjutas över ett år.

Vad som i stället är värt att lägga märke till, är Görtz' förslag om en eventuell kongress' förläggande till någon ort invid den svensk-norska gränsen. Konungen hade ju kort förut proponerat om en likadan ordning med avseende å den ryska underhandlingen. Görtz ville genom sin hemställan klarlägga såväl Karl XII:s som sin egen(!) opartiskhet med hänsyn till de bägge negociationerna, så att hans motståndare icke skulle få hugg på honom och för att kunna dölja de egentliga underhandlingarnas faktiska gång.

Längre fram, d. v. s. efter Görtz' hemkomst och under förberedelserna till den åländska kongressen, kunde Danmark icke mera användas såsom bulvan, enär ingen dåmera skulle trott på en så befängd historia. Men då iscensatte baronen i stället den engelska negociationen och kallade Fabrice över till Sverige från England med något slags kvasiuppdrag från Georg I. Och ju mera Lövö-kongressen drevs mot sitt förverkligande, desto ivrigare syntes Görtz börja plädera för ett avbrytande av underhandlingen med tsaren och avslutande av fred med England—Hannover. Det väcker därför icke någon större överraskning, att en stor del av hans egna och jämväl konungens uttalande icke kunna bringas i överensstämmelse med händelsernas faktiska utveckling utan måste tolkas såsom rent taktiska åtgärder, antagligen i huvudsak beslutna redan under de konferenser, vilka höllos före baronens utresa, och till väsentlig del bestämda av den hessisk-gottorpska konflikten.

Även konungens ställning till den ranckska kommissionen kommer i en annan belysning, om man skärskådar den under samma synvinkel som det danska problemet. Då generalen kom till det kungliga högkvarteret med sitt förslag till underhandlingar med England och Ryssland, hade han ju därförinnan varit i tillfälle att sondera sakläget med dessa länders ledande

---

[1] *Ål. kongr.* I, s. 125.

statsmän och hade antagligen funnit gynnsamma förutsättningar på vartdera hållet för saken. Om nu konungen avvisat förslaget, så hade han ju därigenom lagt i dagen ytterligare prov på sin allmänt kända fredsobenägenhet och hade på sådant sätt kunnat i hög grad skada den av Görtz inledda planen. Karl befann sig här i ett slags nödläge och kunde knappast handla annorlunda än han gjorde. Att även Görtz uppfattade läget precis på samma sätt, bekräftar han egenhändigt i ett brev till sin herre från början av juni 1717, då baronen, som för tillfället satt fängslad i Arnhem, ännu icke hade kunnat få någon underrättelse om Karls resolutioner av d. 30 april/11 maj.[1] I brevet, som han lyckades utsmussla ur arresten, uppmanar han konungen att icke avböja fredsunderhandlingar, vare sig allmänna eller enskilda, om sådana blott kunde fås till stånd. Ty därigenom skulle denne visa prov på sin fredsvilja, vilken hans fiender dittills dragit starkt i tvivelsmål. Sålunda skulle dessa tvingas att framställa sina villkor och Sverige beredas tillfälle att tänja ut förhandlingarna, utan att motståndarna märkte, att detta skedde avsiktligt.[2] Och att Görtz hade behov av denna frist, som härigenom kunde vinnas, skall tydligt framgå av det följande.

Vi se sålunda, att Karl XII allaredan av egen drift handlat så, som Görtz efteråt uppmanade honom att göra. Detta är ju ytterligare ett belägg på, att planens detaljer ingående granskats före Görtz' utresa, eftersom konungen i ett så pass invecklat fall som detta, vilket i så hög grad berörde både lantgrevens och arvprinsens intressen, omedelbart kunde resolvera just det, som baronen väntade av honom.

Men »fallet» förtjänar att ytterligare skärskådas! Man finner därvid, att lantgrevens skenbart så stora seger krymper samman till en ren obetydlighet. Konungen bestämmer visserligen, att de bägge negociationerna skulle föras under hessarens ledning, men han resolverar samtidigt, att deras praktiska genomförande skulle ske genom hans egna ministrar — Preis i Haag för den ryska och Vellingk i Bremen för den engelska affären.

---

[1] *Ål. kongr.* I, s. 86.

[2] Westrin, *Friherre G. H. von Görtz' brev ur fängelser i Arnhem.*

Tidigare hade lantgreven alltid, då han hade uppdrag från Karl XII, utfört dem genom sina egna män. Det var följaktligen en väsentlig olikhet mellan förr och nu.

Ännu en omständighet må framhävas. De villkor, som överlämnades åt Ranck, voro så stränga, att envar diplomat med oförvillad blick kunde se, att på den vägen stod ingen fred att erhålla. Det till lantgreven givna uppdraget var därför skäligen värdelöst.

Härvid komma vi emellertid över på en fråga, som ånyo dyker upp under den åländska kongressen och som tidigare kastat forskningen in på falskt spår. Den instruktion, som Karl XII då utfärdar för Görtz och Gyllenborg, är betydligt skarpare avfattad både till form och krav än den tidigare resolutionen till Preis.[1]

Man hade ju bort vänta sig raka motsatsen. Ty Görtz hade ju sedan dess frigivits, konfererat med ryssarna i Loo och av konungen utnämnts till förste underhandlare på Åland. För övrigt går den nya instruktionen stick i stäv med den tidigare generalfullmakten.

Vi skola inom kort återkomma till denna fråga, men vilja här endast framhålla, att till grund för de stränga villkor konungen dikterade på våren 1717 och de ännu strängare, som i februari 1718 ersatte de förra, måste ha legat rent taktiska syftemål. De skriftliga instruktionerna synas endast ha varit en skylt, en förevändning, avsedd att försvåra för utomstående underhandlingarnas verkliga förlopp, medan Görtz i stället handlade enligt *muntlig överenskommelse* med Karl XII — något som redan den oinskränkta fullmakten från november 1716 varslar om.

Så ännu en förklaring. Då konungen i Lund överlämnade åt Ranck sina uppdrag, måste han ha vetat, att energiska anstalter redan gjordes från holsteinsk sida att få Görtz fri.[2] Han riskerade därför icke mycket genom att fortfarande visa sig tillmötesgående mot hessarna, och detta stod, såsom redan anmärkts, i fullkomlig överensstämmelse med Görtz' egna planer.

Lantgreven kom emellertid snart underfund med, i vilken riktning dessa gingo. Redan i det med Sparre avsända brevet

---

[1] *Ål. kongr.* I, s. 84 o. 85.

[2] Jmfr. Westin's ovannämnda uppsats.

till konungen klagar han över, att Görtz jämte Vellingk lyckats att, med förbigående av honom, anknyta en direkt förbindelse med tsaren.[1] Men Karl ställer sig döv för denna insinuation. Även Görtz' kort därpå inträffade fängslande förskaffar hessaren blott en skenbar seger, och efter baronens frigivande är kampen i själva verket avgjord, vilket lantgreven högst egenhändigt nödgas bekräfta i sin instruktion till Ranck den 28 juni 1718.[2]

Från Görtz' holländska resa ha vi att ytterligare annotera kontentan av de brev, med vilka baronen uppvaktar Karl XII rörande den ryska freden. Vad som här väcker den i intrigen ej initierade läsarens allra största förvåning, är den oerhört starka nedpressning av tsarens villkor, som han nu ger sig sken av att kunna genomdriva. I november 1716 nämner han, att man på rysk sida redan börjat tala om Livlands återgivande, men att han komme att motsätta sig varje underhandling, därest ej tsaren förbunde sig att jämväl restituera Estland och Reval. Man bör erinra sig, att dessa djärva ord yttrades just vid samma tidpunkt, då Schafirov gav Kettler i Schwerin del av tsarens ultimatum om Östersjöprovinsernas ovillkorliga avträdande till Ryssland. Och efter frigivningen ur arresten i Arnhem blir Görtz ännu mera högröstad: tsaren vore numera beredd att avstå från Narva och Viborg, ja, t. o. m. åtnöja sig endast med Petersburg jämte kringliggande område för att uppnå fred med Sverige!

Dessa rapporter ha förskaffat forskningen mycket huvudbry. Man har haft svårt att förlika deras innehåll med vad som sedermera inträffade på Lövö-kongressen samt med motsvarande uppgifter i den ryska litteraturen och källmaterialet. Följden därav har blivit den, att en mängd forskare, såsom F. F. Carlson, Sten Bonnesen (»*Peter den Store*») och A. Munthe, ej alls referera, ännu mindre uttala sig om Görtz' brev till konungen rörande de påstådda ryska landavträdelserna. På sin höjd omnämna de i korthet mötet i Loo, men detta är också allt.

[1] *Ål. kongr.* I, s. 46 o. anm. 1.
[2] *Ål. kongr.* IV, s. 117.

Orsaken till deras förtegenhet är väl närmast den, att de i motsatt fall även hade nödgats taga ställning till spörsmålet, om Görtz i sina framställningar till sin herre av ryssarnas anbud hade farit fram med lögn eller icke.[1]

Såsom vi här framställt förhållandet mellan Görtz och Karl XII, finnas inga skäl att antaga, att baronen skulle vågat eller ens velat föra konungen, sitt säkraste stöd i världen, bak ljuset. Och vad skulle han för övrigt ha vunnit genom en sådan taktik? Man behöver blott erinra sig, att lantgreven, kort efter det baronen låtit sitt brev till Karl med notisen om Livlands avträdande avgå till Lund, sänder Axel Sparre till högkvarteret med v. Kettlers egenhändiga rapport och sitt eget handbrev samt att han antagligen mycket noga hade därförinnan instruerat sitt sändebud. Görtz hade sålunda allt att förlora på ett sådant vågspel. Risken var för honom så mycket större, som han allaredan vid sagda tillfälle hade att kämpa mot förbittrade fiender, vilka lidelsefullt sökte uppspåra varje lägligt tillfälle att fästa honom vid skampålen.

Alltså måste vi uppsöka en annan bevekelsegrund till breven. Att de utgöra ett led i kampen mellan Holstein och Hessen torde utan vidare vara klart. Lantgreven, som var bunden av konungens hårda fredsvillkor, hade icke lyckats föra sina underhandlingar framåt, varken med Georg I eller med tsaren. Görtz åter, som var försedd med generalfullmakten, var i detta hänseende ofantligt mycket friare och hade jämväl i överensstämmelse därmed omedelbart efter sin ankomst till Holland börjat gestalta sin politik. Men i breven till monarken, vilkas innehåll med lätthet kunde uppsnappas och utnyttjas av motståndarna måste, han väga sina ord och tala i liknelser. Vad han genom sina rapporter sannolikt ville meddela sin herre var, att han redan hade lyckats träffa gynnsamma preliminära överenskommelser med ryssarna och att dessa voro beredda att betydligt jämka på sina krav, om fred med Sverige kunde träffas. Visserligen säger Görtz, då han långt senare i ett brev till Müllern berör denna sak, att det därvid icke varit fråga om en ekvivalent eller om bistånd från svensk

[1] Jmfr. Lundberg, *Görtz i närheten av Berlin*, s. 16 och *Ål. kongr.* I, s. 149 o. 150.

eller rysk sida.[1] Men denna uppgift behöver ju ej skänkas någon större tilltro än de nyssnämnda breven till Karl, och den jävas fullständigt genom de i sinom tid tillkomna traktatsdokumenten i Lövö, enligt vilka tsaren utlovade att hålla Sverige skadelöst för sina förluster till Ryssland genom att lämna det sin hjälp för förvärvande av en tillbörlig ekvivalent.

Att konungen emellertid förstått att för sin del både läsa och tolka Görtz' brev framgår tydligt därav, att ministern redan under sina första föredragningar efter sin hemkomst erhöll Karls definitiva bifall till den tidigare av honom föreslagna kongressen vid finska gränsen och utnämndes till förste underhandlare vid densamma, detta trots lantgrevens ivriga ansträngningar i motsatt riktning.

Karl av Hessen hade nämligen omedelbart efter Görtz' frigivning sökt få den farlige mannen avlägsnad ur Karl XII:s tjänst, förrän denne hunnit återvända till Sverige. Men det lyckades icke. Och till råga på olyckan hade baronen redan kort efter sin befrielse hunnit ställa till för hessarna högst obehagliga överraskningar. Vid de i augusti 1717 i Haag och Amsterdam inledda svensk-ryska underhandlingarna hade Preis och Poniatowski på Görtz' order föreslagit negociationens förläggande till finska gränsen, varefter tsaren själv i Amsterdam godkänt detta förslag, vilket godkännande ytterligare bekräftats i Loo. Kongressorten skulle senare närmare fastslås. Därmed hade således en viktig etapp i Görtz' arbete att slå under sig Sveriges utrikespolitik uppnåtts.

Det måste villigt erkännas, att dessa framgångar, vunna inom blott ett par, tre veckor efter Görtz' frigivande, äro så fenomenala, att man vore frestad att tro, att baronen varit innehavare av någon mystisk talisman med övernaturliga krafter. Och i själva verket ägde han en sådan. Han var nämligen i besittning av en oinskränkt fullmakt att »med alla och envar avhandla och besluta om allt, som kunde vara konungen till nytta». Denna talismans underbara kraft har han, så gott som omedelbart efter dess mottagande, varit i tillfälle att klarlägga. Den har varit »sesam», trollordet, som öppnat varje dörr. Pretendentens smidiga diplomater,

---

[1] *Ål. kongr.* IV, s. 67; br. är daterat d. 6/17 sept. 1718.

Rysslands ledande ministrar, alla, till vilka Görtz ville närma sig för att genomföra sina och sin konungs planer, ha hypnotiserats och fallit till föga inför detta trolltyg. Ty därmed hade Görtz' ord förvandlats till kungsord. Därigenom bli vi även i tillfälle att förklara hans stora inflytande över jakobiterna, deras tro på Görtz' förmåga att kunna föra Karl XII och Peter I samman och medverka till Jakob Edvards upphöjelse på sina förfäders tron. Vi se, huru slottet Loo öppnar sina portar för honom, oaktat tsaren med sin hovstat just är på besök därstädes, och hur Görtz ogenerat blandar sig in i dennes följe och blir i tillfälle att inleda en diplomatisk konferens angående Sveriges och Rysslands gemensamma livsintressen. Vi förstå ock, huru han under sin hemresa blev i tillfälle att i Berlins närhet inleda underhandlingar med preussiska och sachsiska statsmän — Ilgen, Flemming, Manteuffel — samt fatta syftemålet med hans inbjudande till Petersburg under hans resa genom tsarens stater — mycket annat att förbigå.

Jacob Tengström som stiftsherde.

Av

ERIC ANTHONI.

Såsom en av de få verkligt betydande männen i Finland vid den ryska tidens början framstår obetingat Jacob Tengström, biskop i Åbo åren 1803—1832. Om hans anseende redan under svenska tiden vittnar bl. a. den omständigheten, att han lyckats uppnå ett förslagsrum vid ärkebiskopsvalet 1804. Förfaren i politiska värv, kunnig i tidens diplomatiska språk franskan, smidig och kunskapsrik, hade han ock under den ryska ockupationens första tid, särskilt vid Borgå lantdag helt överskyggat sina övriga landsmän. Just hans deltagande i de politiska händelserna har tillockat honom historikernas intresse. M. G. Schybergson har i sin levnadsteckning givit konturerna till hans politiska gärning, C. v. Bonsdorff har i flere arbeten berört olika sidor av saken och författaren till denna uppsats har tidigare sökt ställa hans politiska verksamhet mot bakgrunden av tidens filosofiska åskådning, sådan denna framträder i Tengströms egna uttalanden.[1] Tengströms arbete som stiftschef i Åbo är likväl av den art, att den även är värd att framställas. Jag vill i det följande försöka att ge en bild av Tengströms verksamhet såsom stiftsherde.[2]

---

[1] Schybergson, M. G., Jakob Tengströms vittra skrifter jämte en levnadsteckning; Bonsdorff, C. v., Åbo akademi och dess män I, Opinioner och stämningar; Statsmän och dignitärer; Anthoni, E., Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832 I.

[2] Härom se Nikander, G., Jacob Tengström som akademisk lärare och biskop intill 1808, samt förf:ns arbete Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832, särskilt del II, vari närmare hänvisningar till källorna för denna uppsats stå att finna.

Många omständigheter bidrogo att göra Tengströms uppstigande på biskopsstolen nog så betydelsefullt. Man kan t. ex. peka på vad det betydde, att den mer än åttioårige Jacob Gadolin fick en efterträdare i sin fulla mannakraft vid ännu icke uppnådda 50 år. Därtill kom, att den nye biskopen i sin person förenade tidens nyhetssträvanden på det teologiska området. Uppvuxen under upplysningens välmaktsdagar, hade han i sin ungdom inhämtat den vittra och filosofiska bildning tidsmodet krävde; han hade härunder med sitt väsen så införlivat tidevarvets reformatoriska idéer, att de aldrig blevo honom helt främmande Såsom lärare vid akademien hade han höjt de nya idéernas fana, inaugurerande vid universitetet den nya upplysningsteologien; samtidigt hade han ivrigt och insiktsfullt, ehuru dold i anonymitetens mantel deltagit i meningsfrändens, J. A. Lindbloms kamp för de neologiska reformkraven i dennes tidskrift »Journal för Prester».

Om ock Tengström städse hört till de försiktiga, så kunde man därför med visshet vänta, att han med kraft skulle taga itu med reformer, att man på olika håll skulle få erfara den nye biskopens omsorger om stiftet. De läto heller icke vänta på sig. Framför allt i två avseenden strävade Tengström till förnyelse: han sökte skaffa sig *en effektivare kontroll* över förhållandena i stiftet och han önskade därtill *vissa förändringar* i kyrkan och skolverket, vilka betingades av *den nya tidens krav.*

Må vi först dröja vid den senare sidan av saken. Ett av upplysningens huvudintressen var det *pedagogiska.* Man strävade att finna bättre metoder för undervisningen och att ge denna en mer praktisk prägel. Detta sistnämnda kunde åvägabringas särskilt genom att skolorna mer *anpassades* efter *alumnernas blivande yrken,* så att de gamla latinskolorna, vilka förberedde för den lärda banan och prästens kall förlorade sin dominerande ställning. Det gällde att tillgodose även den *handelsidkande klassens bildningsbehov* och *världsmannabildningens intressen.* Ett viktigt steg mot befrielsen från den lärda skolans envälde inom Finlands skolväsen togs år 1806, då Tengström lyckades genomdriva inrättandet av den s. k. kollektorsklassen vid Åbo katedralskola. Genom denna hade en fullständig reallinje skapats vid skolan. Latinet hade ersatts med franskan och tyskan,

och större vikt hade blivit fäst vid reala skolämnen. Efter den nya klassens inrättande kunde man bli student utan kunskap i de klassiska språken. Den nya reallinjen vann ett stort tillopp av elever, avsedd som den var för »blivande köpmän, sjöfarare, fabrikörer och lägre civile tjänstemän» för att använda Tengströms personliga formulering. Man måste senare t. o. m. dela klassen i två avdelningar. Den av Tengström uppgjorda instruktionen för reallinjen blev i 1807 års skolordning utsträckt att gälla för samtliga trivialskolor i riket, men då skolordningen aldrig kom att tillämpas i Finland, utsträcktes reformen för vårt land icke utöver katedralskolan. Alla försök att få den utvidgad till landets trivialskolor misslyckades, och Tengström fick nöja sig med att vid påbyggandet av de enklassiga pedagogierna i Torneå och Jakobstad medverka till att kraven på en realskolebildning i någon mån tillgodosågos. Ej heller Tengströms projekt av år 1812 om inrättande av en läroanstalt för dem, som ämnade sig »åt den civila tjänstevägen», vilket projekt med bibehållandet av latinet även upptog ryska, franska och tyska språken på läroprogrammet, kunde realiseras. Skolan hade avsett att mera tillgodose världsmannabildningens och den nya politiska situationens krav.

Tengströms reformsträvanden på skolväsendets område hade ej haft framgång, emedan statens finanser omöjliggjorde nya anslag för undervisningen. Men härtill hade ytterligare kommit det motstånd, som restes från konservativt håll, och de stridiga pedagogiska intressen som gjorde sig gällande, sedan nyhumanismen begynt gå till storms mot filantropinism och upplysningspedagogik. Så besannades Tengströms år 1816 uttalade förmodan, att »tvedräktsandan», som vilade över uppfostringsanstalterna, skulle framskjuta reformerna inom skolväsendet till en lugnare och upplystare tid.

Om Tengströms intresse för skolväsendet vittnade även det pedagogiska seminarium, som på hans initiativ inrättades vid universitetet år 1806. Detta seminarium vann emellertid aldrig större betydelse och förföll snart, också det en följd av osäkerhetstillståndet på skolväsendets område.

I nära samband med det pedagogiska seminariet stod det ävenledes 1806 öppnade teologiska. Detta seminarium tillkom

som ett led i en större plan att *förbättra prästernas utbildning*. Det klagades allmänt vid sekelskiftet 1800 över prästkandidaternas uselhet. Så skrev t. ex. Samuel Ödmann till Tengström: »Förmodeligen är intet stånd i riket — så främmande för sina plikter som vårt. — Jag klagar icke över filosofien, den har varit teologie studiosii ett nonsens. Jag klagar över deras oförmåga att skriva en enda mening med sammanhang.» Också Tengström klandrade de yngre prästernas kallsinnighet, som lät dem överlämna sig till en tanklös och blott mekanisk utövning av deras ämbetsplikter, och deras av oriktiga grundsatser föranledda oseder så vid den offentliga som enskilda ämbetsutövningen. Han fann, att både den teologiska vetenskapens läge och det allmänna tänkesättet fordrade »en högre och fullkomligare bildning» hos läroståndet än »fordom, då folkets mindre upplysning och allvarligare gudsdyrkan gjorde, att man översåg med religionslärarnas brister». I det sistnämnda uttalandet spåras upplysningsmännens krav på att prästerna borde tillägna sig den rationalistiskt-filosofiska bildningen. — Särskilt den praktiska teologien hade starkt försummats. Därför genomdrev Tengström under de första åren av sitt episkopat en ny ämnesfördelning mellan lärarna i teologiska fakulteten, varigenom denna gren av teologien fick sin särskilda representant.

Än viktigare för de teologiska studierna hade det *teologiska seminariet* kunnat bliva. Det avsåg att bl. a. genom praktiska övningar förbereda de blivande prästerna för deras kall. Men den av Tengström uppgjorde seminarieinstruktionen strävade även att reglera de förberedande studierna. En särskild examen, den s.k. sacri minist. kandidat-examen, huvudsakligen i filosofiska och filologiska ämnen, skulle avläggas i seminariet; först efter denna examen borde de egentliga teologiska studierna vidtaga. I praktiken visade sig stadgandena emellertid otillräckliga. »Seminariet uppfylldes», för att återge Tengströms ord, »med studerande, som icke ens nödtorfteligen kände språken och filosofien.» I sitt projekt till ny instruktion för seminariet av år 1811 ombildade Tengström därför s. m. kand.-examen till en inför filosofiska fakulteten försiggående inträdesexamen. Denna stötte dock på ett kraftigt motstånd, särskilt i Borgå domkapitel, och kunde ej genomdrivas. Då den slutligen stadfästa instruktionen

ej heller tillät seminariets föreståndare att under någon förevändning vägra en seminarist intyg för utträde ur seminariet, kunde seminaristerna, såsom ibland också skedde, blott formellt inskriva sig i seminariet för att inom kort utträda och avlägga prästexamen. Denna ofullkomlighet i seminariets organisation, till vilken Tengström ej bar någon skuld, förvanskade seminariets idé. Den hade förorsakats av Borgå domkapitels avoghet mot seminariet, ty konsistoriet i Borgå fruktade för intrång i sin rätt att ensam pröva prästerna i stiftet, den hade även sin grund i en viss misstro mot de neologiska tendenserna bland universitetslärarna; den hade slutligen även framkallats av de överdrivna fordringar på s.min.kandidaternas kunskaper, som en del professorer tyckas ha velat ställa. Trots allt var tanken på en preliminär examen ett viktigt uppslag, som senare skulle förverkligas. Men också på andra sätt sökte Tengström leda prästerskapet till en högre litterär bildning. Vi skola senare återkomma härtill och i stället övergå till Tengströms åtgärder för att övervaka förhållandena i stiftet.

Åbo stifts stora utsträckning hade omöjliggjort tillämpningen av kyrkolagens stadganden, enligt vilka biskopen årligen borde visitera så många församlingar, att stiftet inom 4 eller 5 år hunnit besökas av biskopen i sin helhet. Stiftets storlek förmådde Tengström att kort efter sitt tillträde till episkopatet väcka fråga om de finländska *stiftens delning*, ett initiativ, som han även under ryska tiden flerfaldiga gånger återkom till, ehuru förgäves. Då Tengström till en början ej fann tid för några visitationsresor, måste han på annat sätt söka skaffa sig kunskap om tillståndet i stiftet. Fördenskull anbefallde han 1803 *allmänna prostevisitationer* i stiftet och uppgjorde en särskild promemoria till ledning för denna visitationsverksamhet. Sedan visitationsprotokollen inkommit, utsände han föreskrifter med anledning av dem och återkom ytterligare till saken vid synodalmötet i Åbo hösten 1807. Tengströms personliga visitationsverksamhet upphörde efter 1811 helt. Övervakandet av stiftet kom därför under Tengströms tid huvudsakligen att ske genom prostarna. Det lyckades Tengström att *omskapa prostexpeditionerna* till verkliga *organ för stiftsvården*. En del äldre prostar, som funno

den nya arbetsbördan för tung, avgingo och ersattes med yngre, vilka delade biskopens arbetshåg; andra funno för gott att rätta sig efter biskopens föreskrifter. Men om han ock lyckades »höja kontraktsprostarna till ämbetsmannamyndighet», så klagades det dock och synbarligen med skäl, »att det icke inspekterades i ärkestiftet.» Prostevisitationerna voro icke regelbundet återkommande, en följd av att biskopen icke ansåg sig kunna åvälva prostarna huru mycket arbete som helst, i betraktande av prostelönens obetydlighet och emedan alla försök att höja densamma misslyckades. Först år 1824, då Tengström med tanke på sin tillärnade snara avgång önskade förbereda ett sista synodalmöte, påbjöd han åter allmänna visitationer i stiftet. Prostarnas förvandling till organ för stiftsvården och de allmänna prostevisitationerna 1804 och 1824 kvarstå därför som Tengströms främsta åtgärder för stiftets övervakande. De sistnämnda stå åter i närmaste samband med de två synodalmötena 1807 och 1825, vid vilka Tengström framlade sina synpunkter på stiftsvården inför det församlade prästerskapet.

Varken biskopar eller prostar hade varit i stånd att förebygga missförhållanden, om *prästerskapet i gemen* ej arbetade till förnöjelse. Vi ha tidigare nämnt det skarpa klander som träffade prästerskapet, för försumlighet, håglöshet och okunnighet. Vi ha också omtalat Tengströms åtgärder för de prästerliga studiernas upphjälpande. Härutöver lade Tengström sig vinn om att vid befordringarna *gynna den högre lärdomen.* Såsom Gunnar Suolahti påvisat, hade det blivit tradition, att domkapitlet tagit sig an dem, som genom studier och lärdomsprov utmärkt sig framom sina medtävlare. Detta stod i samband med en önskan att i spetsen för storpastoraten se representanter för den högre bildning, som man icke kunde förutsätta hos det meniga prästerskapet. För Tengström med hans upplysningsbildning fanns det en särskild anledning att gynna högre akademiska kunskaper. Redan då han som professor blott var bisittare i domkapitlet, se vi honom föra den högre kunskapens talan gentemot blotta tjänstårsberäkning. Och det lyckades Tengström att de första åren av sitt episkopat genomdriva åtgärder till förmån för en högre dokumenterad lärdom och ämbetsmannaskicklighet. K. Br. av den 21 aug. 1786, som inneburit ett avståndstagande från

pastoratshandeln, hade tillmätt lärdomen företrädesrätt vid besättandet av de större pastoraten i riket. Senare hade det påbjudits, att pastoraten borde indelas i tre klasser, varigenom en objektiv grund kunde skapas för befordringarna, i det högre lärdom borde ge företräde till första klassens pastorat, medan de med lägsta vitsord bedömda blott kunde vinna befordran till de minsta pastoraten. I Åbo stift genomfördes denna klassifikation under Tengströms tid. Men därtill utverkade Tengström, att det stadgades i prästexamensförordningen av 1806, att liknande grunder i fråga om lärdom och hedrande uppdrag borde gälla även vid befordringarna till kapellanslägenheterna. Fördenskull företog domkapitlet sedermera en uppdelning av kapellen i tvenne klasser, vilken ehuru ej stadfäst av regeringen, likväl tillämpades i det följande. Vid synodalmötet 1825 indelades kapellen på högvederbörlig befallning i tre klasser. Såväl vid pastoratens klassifikation år 1807 som vid sacellaniernas år 1825 sökte Tengström bevaka lärdomens intressen i direkt motsats till meniga prästerskapet. Vid det förra tillfället misslyckades han, vid det senare lyckades det honom att genomdriva sina synpunkter. Härigenom ökades första och andra klassens sacellanier med hälften, medan tredje klassens nedgingo till halva antalet.

Men också på annat sätt ville Tengström gynna en högre lärdom. I sin instruktion för semin. theol. av 1811 hade han föreslagit extra tjänstår för dem, som i s.min. kand. examen ådagalade högre kunskaper. Förslaget förföll med denna examen. I sitt projekt till ny präst-examensförordn. av 1819 hade han ytterligare velat precisera och utvidga den företrädesrätt, som 1806 års förordn. tillerkände den högre lärdomen, men i den slutliga förordningen av 1824 hade hans synpunkter till stor del förblivit obeaktade.

Så rönte Tengströms strävanden att leda prästerskapet till högre bildning svåra mothugg. Hur han uppfattade sina strävanden framgår av det uttalande han lät åtfölja det akademiska konsistoriets framställning om seminariets instruktion. Han skriver bl. a.: »Det återstår ej mycket mer av min verkningstid, men jag har dock gärna ägnat dessa mina sista bemödanden och omsorger åt det stånd jag har den äran att såsom religionslärare

tillhöra, det jag gärna ville lyfta till en högre grad av förädling och anseende, till Gudsfruktan och ämbetsmannaskicklighet». Han talar om sin fruktan att se »det stånd, som borde föregå andra i kunskaper, i dygd och gudaktighet nedsjunka allt mer — — i mörker, i osedlighet och förakt och uppenbarligen missvårda och förråda religionens sak». I brev till Rehbinder yttrar han sina farhågor, att det övriga Finland skulle falla i uppfostran och ämbetsmannaskicklighet på samma sätt som Viborgs län gjort det på hundrade år. Då »farväl med vår frihet. Den skall dö med Alexander, och odugliga och frivola ämbetsmän så i civilen som ecklesiastiken hava varken verv eller kunskaper eller medborgerlig anda att framgå till dess försvar emot framtida små och stora despoter».

Men även i sin utnämningspolitik kunde biskopen arbeta för den högre dugligheten, positivt genom att gynna den och negativt genom att hindra befordringar av ovärdiga.

Här vill jag blott dröja vid Tengströms ingripande mot *prästerskapets tjänstehunger*. I början av ryska tiden såg det ett ögonblick ut som något liknande pastoratshandeln från Gustav III:s dagar skulle vakna till liv. Olika högre dignitärer togo sig an enskilda prästmän och gåvo dem sina rekommendationer. Så blev batalj. pred. Liljenstrand utnämnd till kyrkoherde i Kangasala utom förslag till följd av ett slikt ingripande. Liljenstrands framgång lockade andra att i Petersburg söka vinna en snabb befordran. Tengström, som själv medverkat till Liljenstrands utnämning, skrev med anledning härav till C. J. Walleen i Petersburg.

»Jag vet och har hört, att flere unga präster och lycksökare, förmodligen av Liljenstrands lycka anmante, rest åt Petersburg för att där söka erövra sig pastorat utan vanliga omgångar, förtjänster må jag icke tala om. Slika Gubbar anmäla sig även hos dig, men var god — — — och låt dem förstå, att slika försök äro obehöriga och att du ej vill favorisera dem. En avvikelse förlåter man, men bli de flera, så föds därav efter hand ond blod; såsom i forna svenska Schröderheimska perioder».

»Man hör här redan funderingar om varjehanda ginvägar, survivancer m. m., men låt Höga Vederbörande förstå, att dermed ej vinns annat än missnöje och oordning av många slag. — — —

Det bör intressera Kejsaren även i politiskt avseende att ha Prästeståndets ton även i befordringsordningen för sig, och jag ber för allting det du redan i början är väl uppmärksam härpå».

Några senare utnämningar oroade Tengström och föranledde honom att klaga sin nöd hos Walleen i skrivelser, i vilka han talade »om sina prästers stora immoralité i principerna om befordringsmål», om deras »gemena propositioner av alla slag, om pöbelns [d. v. s. prästerskapets] tro, att man kunde köpa sig befordringar, om alla pojkars gemena aktivitet att försöka allt för sin befordran». Förmodligen gav Tengströms ingripande tjänstemännen i Petersburg ett gott stöd, då det gällde att visa tillbaka den prästerliga anstormningen att riva åt sig pastorat. Bevisligen lyckades biskopen redan år 1809 avstyra den mindre väl kände kyrkoherden Ehrenmalms befordran genom att upplysa Speransky om kyrkoherdens karaktär, men »Höga Vederbörande» ha säkerligen ej heller senare kunnat undgå att fästa sig vid den ansedde prelatens varningar. — I övrigt arbetade Tengström för de gamla befordringslagarnas fortbestånd, avvisande alla försök att på grund av tillfälliga opinioner omgestalta dem. Ej ens, då prästerskapet vid synodalmötet 1825 yrkade på prästvalens avskaffande, fann detta hans gillande, ehuru han personligen icke sympatiserade med dem.

En av orsakerna till klagomålen mot prästerskapet var, att särskilt det lägre *prästerskapets sedliga vandel* lämnade mycket övrigt att önska. Belysande för saken är kyrkoherden E. J. Frosteri brev till Tengström av år 1813 i all sin sakliga lakonism. Det heter: »Ekberg är hos mig och har förhållit sig oklanderligen, vilket jag om honom hoppas för framtiden, helst han här [i Ilmola] ej äger förförande sällskap. Min kapellan vid moderkyrkan har denna tid varit föga tjänstbar. Han är nu bortrest för att erhålla läkares föreskrift, som troligen kommer att bli ganska enkel och bestå uti ett förbud att nyttja ett visst fluidum. — — Grönfors har förhållit sig oklanderligen, sedan jag på förmans vis förehöll honom hans förargeliga levnad». Av dessa prästmän avsattes sedermera både Ekberg och Grönfors för fylleri, sålunda kommande Frosteri förhoppningar på skam. Med dryckenskapen följde ofta även annan osedlighet och oordning.

Mot detta onda stod Tengström tämligen maktlös. Väl försökte han övervaka teol. studerandena under studietiden, väl ingrep han med lagens stränghet mot dem, som i tjänsten eller annars gjorde sig skyldiga till dryckenskap, men han fick ej allmänna opinionens bistånd för ett allvarsammare ingripande. Angivelser mot de på dryckenskap begivna prästmännen uteblevo oftast, och där ingen angivare fanns, där fanns ej heller någon domare. Tiden bedömde nämligen ett dryckenskapsbrott milt t.o.m. hos en prästman. Därför kunde prof. A. J. Lagus, vilken dock år 1825 påyrkade totalförbud för brännvinsbränning, taga en kapellan i försvar, ehuru denne en lördagsafton vid anteckning av nattvardsgäster sparkat och okvädat ett par av dem i dryckesrört tillstånd. Lagus fann, att händelsen tilldragit sig i kapellanens hem, där han liksom varje annan ämbetsman ägde lagligt anspråk att vara fri från publik kontroll. — Den hade därtill timat sent på kvällen, och antecknandet av nattvardsgästerna, vilket troligtvis förrättats »i nattmössa och tofflor», kunde inte anses vara med prästämbetet och prästdräkten ovillkorligen förenat; varför dryckenskapen ej kunde betraktas som ämbetsfel. Detta mer än vanligt advokatoriska andragande får sin förklaring i en önskan att befria den åldrige kapellanen från den avsättningsdom, som enligt kyrkolagen ofelbart borde träffa den prästman, vilken varit dryckesrörd under utövningen av sitt ämbete. Då en sådan motståndare till brännvinet som Lagus kunde komma med dylika argument, var det ej underligt, att Tengström med blotta straffåtgärder ej kunde komma någon verklig förbättring åstad, ty förvildade seder brytas ej enbart av lagbud, utan av en ny anda.

En bland orsakerna till *prästerskapets* ringa anseende var dess *härstamning från* vad man kallade *de lägre folkklasserna.* Prästerna hade därför under studietiden ofta ej lyckats tillägna sig ens den yttre hyfsning, som man alltmera krävde av dem. Vad värre var: dryckenskapssederna vid universitetet hade ofta moraliskt fördärvat dem. För att få en ändring till stånd tycktes det nödvändigt, att prästbanan gjordes mer lockande för män från högre samhällsklasser. Ett steg i sådan riktning innebar Tengströms strävanden att tillförsäkra en högre lärdom företrädesrättigheter i befordringsvägen. Ett annat var nedsättningen av

ordinationsåldern till 22 år. Den möjliggjorde för prästmännen att skaffa sig egna inkomster tidigare än förut. Betydelsefullt var det ock, att domkapitlet under Tengströms tid i allmänhet motsatte sig inrättandet av nya svagt avlönade prästtjänster. I ett par fall sammanslogos t. o. m. prästlägenheter. Någon genomgående *förbättring av prästernas avlöning* kunde likväl icke åstadkommas. Tengström var nämligen ej villig att i större utsträckning medverka till prästtjänsters indragning och sammanslagning. Ej heller hade tanken vaknat att uppdela de större pastoraten, så att kapellen hade blivit självständiga. Detta förbjöd tidens byråkratiska åskådning, som fann de ofta synnerligen väl avlönade storpastoraten utgöra den bästa borgen för prästbeståndets anseende. Dessa pastorats innehavare voro också de lämpligaste övervakarna av det lägre prästerskapet, kapellaner, sockneadj. m. fl.

På tal om prästerskapets ekonomi må det nämnas, att Tengström visade sin omsorg om *de prästerliga sterbhusen*, i det han förmådde prästerskapet att höja den s. k. änkehjälpen med en tredjedel redan 1807 och i det han kraftigt medverkade till skapandet av änke- och pupillkassan för Åbo stift.

Mycken uppmärksamhet ägnade Tengström åt prästerskapets ämbetsåligganden, bl. vilka bibringandet av *läskunnighet och kristendomskunskap* voro av de viktigaste. Den föregående tiden hade gjort läskunnigheten tämligen allmän. Fördenskull återstod det för Tengström huvudsakligen att övervaka den föregående tidens stadganden. Han påminde om nödvändigheten av att skriftskolorna omsorgsfullt handhades, att präster och klockare fullgjorde sina skyldigheter, att viteshoten mot föräldrar, som försummat sina barns undervisning, sattes i verket, att latläsarna efterhöllos o. s. v. Han påbjöd därtill särskilda söndagsskolor för de mindre kunnigas undervisning och medverkade till förfallna lantpedagogiers ombildning till latläsarskolor. — Innanläsningen tillmättes vid visitationerna en alldeles avgörande betydelse. Under 1700-talet hade den betraktats blott som ett medel att lättare inhämta det stadgade pensumet i katekesen. Särskilt mot slutet av Tengströms episkopat framlyser allt tydligare strävandet att bereda församlingsmedlemmarna möj-

lighet att genom läsning av bibeln och andra religiösa skrifter nå en vidgad religiös själaspis.

Detta står i samband med den omläggning av den kyrkliga verksamheten, som följde med *Finska Bibelsällskapets* och *Evangeliska Sällskapets* instiftande åren 1812 och 1818. Initiativet till Bibelsällskapet kom utifrån, men Tengström omfattade det genast med största intresse. Det måste te sig synnerligen välkommet för honom att med det engelska bibelsällskapets bistånd få till stånd en ny prisbillig finsk bibelupplaga, synnerligast som den senaste var utgången ur bokhandeln. Därtill syntes bibelspridningen väl lämpad att bidraga till »det religionskänslans livande», som Tengström år 1809 inför den nya politiska situationen efterlyst. Slutligen fann biskopen i arbetet för bibelspridningen en ersättning för de strävanden till de kyrkliga böckernas revision, som han alltsedan sin professorstid ivrat för, men som han inför den nya situationen sett sig tvungen att tillsvidare skrinlägga.

Bibelsällskapet lyckades under Tengströms ledning fullfölja tryckningen, försäljningen och utdelningen av ett synnerligen stort antal biblar. Dock klagades det, att allmogen oftast ej var i stånd att läsa bibeln, så att den hade givit religiös behållning. Just därför instiftades det Evangeliska Sällskapet, som avsåg att kringsprida kortare religiösa ströskrifter, vilkas innehåll lättare kunde tillgodogöras av en vid läsning ovan allmoge. I detta sällskap fungerade Tengström som ordförande, utövande ett stort inflytande på dess verksamhet.

Tengströms deltagande i de båda sällskapens strävanden blev av avgörande betydelse för hans *egen religiösa åskådning*. Denna fördjupas. Ett starkare avståndstagande från neologien blir alltmera tydligt, och därtill uppstår hos Tengström en högre uppskattning av den religiösa livserfarenheten och verksamheten för det kristliga livet. T. o. m. den teologiska kunskapen tedde sig numera som något oväsentligt, om den ej styrktes av religiös erfarenhet. Han, den forne neologen och förståndsmänniskan, prisar nu hösten 1822 en Spener, en Francke, en Wesley och andra representanter för en varmare religiositet. »Deras religiösa nit hade någon gång urartat till svärmeri, till osinnliga och mystiska åskådningar av religionen samt till en stundom överdriven stränghet i omdömet över vissa i sig själva oskyldiga plägseder

och sällskapsnöjen, men huru mycket verkligt uppbyggligt fanns ej i det mesta av deras läror och handlingar. Vem djärvdes att neka, att genom dem och de av dem stiftade samfunden mycket redan blivit uträttat!» utropar Tengström.

Den förståelse för ett varmare religiöst liv, som talar ur detta och andra av Tengströms uttalanden i de båda sällskapen, skulle snart sättas på ett hårt prov, då förföljelserna mot de finländska pietisterna vidtogo.

Då Tengström 1807 talade om prästernas arbete för en bättre kristendomskunskap, hade han kraftigt betonat vikten av förståndets upplysning om »Sedlighetens grund, ordning och medel» och av »viljans böjande till en sann och levande utövning av kristendomens bud.» Han ville sålunda ej låta kristendomskunskapen förbli en död lärdom. Detta framträder än tydligare i en del senare yttranden. Därför medverkade han ju ock till bibelordets spridning, till uppbyggliga ströskrifters utdelning, därför betonade han 1825 värdet av bibeln »såsom den källa, ur vilken snart sagt all visdom i andliga ting ledde sitt ursprung», och därför önskade han, att prästerskapet skulle betrakta det som en helig plikt att leda och uppmana till flitig och andäktig bibelläsning.

Men en sådan bibelläsning ledde blott alltför lätt till att laici fingo behov av en djupare individuell inlevelse i kristendomens mysterier. I själva verket se vi, att läskunnighetens allmännare spridning i vårt land sammanfaller med den nyare pietismens, allmogepietismens uppkomst. Huru ställde sig då Tengström till *den vaknande pietismen?*

Vi kunna konstatera, att han ej blott högt värderade sådana pietistiskt orienterade prästmän som Gustaf Rancken och B. J. Ignatius, utan att t. o. m. husandakten bland bönderna fann skydd i Åbo domkapitel på 1810-talet. Så tillsäges kyrkoherden Wallenström i Lappo socken av Åbo län att icke hindra fortgången av husandakten bland bönderna, då sådana andaktsstunder ordentligen förrättade ofelbart tjänade till främjande av Kristendom och Gudaktighet.» Domkapitlet var ej sinnat att tillåta trakasserier mot de »stilla sekter», som mångenstädes förekommo i stiftet.

Den pietistiska rörelsens våldsamma uppblossande i Savolax och Karelen förmådde emellertid Tengström till uttalanden åren 1823 och 1825, som illa tyckas sammangå med den tolerans och förståelse för sekterismen han ännu 1822 visat. Han varnar nu för en sådan överdrift i det religiösa nitet, att det urartade till ett andeligt högmod eller ett oklokt mystiskt svärmeri, som med åsidosättande av det ord, som visst är och lära kan, eller med blind övertro förvandlade religionen hel och hållen till känslans sak. Han klandrade dem, som skiljande sig från församlingens gemenskap i enskilda konventiklar sökte näring för sin lågande andakt och han hotade med stränga åtgärder mot felande.

Den förändrade hållningen till sekterismen får delvis sin förklaring i den omständigheten, att den nya väckelsen tagit så stora dimensioner och att den hade lett till missämja mellan prästerskapet och de väckta, mellan de senare och övriga församlingsbor. Just den omständigheten, att de väckta ej nöjt sig med att hålla sina sammankomster i stillhet, gjorde att man ej mer kunde negligera dem. Därtill kommo ytterligare de insinuationer angående det sedliga förhållandet vid de väcktas sammankomster i Libelits, vilka ehuru i hög grad överdrivna, dock ej klart blivit gendrivna. Slutligen få vi icke heller glömma, att pietismen vid denna tid sågs med oblida ögon på högsta ort, att den betraktades som en samhällsvådlig företeelse, varför politiska hänsyn krävde en förändrad ställning. Tengström deltog i utarbetandet av den promemoria, som uppgjordes angående pietismens framtida bekämpande, men han besparades likväl från nödvändigheten att direkte ingripa mot pietismen, vilken först efter hans tillbakaträdande nådde en större spridning i Åbo stift.

Det *sedliga förfall*, som i början av 1800-talet yppade sig i samband med den *ohejdade dryckenskapen* föranledde Tengström att i cirkulärbrev till prästerskapet påminna detsamma om dess skyldigheter. Domkapitlet uppmanade även till föreningar, d. v. s. överenskommelser mot dryckenskapen och annan oordning. Däremot drog sig Tengström för att tillstyrka ett förbud mot brännvinsbränning. Han trodde tydligen icke på slika lagbuds effektivitet, han litade mer till exempel från de högre stånden och deltog i sådant syfte i stiftandet av en måttlighetsförening. Vi kunna emellertid ej dröja vid dessa saker; vi kunna ej heller uppe-

hålla oss vid biskopens omsorger om fattigvården, vilka gott förtjänade att jämställas med vad Finlands övriga myndigheter uträttade vid denna tid. Vi kunna ej dröja vid biskopens försök att bringa reda i de kyrkliga räkenskaperna och att hindra prästerskapets anlitande i sådana saker, som egentligen ej hörde till deras kall.

Söker man överblicka Tengströms verksamhet, finner man, att tiden före 1808 ter sig mycket rikare på företagsamhet och initiativ än tiden efter. Delvis är detta likväl blott ett sken. Granska vi närmare förhållandet, så finna vi, att Tengström dock fortfarande arbetade i de gamla spåren, om ock ej helt. Krigstiden hade ej lämnat honom oberörd. Den hade kvarlämnat hos honom en känsla av världens obeständighet, vilken än mer förstärktes av de följande omkastningarna, ej minst av Speranskys plötsliga fall. Den hos Tengström inneboende pessimismen fick ny näring, och det frejdiga modet, som låtit honom komma fram med så många nya projekt, efterträddes av en ytterlig varsamhet. En begynnande reaktion mot den optimistiska upplysningsentusiasmen lade sordin på hans förr så klandrade »projektmakeri.» Han uppskattade nu på ett helt annat sätt än förut det av gammalt bestående och fruktade, att förändringar inom kyrkan kunde bli farliga. Därför antecknade han år 1809 orden: »Prästerskapet ej modernisera kulten, ej ny bibel eller psalmbok, ej handbok, kanske ej heller katekes.» Det tveksamma kanske i fråga om katekesen låter en ana, att han innerst dock hoppades på en ny katekes, något som tidigare varit en hjärtesak för honom.

På många områden sökte Tengström dock fullfölja sina gamla planer, så ifråga om skolväsendet och om de prästerliga studiernas omgestaltning. Och han tog till slut även upp frågan om *de kyrkliga böckernas revision.* Men han som 1798 i Lindbloms »Journal för Präster» uttalat, att skapandet av en ny katekes var både nödvändig och möjlig, går nu till verket med stor tveksamhet. När han slutligen lyckats utverka kommittéer för revision av kyrkolagen, psalmboken, handboken och katekesen, uttalar han väl sin glädje däröver, men han hyser ej förhoppningen att se arbetet slutfört. Han finner sin tillfredsställelse i att ha satt det i gång i förvissningen att så hava medverkat till ett gott och ädelt ända-

mål: Guds lära, frid på jorden och människorna en god vilja. »Sviker mig detta hopp, så har det dock glatt och tröstat min ålderdom och försonat mig med samtidens många villor, och låtit mig som Moses fordom med glad blick ifrån Guds berg se in i det avlägsna förlovade landet, dit jag ej själv kan komma in», skriver han.

Med hjärtevärme talar Tengström om det arbete han gick att börja. Den reformiver, som livat honom i mannaålderns dagar, lever kvar ännu i alderdomens afton, mer sansad blott. De tider han får övriga ägnar han åt arbetet i de ecklesiastika kommittéerna. I överensstämmelse med sin nya syn på tingen går han ej mer så agressivt till väga mot det gamla som i yngre år. Trots allt visar det sig, att Tengström i sin pessimism vid arbetets iscensättande varit mera sannspådd än han ens själv anat. Tengströms kyrkolagsförslag låg bortgömt och bortglömt, då en ny kyrkolag slutligen utarbetades; katekeskommitténs arbeten stannade även nästan ett sekel i arkivens skrymslen; ej ens psalmboksarbetets betydelse blev alltför stor.

Kan man, trots allt se följdriktighet i Tengströms reformarbete, så märker man å andra sidan, att hans senare strävanden äro resultatlösa, just emedan upplysningens idéer icke mera bära den nya tidens segerglada färger. Som en upplysningens representant framstår Tengström dock i det stora hela till sin levnads slut. Ålderdomen har skänkt hans religiösa uppfattning större djup och så avtrubbat hans gamla upplysningsentusiasm, men innerst leva dock de gamla tendenserna kvar. Ålderdomen har också skänkt honom resignationens gåva, så att han inför ungdomsplanernas misslyckande finner tillfredsställelse i den uppfyllda plikten.

Meddelanden och aktstycken.

Några brev från G. M. Armfelt sommaren 1790.

Genom en händelse erhöll jag för någon tid sedan kännedom om ett antal brev av Gustaf Mauritz Armfelt från den tid, då han som brigadchef år 1790 förde befälet i Savolax. Papperen, som ägas av grosshandlaren F. R. d'Orchimont i Göteborg, inom vars familj de förvaras som dyrbara reliker, ha beredvilligt ställts till mitt förfogande. De äro ställda till dåvarande kaptenen C. J. d'Orchimont, som senare var bosatt på Norrkärrs herrgård strax utanför Strömstad. Han tjänstgjorde under Armfelt i egenskap av artilleriofficer och hade fått i uppdrag att för operationerna på Saimen i S:t Michel låta bygga ett antal kanonjollar, vilka skulle från sjösidan deltaga i Armfelts planerade anfall mot ryssarnas starka ställning vid Savitaipale kyrka. Ehuru breven ej innehålla några nyheter av vikt, äro de dock av intresse på grund av Armfelts karakteristiska stil och uttrycksätt. De ge en god bild av situationen i Savolax och stämningen vid armén efter Anjala. Till samlingen hör även ett intressant brev från d'Orchimont till hans hustru med en skildring av hans deltagande i striden vid Savitaipale den 4 juni 1790, som ytterligare illustreras med en kartskiss över ställningen och anfallsplanen, vilken dock endast delvis kom till utförande.

Major d'Orchimont härstammade från en gammal fransk adelssläkt från trakten av Bouillon i nuv. Luxemburg. En medlem av ätten kom på sjuttonhundratalet till Sverige som språklärare, och hans son Vilhelm Albrekt d'Orchimont f. 1716 d. 1789 blev officer vid Bohusläns dragoner, sedermera livdrabant, och tjänstgjorde under polska tronföljdskriget 1734—36 i konung Stanislaus av Polen armé. Han bosatte sig på Norrkärr vid Strömstad och dog 1789. Sonen, C. J. d'Orchimont, har i familjebibeln bl. a. antecknat sin militära bana, vilken här införes in extenso:

»Jag Karl Ferdinand Johan d'Orchimont, är född i Göteborg d. 19 April 1757. Kom i tjenst vid artilleriet d. 4 Aug. 1772, d. 15 Sept. 1772 blef Fourier, 1773 Juni d. 7 Styckjunkare, Aug. 23 Under Lieutenant i Finland. — 1775 Transp. till Götheborg. 1777. Rest till Frank-

rike på Et års Permission, 1779 Maj d. 2 Commenderad till Marstrand. 1783 blef Premier-Lieutenant. 1784 Martz d. 24 ärhållit Capitains afsked. 1788 Oct. d. 7 återgådt i tjenst under Ryska kriget. 1789 April d. 8 Constituerad Brigade Chef för artilleriet i Bohuslähn. 1790 Febr. 5 Commenderad till Finland och Savolax. Martij 26 i Nåder utnämnd till Riddare af Svärds Orden. 1801 Martij d. 24 förordnad till Chef för Bohuslähns Norra Skärgårds armering, bestående af 12 st. 24-pundiga Canon Jollar och 600 man. September d. 22 befordrad till Major i arméen. 1812 d. 7 Jan. undfådt Nådigt afsked. 1812 Introducerad på Riddarhuset. 1782 Sept. d. 29. Gift med min kjära Husfru Anna Christina Bundsen, född i Marstrand d. 29 Sept. 1766.»

(Senare tillagt: »död d. 11 Januarii 1824»).

Till bättre förståelse av de i breven omnämnda händelserna må här en kort redogörelse givas för träffningen vid Savitaipale och dess samband med övriga krigshändelser. 1790 års fälttåg hade av Gustav III begynts i tanke, att en gynnsam fred med anspänning av rikets krafter skulle eftersträvas. Kampen hade inletts medels anfallsrörelser till lands, i det G. M. Armfelt genom överraskning redan i april tagit ryssarnas positioner vid Partakoski och Kärnäkoski. Konungens avsikt var visserligen att söka avgörandet till sjöss, men det syntes dock betydelsefullt, att ryssarna sysselsattes även till lands. Fördenskull planerade Armfelt, sedan de ryska försöken att återtaga de tidigare förlorade positionerna tillbakaslagits, ett anfall på Savitaipale. Hade man lyckats bemäktiga sig denna position, så hade ryssarnas ställningar vid Davidstad och Villmanstrand varit hotade och möjlighet beretts för de svenska trupperna längre söderut att rycka fram till förening med Armfelt. Denne hoppades så kunna kraftigt understöda konungens planerade sjöoperationer; därav den iver med vilken han drev på anskaffandet av de för anfallets understödande nödvändiga kanonjollarna, varom breven till d'Orchimont vittna. —

Det var meningen, att anfallet, som utsattes till den 4 juni, skulle företagas i tre kolonner. Armfelt med ungefär halva styrkan, 900 man, skulle angripa längs den från Kärnäkoski till Savitaipale ledande vägen; överstelöjtnant Tavast med en mindre avdelning skulle genom skogsbygden i öster kringgå ryssarna och anfalla dem i ryggen från Villmanstrandssidan, medan överstelöjtnant Gripenberg sjöledes skulle jämte artilleri överföras för att västerifrån angripa den ryska positionen. Samtidigt skulle tvenne kanonjollar från sjösidan bombardera de ryska ställningarna.

Anfallet var synnerligen djärvt i anseende till att den svenska styrkan räknade blott omkr. 1,800 man, medan ryssarna hade åtminstone 3,000, vartill kom ej mindre än sju batterier. Övermakten på rysk sida blev i själva verket än större, ty de båda sidokolonnerna hunno ej fram, till en del på grund av Armfelts otålighet att börja striden för

tidigt. Trots det hjältemod, som utvecklades av den attackerande huvudkolonnen under Armfelts personliga ledning, tillbakaslogs attacken blodigt. Stormloppet, vilket ej fick tillräckligt understöd av det felaktigt placerade artilleriet, resulterade i att svenskarna förlorade mer än 370 man i stupade och sårade. Bland de sårade befann sig brigadchefen Armfelt själv, som träffad av en kula i axeln i det ögonblick, han försökte föra de vacklande trupperna till storms, sanslös räddades av en av sina adjutanter. Utom huvudkolonnen deltog i striden blott de två kanonjollarna, om vilkas andel i kampen d'Orchimonts brev till hans maka, meddelar upplysningar.

Träffningen vid Savitaipale visar den dåliga samverkan och den osäkra ledning, som överhuvud utmärkte striderna under Gustav III:s krig, men därjämte utvecklade de anfallande trupperna en sällspord tapperhet, vilken bäst bevisas genom den höga förlustprocenten. Trots denna skedde återtåget till Kärnäkoski i god·ordning, utan att fienderna oroade den retirerande truppen. Förmodligen berodde denna fiendens inaktivitet icke minst på att de svenska kanonjollarna, såsom av nedan avbildade kartskiss framgår, voro i tillfälle att ge de retirerande trupperna ett gott flankskydd. Ej heller i det följande anföllos svenskarna i Kärnäkoski, men tillfället att genom lantoperationer understöda Gustav III:s företag till sjöss var försuttet. Armfelt, som genom sin hetsighet vid anfallets ledning medverkat till utgången, men som skyllde misslyckandet på sina underbefälhavares Gripenbergs och Tavasts långsamhet, yttrade sig senare med bitterhet om nederlaget. Han kallade striden en olycklig affär, som kunnat förändra reträtten ur Viborgska viken till ett segertåg i Viborg.

Må breven från Armfelt och d'Orchimont härefter få tala sitt eget språk. Den planteckning av stridsplatsen, som även vidfogas, stämmer visserligen i flere avseenden ej överens med en i universitetsbiblioteket i Helsingfors förvarad och av C. A. M. Möller den 3 dec. 1790 uppgjord karta, vilken troligen återgår på samma förlaga som kartan hos Nordensvan, Kungl. Värmlands regementes historia, men den ger dock en föreställning om huru d'Orchimont fattade situationen och äger därtill ett stort värde, då den är uppgjord i lägret vid Kärnäkoski den 7 juni. Kartan är nämligen avfattad samtidigt med d'Orchimonts brev till hustrun. Den grundar sig sannolikt på en kartskiss, som denne mottagit av G. M. Armfelt före striden. Detta förklarar, att Tavasts och Gripenbergs kolonner finnas utsatta, där de borde ha ingripit, ehuru de ej hunno fram i tid.

Per Gust. Berggrén.

Herr Capitaine d'Orchimont beordras att resa till Jockas för att skaffa sig underrättelse om de Canoner, som äro destinerade till de Canonjollar, hwilka byggas i S:t Michel, han sätter dem alla i marche hit, utan afseende på kostnad af allmogens klagan,

brukas härtill de kortaste och värksammaste medel, och blifwer mig ansvarig för skyndsamheten. Äfven efterfrågas hos Probsten i Randasalmi det lofvade sjöfolcket, hwilket utan oppeholl hit sändes.

S:t Michel den 10 Maij 1790.

G. M. Armfelt.

Herr Capitaine d'Orchimont,

S:t Michel.

Pardakoskij den 21 Maij 1790.

Jag har väl intet hört av Er sedan ni reste — men det gör att jag hoppas, att alla saker gå sin train — inneliggande bref af Prästen i Randasalmi bevisar, att han filouterat Er — laga ni får igän Era penningar. — Hälsa Lieutenant Funk och säg honom att general Steding väntar honom oförtövat till sig, mina Canonjollar lära blifwa färdiga till Nyårsdagen och då tror hwar och en hafwa väl gjordt. — Fattenborg får emellertid lof att blifwa quar om Funken reser. Låt mig veta precist hur det lider — ovissheten är värre än döden.

Min Capitaines Ödmjuke tjänare G. M. Armfelt.

Capitaine d'Orchimont,

S:t Michel.

Ordres af den 24 Maij 1790.

Herr Capitaine d'Orchimont beordras att låta mig veta orsaken hvarför fendrich Möller ej utgådt med Canonjollar, då han varit färdig, utan på alla ställen låtit allmogen vänta förgäfves på det att då ett hinder oppehör ett annat ej måtte fela, och i denna vår farliga Ställning uti alt hvad som dependerar af värksamhet, och Nit hos vederbörande fattas. — Skulle fendrich Möllers fel vara av den Natur att elack vilja el. oppenbar vårdslöshet vålladt detta, tillsäges honom genast Arrest, då jag sedermera skall afsända honom till Sveaborg för att där lägga hinder i vägen antingen efter el. utan principe. — 4 Canonjollar kommer att afgå då han är färdig, om det är mörkt, haglar, rägnar, stormar el. tordön ljungar, och alt detta på mitt ansvar enl. min Ordn.

Pardakoskij som ofvan.

G. M. Armfelt.

Capitaine d'Orchimont,

S:t Michel.

Pardakoskij den 26 Maij 1790.

Tack min Bästa d'Orchimont för alla goda underrättelser och för det hopp ni ger mig att den 28 el. om fredag 2:ne 24-pundiga Canon-

jollar åter skola vara färdiga — är det så, Bör en expres skickas till Möller som nu är i Warkaus för att göra anstalter om Canon Transporten, för att å mina vägnar bedja honom pressera marchen af 24-pundiga Canonerna — 18 pundigarna få komma efter. Genom bref från Öfwerste Klercker annonceras mig det en fendrich Blåfield är i marche med sjöfolk och Volontairer, äfven att alt som hörer till Canonjollarna är marcherat den 15 ifrån Helsingfors — är något af alt detta framkommit? Manskap af sådan art, sjöartillerister, skeppsgossar om de kunna fås böra alt sändas till Liansari för att servera Batterier och vänja till både sig och andra med Exercisen på jollen — drag härom försorg. — En vargering ämnad till besättning skall nu komma till S:t Michel, har han ej precisa order att gå till general Steding, beholles han in Totum et Tantum, har han det så beholles så mycket folk som behöfves till att besätta de 4 öfriga jollarna näml. 80 man, ty folk skall man hafva de må tagas hvar som hälst. — Hur har Er affaire slutats med Prästen i Randasalmi — den gubben är litet filou tycker jag på laget. — Låt mig veta omständl. hur med arbetet avancerar på det jag i mina operationer måtte kunna calculera i consequence därutaf.

Adieu min Vän. Er ödmjuke Tjenare
G. M. Armfelt.

Herr Capitaine d'Orchimont
S:t Michel.

Pardakoskij den 1 Junii 1790.

Det går aldeles förbannat min bästa d'Orchimont och den brissantaste momenten i vår lefnad går oss ur händerna om det drager ut 3:ne dagar ännu — garnizonerna från Davidstad och Villmanstrand äro borta i Savitaipal deras enda styrka — jag säger ej mer (oläsligt) — — — lära få lof att följa med då de 24 pundiga canonjollarna afgå — jag sänder äfven order till en officer vid Namn Bergström som tjänt till sjöss att hos Er anmäla sig för att få befäl på en jolle — jag är genom Ledsen och trött vid alla satans contrariteter —.

Adieu min vän. Er ödmjuke Tjenare
G. M. Armfelt.

Herr Capitaine d'Orchimont
(Emellan S:t Michel och Liansari)

Pardakoskij den 2 junii 1790.

Om ni vill blifva employerad, så var här i morgon natt sist kl. 2 Er place väntar Er och är ni ej här till ¼ på 3 så får en annan honom

— jag prefererade att se Er min Vän i cas att få skörda den hedern som väntar alla dugliga och redliga män — men kommer ni ej så får jag låta saken manquera — jag ser nog att inga Canonjollar komma ut i brist af Canoner, men jag ger dem fan endera dagen — de kosta mig både pengar och besvär utan ändamål snart sagt.

Er Vän och ödmjuke Tjenare

G. M. Armfelt.

Madame

Madame A. C. d'Orchimont
née de Bundsen

Strömstad.

Kiernakoskij den 7 Junij 1790.

Min Aldrakiäraste Vän!

Sedan mitt sidsta bref har jag ej hafvit någodt från dig. Nu får jag berätta att Wi den 4 dennes attaquerade Ryssarna uti Savitaipali, vid vilken afair jag och Baron Hjerta commanderade hvar sin Canon Sloup, och slogos vij uti 4 timmar utan minsta uppehåll; kulorna flögo kring våra Sloupar och hufvuden som hagel, men den Guden vij hoppades uppå, han afvände all skada så at ingen man af våra besättningar blefvo skadade, men hade wij den fägnad at skjuta et Laboratorium och 2:ne Byar i Brand, utom dess förstörde wij 3:ne Batterier med 2:ne 24, 3:ne 18-pundiga och 5—12-pundiga Canoner, som alla skiöto på oss. Sedan wij gjordt denna skadan och efter berättelse Ryssarna förlorat omkring 200 man och 18 officerare, drogo wij oss tillika med våra Landttroupper tillbaka åt Kiernakoski; vår förlust till Lands är obetydelig, men den största vår olycka var, at Generalen Baron Armfeldt blev Blesserad uti högra axeln, dock ej farligt. Jag kan ej beskrifva min och allas sorg öfver vår hederlige Chefs olycka, och önskade något hvar at fådt i hans ställe den Blessyren. Jag försäkrar Dig at Gud gaf mig under afairen sådant mod och styrka at jag ansåg det liksom jag blott legat och exercerat, ehuru en kula en gång gick emillan mig och en karl som rodde med en liten Båt, hvarmed jag skulle i ärende fara om bord till Baron Hjerta — alt mitt folk hadde samma styrka och kan wij aldrig till fullo tacka den Nådige Guden, som afvände ifrån oss kulor, som wij ofta sågo komma rätt emot oss men genom hans hielp veko på sidan nära in till oss. Uppå di 4 timmar wij slogos skiöt jag 65 skott och Baron Hjerta 67 skott med våra 24-pundingar. Nu tror jag väl at Ryssarna behöfva vila sig en stund, så at wij ej hafva at fruckta för anfall, men sker det så litar jag på min Beskyddare som alting vänder till det bästa. — Nu får jag ej tid skrifva mera utan beder om min hälsning till alla. Guds hand

Kapten C. E. d'Orchimonts den 7 juni 1790 ritade kartskiss över striden vid Savitaipale den 4 juni s. å.[1]

Bevare både dig och mig at wij en gång tillsammans få hembära honom våra hjertans tacksamhetsoffer för sine mig beviste synliga beskydd.

Jag litar på at Du och de mina innesluter mig uti sina Böner och vet at en god mors Bön giör sin värkan. Gud vare hos Dig önskar din trognaste Vän

C. J. d'Orchimont.

[1] De ungef. vädersträcken framgå av den för tryckningen inritade pilen.

J. L. Desprez i Finland 1785.

Prof. G. Castrén i Helsingfors har välvilligt ställt till mitt förfogande i avskrift ett brev från G. Ph. Creutz till Gustav III, som är ägnat att kasta ytterligare belysning över de omständigheter, som stå i samband med Desprez' resa genom Finland.[1] Brevet är odaterat, men av allt att döma skrivet någon tid efter den 3 juni det nämnda året. Det lyder i original:

»Mr de Fredenheim a voulu accompagner De Près dans son voyage en finlande, à fin de lui être utile dans un païs ou il auroit été perdu sans cela. Comme les affaires de son Departement dans l'absence de Votre Majesté ne sont pas pressantes, j'ai cru ne devoir m'opposer à son depart. Il va d'ici à Åbo, et si le Sr de Près ne trouve pas là des ordres de Votre Majeste, qui disposent autrement de sa route, il passera par Björneborg, le fleuve de Kumo, Tammerfors, Hattanpää et Tavastehus, comme les sites les plus favorables pour des desseins d'une grande maniere. Il seroit plaisant que le voyage pitoresque de Tavastland effaça par la grandeur et la majesté celui de Naples.»

Av texten framgår tydligt, att den franske konstnärens resa redan var en beslutad sak, då Fredenheim utverkade sig tillstånd att få vara honom följaktig till sin födelsebygd. Frågan kom därtill upp först efter konungens avresa från Stockholm, men Creutz ansåg sig kunna ge den reslystne överintendenten tillåtelse att resa, enär i konungens frånvaro stiltje ohjälpligt rådde i hans» departement». Dessutom hoppades han att Fredenheim kunde bli främlingen till nytta i ett land, där denne eljest måste få det svårt att ta sig fram. Huruvida tanken på att skicka Desprez till vårt land upprunnit hos vår landsman, framgår icke tydligare av detta brev. Men idén att låta Desprez göra turen till Björneborg, resa längs Kumo älv och passera Tammerfors, Hatanpää och Tavastehus har måhända haft Creutz till upphovsman. Härpå tyder den iver varmed den alltsedan ungdomens diktarår för naturen entusiastiske ministern ger uttryck åt förhoppningen, att den resande konst-

[1] Se min uppsats »Jean Louis Desprez som tecknare på Sveaborg 1785» i denna tidskrifts årg. 13 (1928), s. 175—186.

nären måtte mottaga så starka intryck av Tavastlands natur i all dess »grandeur» och »majesté», att minnena från Neapel skulle förblekna! Det verkar ju mindre på saken, att resan sedermera av Desprez på grund av omständigheterna kom att företas i omvänd riktning. Att denne under resans förlopp skulle av konungen komma att motta särskilda order, tycks ju dessutom ha varit från början förutsett.

Man har svårt att vid genomläsningen av det creutzska brevet tillbakahålla en stilla reflexion om att den förutvarande svenske ambassadören i Paris, som ju på grund av sin utomordentliga kännedom om Frankrikes språk, litteratur och bildning nått fram till omnämnande i moderna franska litteraturhistorier, ändock icke alldeles säkert behärskade det språk han dåmera helst själv betjänade sig av. Men han hade ju häri sällskap av en så i franskan hemmastadd yngre samtida som Gustav Mauritz Armfelt![1]

[1] Brevet från Creutz till Gustav III omnämnt och delvis citerat av Castrén i hans arbete *Gustaf Philip Creutz* (1917), s. 414. — Det kan här förtjäna nämnas, att den framstående kännaren av Desprez' konst prof. Martin Olsson (Stockholm) vid besök på Fagervik förnekat möjligheten, att därvarande väggmålningar skulle utförts av vår fransman. Det skulle alltså här blott röra sig om en under tidernas lopp uppkommen legend, som vanligt anknytande sig till ett särskilt känt namn. (Jfr denna tidskrifts årg. 13, s. 185, noten.)

P. O. von Törne.

Översikter och granskningar.

Ny litteratur i Antikens historia.

En väg att lära känna de sociala förhållandena och förskjutningarna inom stat och folk anvisar oss den prosopografiska metoden, vars möjligheter undertecknad i tiden för Athens vidkommande sökte utnyttja. Så småningom har denna metod alltmera kommit till användning inom historieforskningen, också vad antiken beträffar. Här må tvenne beaktansvärda nyare verk framhållas, B e r v e, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage* (1926) samt A. S t e i n, *Der römische Ritterstand. Ein Beitrag zur Sozial- und Personengeschichte des römischen Reiches* (1927), båda utnyttjande det personhistoriska materialet till det yttersta för vidare syftande mål. Det förra arbetet (Berve), är, såsom redan titeln angiver, en på bredaste bas lagd framställning av Alexander den stores riksgrundande. Materialet utgöres av en historik av alla de personer, som källorna i samband härmed omnämna. Alla med makedonerkonungen förknippade frågor erhålla på denna grundval en fördjupad belysning, som gör arbetet till ett bestående uppslagsverk för vidare forskningar över en epok, som för ett årtusende framåt anvisade riktlinjer för det östra medelhavsområdets och den främre Orientens utveckling. Med ledning av Steins arbete åter få vi en detaljerad inblick uti, huru riddarståndet under kejsartiden blir en hela rikets tjänsteadel av ständigt större betydelse och huru ståndscirkulationen inom riket drager allt vidare lager av provinsbefolkningen in i riksförvaltningen och tjänstemannaklassen och därmed giver dem inflytande på riksstyrelsen över huvud.

De förhistoriska tiderna samla naturligtvis kring sig huvudparten av forskarintresset, fördelat på de två klassiska huvudländerna. Den grekisk-egeiska förhistorien drager nytta icke blott av de aldrig sinande arkeologiska fynden, utan även av det ljus, som orientens urkunder, särskilt hettitiska, begynna sprida över relationerna västerut. Dock måste man ännu vara på sin vakt mot alltför snabba slutledningar, vore de än så lockande, det visar oss det öde, som vederfarits F o r r e r s i hastigt mod ur hettitiska urkunder uppkonstruerade akeiska stor-

makt, en hypotes, som virvlat upp mycket dam, innan den genom närmare behandling av de ifrågavarande texterna från andra forskares sida betänkligt begynnt vackla (man jämföre uppsatserna i de båda häftena av Kleinasiatische Forschungen I; Forrers försvar i det nyss utkomna andra häftet synes, åtminstone för undertecknad, ingalunda hava rehabiliterat hans sak). Det är likväl att hoppas, att de hettitiska arkivskatterna, blott de bliva fullständigt uttydda och bearbetade, verkligen skola sprida ljus över den egeiska världens relationer med Mindre Asien under minoisk-mykensk tid. En utmärkt bearbetning av Cyperns förhistoriska material hava vi redan i svensken Gjerstads doktorsavhandling *Studies on Prehistoric Cyprus* (1926), vari påvisas, att man icke förrän i mykensk tid kan tala om intensivare förbindelser mellan Cypern och det egeiska området, men att då en livlig kontakt inträder, i det att ett starkt inflytande från det mykenska fastlandet kan konstateras på ön, där mykenska faktorier nu upprättas. Man gör sig från mykensk sida till herre över Cyperns kopparförråd, och ön blir omlastningsplatsen för det livliga handelsutbytet under dessa århundraden (c. 1600—1200) mellan den mykenska kulturvärlden och östern. Därmed är det dock slut efter 1200, då grekisk kolonisation, möjligen över Mindre Asien, avbryter förbindelserna med orienten. Det egeiska området har då å sin sida geonom starka folkförskjutningar inträtt i ett kulturellt övergångsstadium, kännetecknat av den mykenska kulturens undergång och övergången till järnålderns geometriska kultur. I den pågående tävlan mellan kulturnationerna att framlocka ständigt nya skatter ur Hellas mark har också den svenska arkeologien numera tagit del, sporrad av kronprinsens livliga interesse. Det är att hoppas, att fyndlyckan i Asine och Dendrá skall motsvaras av likvärdiga publikationer. De arkeologiska dokumenten över den minoisk-mykenska religionen samlar och siktar M. P. Nilsson i sin bok *The Minoan-Mycenaean religion and its survival in Greek religion* (1927), ett förtjänstfullt arbete i mångt och mycket, ehuru författaren okritiskt sväljt icke blott Forrers akeerhypotes utan vad värre är, Evans falska ringar och stenar. Rätt så problematisk är dessutom verkets andra avdelning, berörande kvarlevorna av den minoisk-mykenska religionen inom den grekiska (man jämföre Schweitzers djupgående kritik i Gnomon IV 169 ff.). Ännu längre in på osäkra vägar föra oss Upsalaprofessorn och Asine-utgrävaren A. W. Perssons rationalistiska utläggningar av grekiska myther som symboliserad äldsta historia (senast i Ymer 1928 h. 4). Lejonet, som den i Mykene regerande härskarättens vapendjur, skulle förklara de argiviska sägnerna med lejonmotiv, Herakles släpande den kretensiska tjuren till Mykene vore sagosymbolik för akeerfurstars härtåg till Kreta, sigillstenarna med lejonet rivande tjuren vore symboliska framställningar av liknande händelser o. s. v. Här föreligger emellertid urgamla

bild- och väl även sagomotiv, som över Kreta gå tillbaka till Orienten (jfr. om bildmotiven med tjur och lejon Jahrb. d. Deutsch. Archäol. Inst. 1928, 102 ff.), varföre hela denna sagoutläggning synes metodiskt felaktig. Ett källverk om den kretensiska kulturen är för allan tid Evans brett anlagda *The Palace of Minos at Knossos*, varav nyligen andra bandet i 2 volymer utkommit. Det rika bildmaterialet och utgrävningsberättelserna tvinga forskaren att ständigt återkomma till detta arbete, även om dess författares hypoteser mången gång fördunkla den objektivitet, som bör vila över ett dylikt verk. De trettio år som förflutit, sedan Evans påbegynte sin epokgörande utgrävning, hava naturligtvis icke heller bidragit till att göra en sådan avslutande redogörelse jämnare eller tillförlitligare. Och ännu är den sista delen, behandlande den viktiga andra senminoiska d. v. s. senaste fasen av palatset, dess byggnadshistoria och lämningar, icke utkommen, medan Evans själv redan är över 76 år gammal och sålunda naturligt nog icke har många år på sig mera att fullborda den. Forskningen är knappast betjänt av dylikt, särskilt som ju upptäckarens och utgrävarens rätt förhindrar andra att utnyttja fynden, innan denne behagat publicera dem. Som ett allvarligt memento skakade en jordbävning sommaren 1926 det dyrbara Kandiamuseet, så att delar af taket i den minoiska huvudsalen störtade in, krossande lyckligtvis endast någon vitrin. Då undertecknad ett år därefter besökte museet för att bearbeta de hittills outgivna knossiska skrifttavlorna, förvägrades mig tillstånd därtill av ängslan för Evans. När man nästan med säkerhet kan förutsäga, att den åldrige forskaren aldrig kommer att utgiva dessa, åtminstone icke bearbetade på ett fullt tillfredsställande sätt, och ingen annan heller får teckna upp dem, så önskar man dock att utgrävningsbestämmelserna borde ålägga en viss frist för publiceringen av fynden. För tiden från 16:de till 12:te århundradets har Edv. Meyer i den nya upplagan av Gesch. d. Altertums Bd. II, 1 (1928) skänkt forskningen ett välbehövligt uppslagsverk.

Bredvid den egeiska prehistorien har städse den italiska varit askungen, begripligt nog för resten, då man jämför den minoisk-mykenska bronsålderns glänsande kultur med de italiska terramarernas torftiga avfall. Men å andra sidan sträcker sig den förhistoriska tiden här betydligt längre ned i tiden, ja vi få ju räkna också den etruskiska hit, och då utfaller jämförelsen icke så påfallande till Italiens nackdel. I varje fall kan man under de senaste åren varsna tilltagande intresse för halvöns prehistoria och ett storartat uppsving i den arkeologiska utforskningen därav. Den starka patriotiska anda, som besjälar det nya Italien, tager sig uttryck också i detta avseende. Etruriens höga kultur, en förelöpare till Roms, och den hemlighetsfullhet, som ännu omgiver den etruskiska nationen, sporrar den lärda världen till förnyade ansträngningar. Florens är sätet för den nya organisation, som skall

samla och sammanfatta det vetenskapliga forskararbetet kring Etrurien. Ett utslag härför var den internationella etruskologkongressen i Florens i april förra året, föregången tvenne år tidigare av en italiensk sammankomst. I Studi Etruschi hava dessa forskningar ett centralorgan; därjämte äro en serie ytterst viktiga specialarbeten under under utkommande, bland de redan publicerade må nämnas: Ducatis stora verk *Storia dell' Arte Etrusca* (1927), vidare Trombettis, *La Lingua Etrusca* (1928), som likväl icke blev den stora uppenbarelse man väntat. Trots allt intensivt arbete är det etruskiska problemet ännu långt ifrån löst och teorin om invandring från det egeiska området eller Mindre Asien står oförsonlig mot den om inhemskt ursprung; dock vinner den senare arkeologiskt allt mer i styrka, såsom det förefaller.

Från den egentliga historiska tidens område kunna antecknas tvenne arbeten, visserligen icke direkt fallande inom historien, men inom dess hjälpvetenskaper, nämligen Kubitschek, *Grundriss der antiken Zeitrechnung* (1927) och Kromayer-Veith, *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer* (1928), båda erbjudande den bästa sammanfattning av decenniers specialforskningar, möjligen något för djupgående för icke-fackmannen. En lättläst överblick över olika sidor av det antika kulturlivet giver A. W. Perssoni ett mindre arbete *Ur Antikens liv och kultur* (1927), lämpligt att tagas till råds av lärare vid undervisningen. Mera ingående är I. A. Heikels bok om *De kristna och den antika hedendomen*, redan recenserad i denna tidskrift, vari författaren giver en på djupa studier grundad, men i populär form hållen skildring av kristendomens frammarsch, kulturellt och politiskt, till slutlig seger för kyrkan.

Om antikens utgångstider föreligger ett nytt betydelsefullt arbete, nämligen E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, varav första delen (tiden 284—476) sett dagen sommaren 1928. Bredvid tidigare historieverk såsom Seecks och Burys var en ny sammanfattande framställning av dessa så utomordentligt intressanta århundraden väl av behovet påkallad. Ännu återstår det visserligen ett ofantligt förarbete, innan vi fullkomligt klart kunna se in i dessa tiders skeende, framför allt gäller det att kunna utnyttja kyrkans akter och skrifter för den allmänna historien. Det är icke så lång tid man varit medveten om att konciliernas historia är rikspolitisk historia och att man icke får dela upp sig i dogm-, kyrko- och profanhistoria, utan att det historiska skeendet måste skådas i dess totalitet.

Johannes Sundwall.

Underrättelser.

Historikerkongressen i Oslo. Den sjätte internationella historikerkongressen, den första efter världskriget, hade emotsetts med stort intresse, och som bekant samlat icke mindre än ett 1000-tal deltagare, ett oväntat stort antal av dem från utomeuropeiska länder. Föredragens antal steg till ungefär 300, och diskussionerna nådde jämväl ett mycket högt tal. Det ges naturligtvis ingen möjlighet att redogöra för eller ens beröra hela den mängd av forskningsresultat, som lades fram under de fem dagar kongressen pågick; fråga kan bli endast om att fixera några viktigare detaljer.

Det kan kanske sägas, att gamla tidens historia med hänsyn till forskarnas tidigare vetenskapliga insats var starkast företrädd —, den upplever ju f. n. en renässans. En av kongressens mest uppmärksammade representanter för detta gebit var ryssen Rostovtseff, numera engagerad vid Yaleuniversitetet i Kalifornien. Han bidrog emellertid icke denna gång med något föredrag. Och något sådant av på en gång stort och allmänt intresse hölls inom detta område av historien icke.

Bland representanterna för medeltidens historia är man frestad att främst nämnas Pirenne och Dopsch. Den förre behandlade i sitt föredrag frågan, när »medeltiden» borde anses börja, och gjorde gällande, att det sker med den karolingiska eran och den tid då väldet över Tyrrhenska havet övergick i muhammedanernas händer, ty därigenom avbrytas Västeuropas förbindelser med det Byzantinska kejsardömet och dess gravitationscentrum förskjutes norrut.

Dopsch bidrog med intressanta meddelanden från sin epokgörande forskning om »*Natural- och penningekonomi i världshistorien*».

Inom den period vi kalla »nya tiden» blev professor Kohts behandling av »*klasskampens betydelse i den nyare historien*» rätt mycket uppmärksammat på grund av de originella idéer han framförde om verkningarna av denna kamp bl. a. i Ryssland och i Tyskland. Han gjorde gällande, att den där visat sig vara en av de verksammaste faktorerna för nationalitetsdaning, att den i Ryssland återgivit de undertryckta nationaliteterna deras självständighet, deras språk. nationaldiktning o. s. v. och att i Tyskland socialdemokratin blev den bästa väktaren »för Bismarcks nationella enhetsverk». Det kan icke sägas

att hans utläggningar skulle verkat övertygande. Det är bekant, att flere av de nominellt frigivna folken i Ryssland ännu äro långt från sin nationella självständighet, och lika bekant att socialdemokratin inklusive dess klasskamp icke precis är nationellt inställd, om den också ibland under omständigheternas tryck (världskriget, faran efter det för Tyskland, att dess folk skulle göras till en pariaklass) frångått sin mellanfolkliga karaktär. En intressant indirekt belysning fingo Kohts demonstrationer genom Laignel-Lavastines behandling av de »abnorma» under den stora franska revolutionen och den dominerande roll, som spelades av dem i den mäktiga omvälvningen. De forskningsresultat för vilka han redogjorde förfullständiga *Sombarts* iakttagelser angående mentaliteten hos förgrundgestalterna i förra århundradets sociala rörelser.

Bland föredragen inom området av nyaste tidens historia förtjänar docenten Keilhaus om »Norges ekonomiska historia efter 1914» ett omnämnande, emedan det blev en påminnelse om de vanskligheter och faror, som hota småstaterna och de neutrala, när stormakterna uppgöra sina mellanhavanden med vapenmakt. De krigförande makternas politik tvang alla norska näringsidkare oblidkeligt att taga ståndpunkt för eller emot de två kämpande grupperna, prisen stego enormt; det ekonomiska jämnviktsläget rubbades, och den norska handelsflottan led större förluster än något annat lands. Utsikterna för framtiden tedde sig för honom icke ljusa för hans fosterlands vidkommande.

Mer än en av deltagarna i kongressen hade hoppats på att man vid den skulle få till stånd en behandling — i möjligast försonlig form — av de brännande frågor, som fortfarande efter världskriget hålla så många av historieforskarna i fientliga läger. Ty kunna — den tanken ligger ju nära — tio år efter världskriget ej dylika frågor tagas upp och under debatt på en mellanfolklig vetenskaplig kongress, så motsvarar den föga sitt ändamål. »De brännande frågorna» kommo faktiskt flerfaldigt att beröras i avslutning till diskussionen om historieundervisningen — kongressen hade en sektion också för den —, och i stöd av en till kongressen riktad internationell hänvändning, en »rapport» utarbetad av en kommitté om nationalismen i läroböckerna i historia.

Sexton länder bland dem som bekant också Finland hade för ändamålet lämnat resuméer över huru temat »förhållandet till grannstaterna» i deras lärobokslitteratur behandlats. För vårt vidkommande kunde referenterna, dr Estlander och dr Sarva med gott samvete förklara, att framställningen präglas av välvilja och objektivitet. Alla författare av resuméerna voro för visso icke i samma lyckliga läge; i flere av kulturländerna presteras, såsom redan tidigare varit känt, i fråga om förbittrad utmålning av grannen-arvfienden det otroliga.

Under flere olika rubriker behandlades sedan i fjortonde sektionen temat om historieundervisningen: fransmannen Aulard under titeln »nationalismen i historieundervisningen», hans landsman Lhéritier under rubriken »*Undervisning och sanning*», tysken Cauer under rubriken »*Historieundervisning och folkförsoning*». Svensken Carlgren kommenterade den ovannämnda rapporten och norrmannen Höst resonerade över historieundervisningen i äldre och nyare tid. Icke minst Hösts föredrag gav var och en som rör sig i den rika mångfalden av mänskligt förgånget och mödar sig att bibringa andra någon kännedom därom mycket att tänka på.

I de diskussioner, som slöto sig till föredragen inom nämnda sektion, deltogo livligt representanter för olika nationer — livligast tyskar och fransmän. Det såg stundom något oroande ut med sämjan, men den avgick städse med segern. Chauvinismen i historieundervisningen stämplades som förkastlig; det pointerades att denna bör låta sig inspireras av de bästa humana traditioner, och att den endast om så sker kan bidraga till det arbete som i våra dagar pågår för att folken bättre må lära känna och förstå varandra. — Så slutade det hela »i ett litet Locarno» för att använda Hösts ord.

Värdet och bärvidden av ovan anförda deklarationer må ej överdrivas; de beteckna i varje fall den viktigaste behållningen av kongressen, som i allmänhet karakteriserades av nykter och vetenskaplig inställning på de frågor den behandlade.

Kongressens fest på Akershus, det gamla slott anlagt i 13 århundradet, gav lysande vittnesbörd om norsk gästfrihet, och utfärderna, redan utfärden på fjorden i Oslos omgivningar, intressanta bilder av norsk natur och kultur, bilder som säkert, isynnerhet för de många deltagarna från exotiska och romanska länder, för vilkas flertal allt detta var nytt, blevo minnen för livet och överraskande vittnesbörd om vilket storartat arbete som utföts i odlingens tjänst i ett land som för dem representerar en del av ultima Thule.

Hjalmar Crohns.

Till redaktionen insända skrifter.

Vilho Annala: *Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana.* Taloustieteellisiä tutkimuksia XXX, julkaisut Kansantaloudell. Yhdist. Ak. avh. 452 s. Helsingfors, 1928.

Bibliography of scandinavian philology III, from the middle of 1927 to the middle of 1928 prepared by Harry Andersen and Poul Andersen. Särtr. ur Acta Phil. Scand. III. s. 329—396. Köpenhamn, 1928.

Bernh. Estlander: *Elva årtionden ur Finlands historia.* I. 1808—1878. Andra uppl. Illustr. 361 s. Söderström & C:o Helsingfors, 1929.

Lis Jacobsen: *Svenskevældels Fald.* Studier till Danmarks Oldhistorie i filologisk och runologisk Lys. 158 s. + XIV planscher. Levin & Munksgaards Forlag. Köpenhamn 1929.

Meddelanden från Svenska riksarkivet för år 1927. 236 s. Stockholm, 1927.

V. T. Rosenqvist: *Frans Ludvig Schauman.* Senare delen. Verket slutfört av Alfons Takolander. Sv. litt. sällsk. f. Finl. skr. CCVI. X + 360 s. Helsingfors, 1928.

Världshistoria utgiven av Sven Tunberg och S. E. Bring. Sjätte delen. Nationalstaterna och renässansen. (1300—1500) av P. O. von Törne, Johan Nordström och H. S. Nyberg. Illustr. 678 s. + kartor. P. A. Norstedt & Söner. Stockholm, 1929.

Världshistorien skildrad i dess kulturhistoriska sammanhang under redaktion av Helge Almquist. VII. Tiden 1789—1848 av Lydia Wahlström och Nils Forssell. Illustr. 609 s. J. A. Lindblads förlag. Uppsala, 1928.

Finsk Tidskrift, tom 106, h. 1 o. 2, 1929.
Fornvännen, h. 1, 1929.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 1, 1929.
Der Krieg, h. 13, 14 o. 15, 1929.
Personhistorisk Tidskrift, h. 3—4, 1929.
Nya Argus, h. 1, 2, 3, 4, 5 o. 6, 1929.
Svenskbygden, h. 1, 2, 3, 1929.

Om förhållandet mellan Karl XII och Görtz på utrikes-politikens område efter konungens hemkomst från Turkiet till hans död (1716—1718).

Av

K. J. HARTMAN.

III.

Med den fart händelserna tagit efter Görtz' frigivning, hade man verkligen haft skäl att emotse, att allt omsider vore moget för avgörande. Och i början såg det även så ut. Ålandskongressen beslöts omedelbart efter ministerns sammanträffande med Karl XII i Lund, och baronen utsågs, såsom redan meddelats, till förste underhandlare med Gyllenborg och Stambke vid sin sida. Det är en händelse, som ser ut som en tanke, att just desamma personer, vilka för delaktighet i den jakobitiska sammansvärjningen mot Georg I fängslats i London och Arnhem, så gott som omedelbart efter deras återvändande till Sverige utsågos till delegerade i den betydelsefulla underhandling, som nu var avsedd att inleda en ny fas i de nordiska ländernas historia och deras förhållande till varandra. Man hade då verkligen kunnat vänta, att planens »spiritus rector» hade under kongressen fått utöva minst samma maktbefogenhet, som då han i Holland vidtog sina förberedelser till densamma.

Men ju mera Görtz' plan nu närmade sig sitt förverkligande, desto ivrigare blevo hans ansträngningar att dölja desamma för sina motståndare och för främmande makters sändebud. I denna avsikt sökte han framställa underhandlingen med tsaren såsom uppsprungen ur ryskt initiativ, varjämte han gav de händelser, vilka karakteriserade kongressens faktiska arbete och resultat, en fullkomligt skev belysning.

Detta kommer till synes redan då det gäller de förberedande åtgärderna för kongressens åvägabringande. Såsom bekant, avreste de ryska underhandlarna, kansli rådet Ostermann och generalfälttygmästaren Bruce, från Petersburg redan vid årsskiftet och styrde sin kosa direkt till Åbo. Men längre kommo de icke denna gång, enär Görtz började göra allehanda förevändningar och verkligen lyckades att under fem långa månader uppskjuta kongressens sammanträden. Orsakerna till dröjsmålet må ha varit huru tvingande som helst. Men god diplomatisk sedvänja hade emellertid krävt, att Görtz icke lockat de ryska sändebuden jämte hela den stora svit och betjäning, vilka följde med desamma, så långt i förväg över till Finland. Självfallet gjorde han detta med beräkning. Han ville antagligen genom denna åtgärd ge det sken av att den åländska kongressen tillkommit på tsarens initiativ och att det således var Peter I och ej Karl XII, som så ivrigt eftertraktade freden och för dess ernående var villig till huru stora offer som helst — något som även går igen i det beryktade brev, som baronen efter sitt första återvändande till kongressen skriver till v. Müllern den 4/15 juni och däri han för ombudsrådet redogör för de resultat, som då uppnåtts.[1]

Sålunda strävade Görtz att även här göra samma synpunkter gällande som med avseende å den danska freden: konungen (och Görtz!) tog sin fred, där han kunde få den billigast. Någon särskild förkärlek hade han icke för en överenskommelse med Ryssland — snarare tvärtom. I överensstämmelse därmed stiliserades även den kungliga resolutionen av den 17/28 februari. I en skenbart likgiltig ton befaller konungen där sina befullmäktigade ministrar att endast utforska tsarens tänkesätt, under det han själv fordrade återställande av allt vad Sverige i kriget förlorat! — Genom att sammanställa instruktionen samt brevet till v. Müllern med Görtz här ovan refererade rapporter till konungen från Holland och under hemresan till Sverige rörande nedpressningen av ryssarnas villkor får man en aning om, vart han syftar. Tsaren skulle från första början framställas som den pådrivande

[1] Jmfr Görtz' brev till ombudsrådet v. Müllern av den 4/15 juni 1718. *Ett inlägg i en segsliten tvistefråga* (i Sv. Hist. Tidskrift 1927, s. 406—416).

initiativtagaren, som för att få fred var färdig att slumpa bort nästan allt vad han med så stora offer erövrat (det s. k. första alternativet i Görtz' brev till v. Müllern). Konungen — och Görtz — framstodo däremot som de, vilka blott nödtvunget gingo med på förhandlingarna för att se, om något av värde för Sverige skulle kunna utvinnas ur desamma.

Men bakom denna ridå drevs spelet, som vi strax skola se, efter helt andra linjer. Detta förklarar även, varför ej ens samtliga de för frågans behandling utsedda ministrarna kunde, då det gällde planens ömtåligaste delar, dragas in i rådplägningen, utan spelet sköttes hela tiden genom sekreta underhandlingar mellan Görtz och Ostermann. Baronen åter synes, något som här nedan ytterligare skall påvisas, ha arbetat på genomförandet av sin plan med Karl XII:s bifall och samtycke, men rådplägningarna både med konungen och Ostermann fördes med så slug hemlighetsfullhet, att Karls exakta andel i affären icke kan med fullt bindande bevis klarläggas.[1]

Antagligen ha även andra orsaker medverkat till att kongressen framsköts, ehuru ryssarna punktligt infunnit sig i Åbo. Vid Görtz' återkomst till Lund, kanhända redan tidigare, ha måhända politiska tilldragelser — både inre och yttre — inträffat, vilka nödvändiggjorde ett längre uppskov med avseende å planens genomförande. Det kan ha gällt de militära förberedelserna, hessarnas och självständighetspartiets stämplingar, osäkerheten med avseende å Spaniens och Frankrikes hållning och en mängd andra för oss obekanta förhållanden. Vidare bör man ihågkomma, att Görtz hållits fängslad i över fem månader och varit borta från Sverige i sexton långa måna-

[1] Ännu så sent som mot slutet av år 1718, då Görtz' stora plan närmade sig sitt förverkligande, skriver en av pretendentens grundligaste sakkännare i nordisk politik »that whatever resolutions the King of Sweden has or would take in respekt to your Majesty (pretendenten), he has thought Aland no proper place to make the discovery in, for, whatever assistance the Czar may lend, after his own bargain is made, to promote the other design, it can never amount to enable the King of Sweden to attempt it openly. Therefore the later the Czar is kalled on for such an aid, the longer the affair may be kept in the hands of a few, till the occasion come to make the attempt by surprice, which can never be executed with success unless attended with secrecy.» Jerningham till pret. d. 20. 12. 1718 (n. st.), St. Pap. VII s. 659.

der. Vid sådant förhållande var mycket arbete ogjort. Ty att börja ett krig med Norge, föra en krigshär över till Tyskland och samtidigt understödja jakobiterna[1] kunde med skäl betecknas som prestationer »over Evne», isynnerhet för ett utarmat, fattigt och blockerat rike, sådant som Sverige då var.

Såsom redan antytts, har det sannolikt överenskommits mellan Karl och Görtz, att den plan, varav underhandlingen i Lövö utgjorde den viktigaste delen, ej finge bringas till exekution, förrän alla detaljerna voro utarbetade och full enighet uppnåtts i alla punkter. Under tiden måste den största hemlighetsfullhet iakttagas. Det nödtvungna uppskovet under de första månaderna av 1718 doldes därför genom Fabrices och Schraders kallande till Sverige och den med dem inledda engelska underhandlingen. Under tiden har väl Görtz genom van der Fels och andra holsteinska kurirer inlett hemliga förbindelser med Ostermann[2] angående de gemensamma åtgärder, vilka redan före den officiella kongressens början borde vidtagas för att nå det eftersträvade målet. Den förnämsta av dessa gällde självfallet sättet för de svenska truppernas överförande till Tyskland. Redan i medlet av dec. 1717 omnämner ryske ministern i Köpenhamn, att Karl XII skulle landstiga i Polen (ant. Danzig) med 24,000 man. Stjernhöök åter nämner något senare dels Rostock, dels Livland såsom debarkeringsort.[3] Men för en sådan handling behövdes stora förberedelser. Transportskepp måste anskaffas, den ryska skärgårdsflottan göras klar för aktion, högsjöflottorna å svensk och rysk sida utrustas för transportens skyddande m. m. Av allt framgår, att man på svenskt håll ägnade hithörande angelägenheter stor uppmärksamhet.[4] Ävenså kom det Görtz till pass, att tsaren under vintern 1717—1718 varit synnerligen verksam med sina krigsförberedelser. Dessa åtgärder, vilka stodo i fullkomlig strid med konungens instruktion av den 17/28 februari, tyda även de på att instruktionen endast var en provisorisk åtgärd av Karl XII och Görtz för underlättande av den hemliga

[1] Detta skall beröras i *Ål. kongr:s* V del.
[2] Jmfr. *Ålandskongr.* II, s. 99 m. fl. ställen.
[3] Jmfr. *Ålandskongr.* II, s. 22—23.
[4] G. Petri, *Försvaret mot öster.* — För att ej blotta sina kort gav Karl XII dessa rustningar sken av att vara riktade mot Ryssland.

underhandlingen mellan baronen och Ostermann och att den i tidens fullbordan skulle ersättas med order av fullkomligt motsatt slag.[1]

Såsnart förhandlingarna i Lövö engång kommit till stånd, gick verket raskt framåt. Ja, det synes t. o. m., som om Görtz hade hoppats att redan under sommaren 1718 få företaget igångsatt. Stora intressen stodo nämligen just då på spel. Det gällde att hindra Frankrikes inträde i den s. k. kvadrupelalliansen, att begagna sig av den uppkomna schismen mellan Spanien och England, söndringen inom ligan m. m. När därför Görtz nu började sina hemliga rådplägningar med Ostermann, torde det icke ha dröjt länge, innan denne i princip var med på baronens förslag med dess redan tidigare antydda konsekvenser. Så fort detta syftemål vunnits, reste Görtz skyndsamt över till högkvarteret för att inberätta om sin framgång och för att med konungen rådgöra om de steg, vilka nu borde företagas. Resultatet av dessa överläggningar kunna vi konstatera i det skriftliga förslag, som han efter sin återkomst till Sundskär överlämnade åt kansliradet den 23 juli och som jämväl innehöll några kortfattade punkter rörande den exekutionsrecess, vilken ursprungligen var avsedd att ingå i fördraget. Sedan han satt sin kollega fullt in i ställningen, avsände han honom till Reval för att personligen överlämna detsamma åt tsaren.

Denne synes jämväl ha varit väl förberedd på, vad som komma skulle. Under det Görtz ännu diskuterade situationen med Ostermann, gick han nämligen med sin krigsflotta från Kronstadt till Reval, medan skärgårdsflottan — 121 fartyg stark — avseglade längs Finska vikens norra kust till Hangö med bl. a. gardestrupperna ombord. Under konferenserna med Ostermann gör han visserligen särskilda invändningar mot det görtz'ska förslaget. Men de synas ha varit mera skenbara än allvarligt menade,

[1] Därom varslar tydligt v. Kochens brev till Gyllenborg d. 6/17 sept. i anledning av en mindre välbetänkt åtgärd, som greven på grund av dittills gällande instruktion företagit. Gbg skriver i anl. därav till v. Müllern d. 18/28 sept.: »dhen däri mig gifna reprimanden hafwer jag fuller ey så aldeles förtiänt» och tillägger: »Gudh hielpe mig wähl till sluth medh denna intricate saken, det är alt hwad iag kan säga dhenna gången». — Frågan kommer att utförligare behandlas i *Ål. kongr.* V.

ty den 13 augusti seglar han med krigsflottan över till Hangö och går över på galärflottan, som från Hangö seglar till Åbo och därifrån vidare till Rimito, medan krigsflottan kryssar i Finska viken för att vara till hands vid behov. Hela expeditionen ger vid handen — även jakobitiska emissarier befunno sig ombord — att tsaren nu var beredd att ingå fördrag med Sverige och att i överensstämmelse därmed täcka en svensk landstigning i Reval, Riga eller Dantzig.

Man kan häremot invända, att då tsaren avseglade från Reval till Hangö, befann sig ju Karl XII redan vid Eda skans, 13 km från norska gränsen, och att följaktligen en svensk expedition över Östersjön vid berörda tillfälle var fullkomligt utesluten. Emellertid måste förhållandet bedömas, sådant det tedde sig för tsaren vintern 1717—1718, då han vidtog sina krigsförberedelser för den följande sommaren, ävensom vid den tidpunkt, då han lämnade huvudstaden och begav sig till sin krigsflotta i Kronstadt för att föra den över till Reval och därifrån vidare mot väster. Efter Ostermanns besök hos honom i Reval måste han emellertid ha blivit underrättad om, huru förhållandena dåmera lågo. Icke desto mindre fortsätter han sin färd enligt den tidigare utstakade planen och utsträcker sin resa ända till Aslaluoto i Rimito, antagligen för att demonstrera planens praktiska utförbarhet, även om den tillsvidare måste något uppskjutas.[1] — För utomstående åter kunde manövrerna med skärgårds- och högsjöflottorna lätt förklaras såsom riktade mot Sverige och dess envise konung, som blott genom krigiska angrepp kunde tvingas till fred.

Såsom just framhållits, inträffade omständigheter, vilka vållade, att planerna icke kunde genomföras. Det var antagligen det påräknade spanska flottunderstödet för landsättning av de jakobitiska trupperna i Skottland, som klickade. När Alberonis politik för 1718 blir fullt klarlagd, kunna säkrare slutsatser dragas i detta hänseende. Men även om man bortser därifrån, har man tillräckligt med stödjepunkter för att få fram händelsesammanhanget.

Man kan verkligen icke förtänka konungen och Görtz, om de,

---

[1] Jmfr. ts:s dagbok i Bacmeister II, s. 78—82.

redan vid ministerns första återvändande från kongressen, blevo betänksamma med avseende å ett snabbt genomförande av planen. En engelsk flotta hade inlöpt i Medelhavet för att skydda kejsarens besittningar i Nedre Italien, vilka delvis redan besatts med spanska trupper. Så länge utgången av striden var osäker, var planen helt enkelt outförbar. Men Görtz ville icke under det uppkomna dröjsmålet försitta tiden, utan begav sig andra gången till Lövö med den skriftliga planen. Och icke nog därmed! Medan Ostermann uppsökte tsaren, reste Görtz över till Stockholm och utarbetade ett fullständigt förslag både till separatartiklarna och exekutionsplanen jämte motiv, betänkanden m. m. Och detta gör han utan att ens invänta Ostermanns återvändande från Reval. Han anser det ej ens nödigt inhämta Karl XII:s godkännande av planen. Så säker är han på sin sak. Han reser nämligen icke denna gång till kungen för muntlig föredragning, så som efter sin första färd till Åland, utan återvänder till kongressen och börjar att med kansliradet utarbeta själva huvudfördraget med dess viktiga bestämmelser om Östersjöprovinsernas avträdande till Ryssland. Allt detta gör han, oaktat Karl ännu icke ändrat sin instruktion med avseende å landavträdelserna. Endast punkten om gränslinjen på Karelska näset lämnas outfylld. Därpå beger sig Görtz skyndsamt över till Sverige, medan Ostermann i sin tur uppsöker tsaren vid Hanga Kramp för erhållande av dennes ultimatum.

Då Görtz fick del av de ryska anmärkningarna, befann han sig måhända redan i högkvarteret och kunde således genast konferera med sin herre om dessa. Ty det är nu, som det stora avgörandet skall träffas. Emellertid ansågs planen icke ens denna gång fullt mogen för handling. Den spanska flottan hade blivit tillintetgjord av den engelska vid Cap Passaro, och följaktiigen måste det stora fälttåget uppskjutas till följande år eller tills en ny spansk flotta hunnit utrustas. Definitivt avgörande behövde därför icke ens denna gång fattas. Men de ännu återstående differenserna mellan Karl och Peter måste emellertid nu snarast möjligt avlägsnas. Ty det norska fälttåget var klart för utförande. Görtz begav sig därför för fjärde gången till Lövö (nov. 1718), där han med Ostermanns biträde fick fördraget omarbetat, så att det omsider borde ha kunnat under-

skrivas av de bägge kontrahenterna.[1] Han skyndade med sina dyrbara papper till det kungliga högkvarteret vid Fredrikshald. Men knappt två dagsresor därifrån var målet lagt för hans stora planer.[2] Skottet vid Fredrikshald innebar döden även för Görtz. Han fängslades av arvprinsen, fördes till Stockholm, där han ställdes inför en extraordinär domstol, dömdes av sina motståndare till stupstocken och avrättades.

Det är förvånansvärt, att Görtz så oförskräckt vågat kasta sig in i striden mot sina bittraste motståndare. Det kan ej förklaras blott med hänvisning till hans äregirighet och önskan att kunna spela en stor roll i världen. Ty den hade han ju vida lättare kunnat uppnå genom att erbjuda sina krafter åt ett större och i politiskt och ekonomiskt hänseende lyckligare lottat rike än Sverige. Det borde ju ha varit det sista av alla, i vars tjänst han önskat ingå, därest han letts av slika, rent själviska beräkningar. Det är därför en lycka i ett så svårt »fall» som detta, att man kan hänvisa till en ideell grund för hans livsgärning, som av ingen kan bestridas och som gör, att motsatsen mellan hans och arvprinsens motiv grellt träda i dagen.

Görtz kämpar för sitt furstehus och för dess dynastiska rätt till Sveriges krona. Däri ligger hans patos. För denna känsla var intet offer för stort, ingen ansträngning för tung. Lundblad skriver ock: »från de kabaler, vilka ville sätta prinsessan (Ulrika) i spetsen för regeringen, dömde han till dem, som skulle utspinna sig efter konungens död, ty han hade väl uppfattat alla dessa förhållanden och han var en man, som icke bävade för ett mäktigt partis hat och som hade både snille och kraft att bjuda det spetsen; han ville förekomma dess avsikter och försäkra sin prins tronen». — Alltså för nåendet av detta mål, vilket samtidigt inne-

[1] Detta skall närmare beröras i *Ål. kongr:s* V del.

[2] I sitt brev till Kristian August d. 18 febr./1 mars 1719 skriver han: »Hade Gud varit mig så nådig, att jag hunnit fram till sal. konungen före hans frånfälle och fått vara i hans sällskap blott några få dagar, skulle Ed. Furst. H. fått bevittna de mest ögonskenliga resultat av detta sammanträffande.»

bar möjlighet för återupprättande av Karl XII:s krigarära och förskaffande av en hederlig fred åt Sverige, övertog Görtz villigt den därmed förenade risken. — Ingenstädes framträder detta så tydligt som i det rörande avskedsbrev, som Görtz sände administratorn Kristian August dagen före sin avrättning.[1]

IV.

Vi ha nu att verificera detta korta sammandrag av händelserna med de skriftliga rapporterna. Dessa giva tyvärr en fullkomligt motsatt bild av förloppet. Konungens besynnerliga instruktion till sina ministrar på kongressen har redan anförts. Men även med avseende å dess tillämpning ger han sig sken av att strikte vilja genomdriva densamma i överensstämmelse med dess ordalydelse. Vi se sålunda, huru konungen, då baronen omsider fått till stånd den åländska kongressen, som låg dem båda så varmt om hjärtat, börjar inleda en hänsynslös restriktionspolitik mot sin förste minister och ger honom avslag på avslag på alla hans fredspropositioner! Sålunda förkastar han icke blott det första alternativet, oaktat det står hans egen instruktion synnerligen nära, utan även det andra alternativet, ekvivalentförslaget, d. v. s. fastställandet av tsarens ersättningsskyldighet för att behålla Östersjöprovinserna. Men samtidigt bevisar han baronen i alla andra hänseenden den största möjliga ynnest och tillmötesgående och låter honom och hans holsteinare utan inskränkning styra och ställa i Sverige. Dessa motsatser kunna ej med bästa vilja i världen fås att sammangå, om man blott har till sitt förfogande korrespondensen mellan Görtz' och konungen. Men följer man fredsfördragets utvecklingsfaser med ledning av aktstyckena i det ryska utrikesministeriets arkiv i Moskva samt lantgrevens korrespondens med sin son arvprinsen och med sina utskickade sändemän just från samma veckor och månader, då

[1] Han tolkar däri sin orubbliga tillgivenhet för administratorn och det holsteinska huset, vid vars väl och ve han varit så innerligt fäst och vars intressen han under den bästa delen av sitt liv, ja, ända in i döden efter all sin förmåga velat främja och befästa; jmfr. nyssciterade brev; gottorpska ark. i Oldenburg. En avskrift av brevet är tagen av Schirren och ingår i hans samling i Sv. R.

kungen skenbart visade sig så otillgänglig gentemot sin förtrogne rådgivare, är det ej svårt att genomtränga dunklet och uppnå en tryggad position.

Med avseende å Karls första avslag till Görtz', som denne fick del av efter sin återkomst från Åland i juni 1718, ha vi att anteckna en egendomlig omständighet. Baronen förde ju denna gång icke med sig något skriftligt utlåtande till traktat, alldenstund Ostermann endast *muntligt* skulle ha framkommit med sitt förslag. På sådant sätt framfördes det jämväl till kungen. Även denne hade bort kunna lämna ministern besked på samma sätt. Men långt därifrån! I stället ger han Görtz ett *skriftligt* avslag — tydligt således för alla. Han ville därigenom visa, att emellan honom och ministern förefunnos djuptgående och till synes oförenliga motsatser med avseende å den ryska freden. Visserligen gav han baronen ännu ett svagt hopp att genom »expedienter och ekvivalenter» nå sitt syfte, men de bägge orden, som uttryckligen stå i strid med bestämmelsen i instruktionen, synas ha blivit ditsatta blott för att få ett svepskäl för underhandlingarnas fortsättande. Detta framgår ju ock av Görtz' brev till Müllern den 4/15 juni. Enligt detsamma hade ju Ostermann i överensstämmelse med sitt andra alternativ erbjudit Karl XII Rysslands hjälp för Norges erövring samt för återvinnande av de svenska provinserna i norra Tyskland, tillökta med nya besittningar därstädes i stället för de förlorade Östersjöprovinserna. Men om alla dessa betydande ekvivalenter, vilka i huvudsak upptogos i det sedermera utarbetade skriftliga förslaget, nämner konungen icke ett ord i sin resolution. Syftemålet med densamma var således icke att tjäna som ledmotiv för Görtz' vidare underhandlingar, utan tvärtom att giva denne tillfälle att fullfölja desamma utan att behöva röja sitt samarbete med kungen.

Därför måste Karl XII, ju längre fördraget fortskred mot sitt förverkligande, lägga sin ovilja mot detsamma allt starkare i dagen, vilket tydligen stod i full överensstämmelse även med Görtz' intentioner. Detta framgår ock av det bemötande, som kom Görtz' till del efter hans andra besök i Lövö, då han översände separatartiklarna och verkställighetsplanen i fullt utarbetad form till konungen.[1] Baronen visar sig synnerligen angelägen att få det för Sverige så gynnsamma fördraget omedelbart godkänt av

konungen och sänder kurir efter kurir till högkvarteret med de mest bevekande böner om, att Karl nu ville godkänna traktaten i dess föreliggande form. Antagligen var det på eget föranstaltande som han nu började insvepas »i ett moln av rykten om iråkad onåd, vars skugga föll även på de avlägsnaste delar av Europa». Men själv fortsätter han obekymrad sin underhandling enligt samma metod som dittills — även då han nås av v. Kochens brev från Eda skans, d. 4/15 aug., däri Karl förkastar hans förslag och vägrar att avträda de omstridda provinserna. Konungen hade nämligen ingen åtrå att binda sig genom allianser och *allra minst med tsaren.* — Så skall det låta! För att icke det minsta tvivel måtte råda angående Karls ställning till problemet, låter denne v. Kochen några dagar senare i anledning av Görtz' förnyade föreställningar avsända ett ytterligare avslag den 17/28 aug., i vilket han kategoriskt upprepar sitt »non possumus».

Görtz låtsas självfallet vara ytterst förtvivlad över dessa jobsposter. I ett brev till Müllern skriver han patetiskt: »Jag säger farväl åt alla statssaker. För alltid vill jag avstå från dem.» Även Ostermann får en släng av sleven. Då baronen den 1/12 augusti återvänder till Lövö — konungen hade då ännu ej ens hunnit erhålla hans förslag — är hans sinne mörkt och dystert och han låter kanslirådet förstå, att företaget ej mera torde kunna förverkligas.[2] — För att fullt förstå detta borde vi här jämväl ingå på Görtz manipulationer med Ostermann, men detta är tyvärr av utrymmesskäl omöjligt i en uppsats som denna.

Görtz blir emellertid tvungen att bemästra sin sorg; och efter ett kort avbrott tar han tillsammans med kanslirådet i forcerat tempo i tu med det ännu oavslutade arbetet på traktaten, så att han redan den 18/29 augusti, d.v.s. långt förrän han kunde invänta Karls svar på den sista kurirens hemställan, lämnade kongressen för att med konungen överlägga om de åtgärder, vilka ännu borde vidtagas för att nå det av dem bägge så eftersträvade målet. Men knappt har han hunnit återvända till Stockholm

---

[1] Jmfr. *Ålandskongr.* III, s. 93—115.

[2] »Wann wir von unseren Affaires sprachen, so pressirte Er nicht alleine nich darauf, sondern er gab auch wohl zu verstehen, wie das Er die execution Unssers Planes vor impracticable hielte.» Ost. till Schafirov d. 6/17 aug.

för att därifrån fortsätta till högkvarteret vid Eda skans, förrän Müllern i en häftig stridsskrift angriper hela det »ryska verket» och på det bestämdaste yrkar på, att fredsunderhandlingar i stället borde inledas med England, eller med andra ord upptager arvprinsens förslag av den 10/21 dec. 1716. Detta var naturligtvis även en skenmanöver, ty Müllern kunde ju, i egenskap av konungens nominelle utrikesminister, icke driva någon annan politik än Karl och Görtz, därest ämbetet var honom kärt Detta angrepp hade bl. a till syfte att insinuera, att Görtz förestående resa till högkvarteret vore hans sista förtvivlade åtgärd att återvinna konungens förtroende och få denne med på sin plan, men att detta försök vore på förhand dömt att misslyckas och att baronen på grund därav bleve tvungen att draga de konsekvenser av sitt misslyckande, vilka han själv påpekat i sitt brev till ombudsrådet. Även Karl hade ju skjutit på i samma riktning. Efter det Müllerns anmärkningar ingått och av Kochen upplästs för konungen, hade han funnit dem så grundliga och så fullt överensstämmande med sina egna tankar, att han mycket väl hade själv kunnat diktera desamma.[1]

Icke desto mindre veta vi ur det aktstycke, som tsaren med vissa förändringar godkände vid Aslaluoto i Rimito och med vilket Ostermann omedelbart återvände till Lövö[2], att underhandlingarna nu voro i det närmaste slutförda, ehuru särskilda åtgärder från svensk sida och en fjärde resa av Görtz till kongressen ännu erfordrades, förrän det definitiva avgörandet kunde träffas.

Men den som hoppas att nu kunna följa traktatens vidare öden, blir grundligen besviken. Det hade ju bort vara en självfallen sak, att kanslirådet efter återkomsten till kongressen föredragit tsarens svar för de svenska delegerade för att sålunda kunna driva saken till ett avgörande. Men en så naturlig avveckling av affären var tyvärr omöjlig. Görtz, som fört den hemliga underhandlingen med Ostermann med förbigående av Gyllenborg och Bruce, var nu borta. Greven var bunden av sin instruktion. Han kunde följaktligen ej mottaga ett fredsförslag, i vilket

[1] Carlson 147 anm. 1.
[2] Ål. kongr. III, s. 175—188.

Estland, Livland och Ingermanland enligt huvudfördragets § 11 skulle avträdas till Ryssland. Ty detta hade ju konungen i sina avslag av den 23 juni/4 juli samt 4/15 och 17/28 augusti uttryckligen förbjudit och befallt att en annan grund för underhandlingen måste fås till stånd. Stambke kunde ej heller i officiell väg sända dokumentet till konungen. Ty han var ju endast sekreterare vid kongressen och kunde följaktligen icke förbigå Gyllenborg.

Och likväl kunde underhandlingen icke stagnera — allraminst nu, då tsarens ultimatum hade fallit. Huru kan man då tänka sig fortsättningen av denna egendomliga komedi?

Görtz hade fört underhandlingen. Han måste därför i första hand få del av det ryska svaret. Men i Lövö vågade han ej invänta detsamma. Det hade nämligen genast ställts i samband med Ostermanns resa till Hanga Kramp och hade kunnat tolkas som ett gynnsamt tecken för traktatens avslutande. Detta måste med alla medel avstyras, enär den lämpliga tidpunkten för fattande av Karl XII:s definitiva beslut ännu icke var inne.

Habet sua fata libellum! Man vet att Ostermann genast efter sin återkomst till Lövö uppvaktade Stambke. Den första fråga som dem emellan diskuterades, var självfallet traktatens öde. Kanslirådet inrapporterar visserligen icke till sitt hov om sina samtal med Stambke i detta ämne, ty även de arbetade enligt en gemensam plan. Men det kan icke vara något tvivel därom, att han nu lämnade åt denne en avskrift av tsarens anmärkningar från Aslaluoto. Dessa har Stambke med ett ilbud genast överstyrt till Görtz. Antagligen har intet brev medföljt, utan kuriren har muntligen instruerats. Var baronen erhöll det viktiga pappret, är emellertid svårt att säga. Den 1/12 sept. hade han nämligen redan lämnat Stockholm och begivit sig till Göteborg, varest han hade en mängd viktiga saker att uträtta i anledning av det snart förestående fälttåget mot Norge. Därefter uppsökte han kungen i högkvarteret, och måhända var det först där han omsider erhöll aktstycket och således omedelbart kunde föredraga detsamma.

På sådant sätt friades Karl från nödvändigheten att avgiva någon resolution vid ifrågavarande tidpunkt. Det hade jämväl tett sig smått löjligt, om den enväldige konungen efter alla sina

barska avslag nu hade förelagts en statshandling, som klart och tydligt visade, att hans »förste minister» icke hade fäst den ringaste vikt vid sin herres befallningar, utan betraktat dem som idel luft och utan att tveka gått sin engång utstakade bana fram.[1]

Men då något skriftligt avslag denna gång ej behövdes från konungens sida, måste kulisserna i stället ändras, så att de motsvarade det nya sakläget. Karl försvinner h. o. h. från scenen, medan Görtz i stället träder i breschen. Han låter »publiken» få veta — och det i så kraftiga ordalag som möjligt — att han dragit det kortare strået med avseende å den ryska negociationen och nödgats böja sig inför den högsta maktens vilja. Så fort han lämnat konungen och återvänt till Stockholm, uppvaktar han Müllern med ett synnerligen pessimistiskt brev, i vilket han skildrar det olyckliga läge, vari Sverige nu skulle råka, då fred med Ryssland var omöjlig att uppnå. Naturligtvis skulle han ju kunnat lätta sitt bedrövade hjärta lika grundligt för ombudsrådet, om han velat begagna sig av sin goda tunga i stället för pennan, men det passade icke riktigt i stycket, ty då kunde han ej åstadkomma den avsedda effekten. För att förstärka denna låter han påskina, att kungen nu i sin blindhet tillslutit dörren efter sig på den ryska sidan, d. v. s. förkastat sin kloke rådgivares förslag, och då kunde man ju ej motse något annat än ofärd och olyckor för det hårt prövade riket.

Här framställes följaktligen saken så, som om arvprinsen nu lyckats draga sin svåger över på sin sida. Och då Müllern jämväl gått över till det fientliga lägret, vilket bevisades av hans hätska anfallsskrift mot Görtz, så vore det ju dennes sak att nu övertaga ansvaret och inleda den underhandling med England, som han rått konungen till. Och för att visa, huru högt Görtz stod över all småsinnad avund och hämndlystnad, förklarade baronen sig villig att hjälpa ombudsrådet vid en sådan plans utarbetande.[2]

---

[1] Det är att märka, att då traktaten citeras av svenska författare, så är det endast separatartiklarna och exekutionsrecessen, vilka omnämnas, men ej huvudtraktaten. Icke ens hos F. F. Carlson »*De ineunda pace*» (1848) är den anförd. Däremot refereras den av Golikov och Bacmeister III; jmfr. *Ålandskongressen* IV, s. 175—181.

[2] Jmfr. *Ålandskongr.* IV, s. 130—133.

Och sedan detta sista dagsarbete var utfört, ville han tillbaka till kungen! Han säger icke tydligen ifrån i vilken avsikt, men man kan utan svårighet fatta, att han äntligen ville bli fri från det tunga arbetet i dennes tjänst, där han blivit så otacksamt behandlad.

Detta att Görtz återigen — och som det synes utan svårighet — lyckas få Müllern med på sina manipulationer, visar att ombudsrådet var ganska väl invigd i komplotten. Den förre låter också förstå, att han endast tack vare Müllerns — och Rehnskölds — uppmaningar nu förmåddes att ännu engång begiva sig till Lövö och trotsa novemberstormarnas faror, ehuru han, som han skriver till Kochen, »icke på länge företagit en resa med större vedervilja än denna». För att göra intrigen ännu mera trovärdig författar han under den långa överresan till Sundskär liknande brev till Karl XII. Allt synes ha varit i detalj planlagt och utarbetat.

Men av sena tiders granskare kan det sättas i fråga, huruvida icke Görtz tillföljd av en slik överslughet förfelade sitt mål. Åtminstone har man icke i hävderna funnit något vittnesbörd om, att vare sig hessarna eller självständighetspartiet tagit dessa aktstycken på allvar. Därtill kände de sin motståndare alltför väl. Då därför Görtz återvände från sin fjärde resa till kongressen, voro de livligt övertygade om, att baronen hela tiden drivit sin underhandling med konungens bifall och samtycke och att han nu förde med sig för allerhögsta godkännande den med så mycken hemlighetsfullhet omgivna traktaten i sådant skick, att den utan större tidsförsinkelse kunde underskrivas och sättas i verket.[1] Denna uppfattning går igen hos Lundblad som skriver: »Görtz bragte traktaten till stånd (under sin sista resa till Lövö), varefter han själv reste tillbaka till Sverige för att av Karls egen hand vinna den stadfästelse, som ännu saknades till verkets fullbordan.» En annan författare med ännu större auktoritet, nämligen Karl XII:s egen fältprost Nordberg, framhåller i sitt arbete om konungen (1740), att rykten voro i omlopp, »att de svårigheter, som konungen i Sverige ännu gjorde till att ingå fred på sådana villkor som voro föreslagna, skulle väl stå att hävas, när

[1] Jmfr Gtz' cit. br. till Kr. Aug. d. 18 febr./1 mars 1719.

hela systemet var utarbetat och i fullkomliga omständigheter satt under H. M:s ögon».[1] Detta uttalande är så mycket anmärkningsvärdare som Nordbergs arbete strängt övervakades av den då rådande censuren, vilken icke tillät några olämpliga fakta rörande Karl XII komma i dagen.

V.

Den verkställda utredningen torde giva vid handen, att Karl XII, då det gällde genomförandet av planen med Ryssland och därmed förbundna åtgärder, icke lämnat Görtz i sticket, när denne var beroende av hans bistånd. Det finnes därför ej heller det ringaste skäl att förmoda, att konungen skulle svika sin minister, då denne omsider hade fått tsarens resolution och i samråd med Ostermann reviderat fredsfördraget i ännu stridiga punkter. Visserligen förekommo några bestämmelser i traktaten, angående vilka åsikterna fortfarande gingo något åtskils. Den viktigaste av dessa gällde, såsom redan framhållits, gränslinjen på Karelska näset. Görtz synes ivrigt ha arbetat för att rädda Viborg åt Sverige och därför i taktiskt syfte under sin sista resa till Lövö framkommit med förslaget att tsaren skulle hjälpa Sverige vid ett direkt angrepp mot Danmark. Denna sistnämnda proposition är antagligen framställd för att kunna frångås och för att tsaren därigenom skulle förmås att återlämna Viborg. Men även om detta försök icke hade krönts med framgång, skulle Görtz i ingen händelse prisgivit fördraget på grund av en sådan detaljbestämning. Ostermann skriver därför ock till sitt hov, att svenskarna aldrig tidigare visat en så stark fredsvilja som under Görtz' sista besök i Lövö.

Följer man emellertid Görtz' åtgöranden under den tid, som närmast föregick konungens död, finner man till sin förundran,

[1] Även spanska sändebudet i Haag, Monteleoni, uttalar sig vid ett tillfälle för Preis i samma riktning, nämligen att hopp numera (i sl. av sept.) förefunnes om Karl XII:s godkännande av planen; jmfr. *Ålandskongr.* III, s. 102 anm. 1. — I anledning av Nordbergs yttrande bör framhållas, att själva huvudtraktaten, då Görtz för tredje gången reste till Lövö, ej ens fanns till i skriftlig form, utan först vid berörda tillfälle utarbetades, och att Gz' fjärde resa huvudsakligen torde ha föranletts av, att han önskade genomdriva vissa ändringar i tsarens ultimatum av d. 26 aug./6 sept.

att han behärskades av en märkbar oro. Därpå tyda de egendomliga skenförslag, han nu gör upp för att dölja den verkliga underhandlingen, samt alla hans brev till konungen, Müllern, Kochen m. fl. i samma syfte. Han hade antagligen hoppats att kunna återvända till högkvarteret vid tiden för det norska fälttågets öppnande. Men Rehnskölds fördröjda ankomst till Stockholm och den långa, besvärliga överresan till Åland och återfärden därifrån till huvudstaden hade rubbat hans kalkyler. Han började nu allvarligt frukta för, att han icke mera skulle i tid hinna fram till konungen. Så skriver han dagen före sin avresa från Stockholm till Kochen: »Vad man mest har att frukta för är konungens person». Något tidigare har han skrivit ett liknande brev till hertigens av Holstein kavaljer Roepsdorff och förutspått, att om någon olycka träffade Karl XII, skulle animositeten mot hertigen och emot allt vad holsteinskt var, våldsamt utbryta och isynnerhet i Stockholm ej stå att styra.[1] Man kan knappt antaga, att han begagnat sig av så starka uttryck, därest han ej i främsta rummet misstänkt mörka anslag mot konungens person. Sitt eget öde synes han ha ställt i andra planet, ehuru han självfallet ej var blind för vad som då skulle inträffa. Hans liv betydde emellertid ej så mycket, om blott Karl XII finge leva. Ty »planen» var ju redan så i detalj förberedd och konungens godkännande så sannolikt, att även en Stambke eller v. Dernath hade kunnat träda i Görtz' ställe för dess slutliga genomförande.

Oron för konungens öde och planens därav beroende verkställighet var det väl även, som föranledde Görtz att, samma dag som Karl XII föll, skriva till Müllern ett brev i den kända stilen. Han säger däri, »att det numera vore en ren nödvändighet att med det första bryta underhandlingen med Ryssland och inleda den med England, på det tsaren ej måtte därav draga fördel».

Såsom härav framgår, har Görtz hela tiden spelat sin roll på ett i alla avseenden mönstergillt sätt. Under den långa förberedelsetiden för den ryska planen var det nödvändigt att på allt sätt skydda

[1] Jmfr Heins mem., *Ål. kongr.* IV, s. 103.

konungen för varje misstanke att ha gynnat densamma. Detta redan för folkets skull. Sverige var nämligen översvämmat av flyktingar från de erövrade provinserna och framför allt från det av fienden så illa förhärjade Finland. Bland flyktingarna från vårt land kändes därför det sekelgamla hatet mot »arvfienden» vida bittrare än hos Sveriges egna inbyggare, och om de förra nu hade blivit underkunniga om, att Görtz med konungens samtycke underhandlade med tsaren om en fred, enligt vilken sydöstra delen av vårt land med Tyrgils Knutssons ärevördiga borg och Kexholms gamla fäste skulle överlåtas åt ryssen, hade säkert dessa utarmade och förbittrade hemlösa kunnat vända sitt hat mot Karl XII:s egen person och därutöver sprida detta även bland den rent svenska befolkningen.

Sådant måste till varje pris förhindras; och därför tog Görtz hatet över sig, liksom han även hade gjort med avseende å den ovilja, som konungens hårda administrativa åtgärder för uppbringande av medel till krigets fortsättande hade uppväckt och som nu utnyttjades av den oinskränkta konungamaktens fiender (jmfr. hovrådet Heins memorial av d. 18 maj 1718) och av det hessiska partiet.

Man förstår sålunda även, varför den finska gränsfrågan måste tillsvidare lämnas öppen i fredsprojektet. Detta oskrivna blad i utkastet till den slutliga fredstraktaten, vilket var avsett att fyllas med överenskommelsen om ryska Karelen, ger oss anledning till måhända flere och mera vittbärande reflexioner än många av det märkliga aktstycket fullskrivna sidor. Karl XII ville för Sveriges rike bevara Finland helt och ostyckat. Icke blott Sveriges trygghet, utan Finlands hela tidigare historia och utveckling krävde detta. Denna fordran hade han måhända klargjort för Görtz redan före dennes resa till Holland och sedermera ytterligare diskuterat med ministern. Huru den kommit till tsarens kännedom, kan man ej få reda på ur arkivhandlingarna. Antagligen ha jakobiterna och tsarens livmedikus Erskine tjänat som mellanhand. Vad vi emellertid veta är, att tsaren redan år 1716 självmant erbjöd sig att återlämna större delen av Finland. Han insåg väl, att någon annan väg till uppgörelse med konungen icke förefanns. Men Viborg och det Karelska näset ville han behålla såsom säkerhet för Kronstadt och sin nya huvudstad. Här

stodo nu tvenne starka viljor mot varandra, och vardera hade ett livsintresse att taga vara på!

Då det naturligtvis var omöjligt för Görtz att direkt förmå Peter att frångå sin fordran, sökte han — och det redan under sina förberedande underhandlingar med Ostermann i slutet av maj och början av juni — att med Finland förena stora områden i »ryska Lappmarken» såsom kompensation för de delar av vårt land, vilka tsaren krävde.[1] Men någon synnerlig brådska att få detta område fixerat gjorde han sig icke. Det synes, som om han hade framkommit med sin fordran för att ha ett bytesobjekt på hand, då fredsfördraget närmade sig sin avslutning. Och då tsaren icke desto mindre synes att ha fasthållit vid sitt krav, kommer Görtz, såsom redan anförts, under sitt sista besök i Lövö fram med en ny fordran, även denna i kompensationssyfte, nämligen att Peter skulle understöda ett direkt svenskt angrepp mot Danmark, oaktat ministern visste, att en sådan åtgärd var omöjlig att genomdriva.

Vi ha redan framhållit, att för konungens och Görtz' planer var fred och förbund med Ryssland av en så utomordentligt stor betydelse, att det jämväl betingade avståendet från Viborg och östra Finland. Icke desto mindre ha vi velat visa, huru Karl ända in i det sista försökte att återfå Finland oavkortat och vilka ansträngningar Görtz gjorde att i detta liksom andra hänseenden understöda konungens önskemål.

Härmed ha vi nått botten av vår undersökning. Vi ha sett huru Görtz under sitt fredsarbete i Holland lyckades förskaffa sig ett allt större inflytande på Sveriges utrikespolitiska ledning och huru Karl XII, då det gällde intriger från lantgrevens och arvprinsen Fredriks sida att få Görtz störtad eller hans makt inskränkt, på det kraftigaste stöder sin man, t. o. m. då han till synes nödgas motsätta sig baronens förslag, såsom fallet var varje gång traktatutkastet rörande freden med Ryssland underställdes konungens avgörande. Striden gäller i själva verket Gottorp eller

[1] Jmfr. det andra alternativet i Gz' brev till Müllern d. 4/15 juni 1718.

Hessen, men också Sveriges rike. Görtz' skickliga diplomati, balanserande mellan dikt och sanning, sätter honom från första början fullt fast i sadeln. I den kamp, som nu uppstår mellan Görtz och arvprinsen jämte dennes anhängare — självständighetspartiet kunna vi här lämna ur räkningen —, kommer Fredrik av Hessen efter Görtz återkomst från Holland i mycket trånga skor. Kampen blir alltmera förbittrad; med den ryska underhandlingens fortgång skjutes successionsfrågan fram som aldrig förr. Konungen håller sig under hela detta stadium fullkomligt i bakgrunden, men han är färdig att ingripa, när helst Görtz' intressen, d. v. s. deras gemensamma saks framgång, kräver detta. Det uppstår till slut en situation, där mot blocket Karl XII — Görtz stå andra mäktiga intressen, främst representerade av det hessiska partiet. Dramats lösning blir skottet vid Fredrikshald.

Ministerstatssekreteraren Greve Alexander Armfelts memoarer.

Meddelade av

CARL v. BONSDORFF.

I slutet av den uppsats om Alexander Armfelts ungdom, som jag meddelade i denna tidskrift för sistlidet år, omnämnde jag, att i den s. k. Armfeltska samlingen förekomma memoarer av Alexander Armfelt, som hittills inte blivit av forskningen uppmärksammade. Dessa memoarer äro nedskrivna i Petersburg år 1846 och föreligga i tvenne avskrifter. I den ena, med anteckningen »St. Petersbourg en 1846» har Armfelt med egen hand gjort flera korrigeringar och uteslutningar, ovisst när. Den andra avskriften, varpå antecknats (av Armfelt?) »février 1851» och vari ett par smärre ändringar blivit gjorda av Armfelt, överensstämmer, på en del huvudsakligast stilistiska avvikelser när, med innehållet i den förstnämnda, innan den av Armfelt korrigerades, men är kortare till innehållet. Olikheterna mellan de båda avskrifterna (den äldre före korrigeringen), så obetydliga i sak de än äro, visa, att de inte äro gjorda efter samma handskrift. Troligast synes mig, att den med påskrift »St. Petersbourg en 1846» är gjord efter Armfelts första utkast, den med årtalet 1851 efter en rättad avskrift. Huru härmed än må förhålla sig, skall jag följa den förstnämnda, enär den är fullständigare och de däri införda många modifikationerna i fråga om innehållet och uttryckssätten tyckas tyda på att den erhållit den form Armfelt slutligen velat giva sina minnen.

I fråga om detaljerna av Armfelts ämbetsverksamhet lämna dessa hågkomster inga närmare upplysningar. De belysa emellertid den allmänna karaktären därav, den taktik och de politiska

grundsatser Armfelt ansåg sig böra följa på sina eleverade platser och utgöra således, liksom politiska memoarer i allmänhet, ett slags självapologi, ehuru Armfelt reserverar sig mot detta antagande. I dem skildras vidare Armfelts förhållande till och omdömen om sin företrädare greve Rehbinder, generalguvernörerne Zakrewsky och Menschikoff m. fl. personer i ledande ställning. Och slutligen möta vi i dem några bidrag till kännedomen av Armfelts urbana, anspråkslösa och concilianta personlighet. De komplettera eller korrigera i någon mån de allmänt hållna karakteristiker av Armfelt och hans förhållande till samtida statsmän, som härintills givits av W. Lagus, Th. Rein, E. G. Palmén o. a.

Memoarerna äro skrivna på franska, det språk Armfelt helst använde i sin korrespondens. Jag torde emellertid göra flertalet läsare en tjänst, om jag meddelar dem dels i referat, dels i översättning, tilläggande i noter några satser och uttryckssätt av saklig natur, som från början ingått i avskriften, men utstrukits.

*

Omedelbart efter sin faders död i augusti 1814 lämnade Alexander Armfelt den juridiska banan, som han knappt hunnit beträda, sedan han på våren absolverat sina examina vid Åbo akademi. I september antogs han till kolonnförare vid generalstaben och tjänstgörande hos generalguvernören greve Steinheil; följande år deltog han i de allierades andra fälttåg till Frankrike och avancerade till fänrik; år 1817 överfördes han till gardesgeneralstaben och kvarstod sedan efter visst vacklande i militärtjänst till år 1827, då han erhöll avsked som gardeskapten och förordnades till t. f. direktör i Finlands bank. Under de år (1818—1825), då han såsom kapten vid första finska infanteriregementet vistades i Finland, tjänstgjorde han tillika först som adjutant hos divisionschefen för finska militären och från år 1821 som förste adjutant vid generalguvernörens stab. År 1832, då han hunnit befordras till ordinarie bankdirektör och kejserlig kammarherre, lämnade han Helsingfors och bosatte sig i Petersburg, där återstoden av hans ämbetsverksamhet förflöt. Han kallades nämligen sistnämnda år att såsom anställd för enskilda uppdrag biträda statssekreteraren greve R. H. Rehbinder och utnämndes 1834 till dennes adjoint. Efter Rehbinders död 1841 förordnades

han att tills vidare handhava ministerstatssekreterargöromålen, men utnämndes redan året därpå (1842) till ordinarie innehavare av ämbetet, vid vilket han kvarstod intill sin död 1876.

Vi kunna nöja oss med dessa data om Alexander Armfelts offentliga verksamhet. Den allmänna karaktären därav lära vi känna ur hans egen berättelse. Endast det må som inledning och förklaring till memoarernas tillkomst nämnas, att de avfattades vid en tidpunkt, då Armfelt kände sig trött vid arbetet och beredde sig på möjligheten av att snart nödgas lämna det. Ur den korrespondens han underhöll med sin halvsyster grevinnan Vava Armfelt, gift år 1825 med greve Magnus Reinhold Armfelt på Viurila, änka år 1845 och omgift år 1846 med godsägaren, sedermera guvernören Johan August v. Essen, framgår nämligen, att Armfelt under året 1846, det är då memoarerna författades, befann sig i ett sjukligt tillstånd, som inverkade på hans annars sorglösa lynne. Så skrev han i början av året ($^{31}/_{3}$) från Petersburg:

»Le temps nous apporte des chagrins, des soucis, des idées noires — — — et c'est heureux sous certains rapports, car cela nous prépare à quitter cette vie avec moins de regrets. Certes, si j'avais à recommencer mon existence, le chemin que je prendrais serait tout autre. On cherche d'ordinaire le bonheur là où il n'est pas, là où il ne saurait être, et nous laissons presque toujours [nous] entraîner par le prestige du moment. — — — La faiblesse et la légèreté de mon caractère m'ont fait f[ort] bien des sottises, mais m'ont peut-être aussi préservé de bien des maux.»

Och mot slutet av året, då han mottagit ett brev från grevinnan Vava, skriver han (8/20 nov.) i samma nedstämda ton:

»Les circonstances m'ont entraîné dans une sphère qui n'est et ne sera jamais la mienne, et qui est absolument opposée à mes goûts, à mes idées et à mes penchants. Vous avez été malheureuse un temps, vous êtes heureuse aujourd'hui! — Moi, en revanche, j'ai été heureux, tout méconnaissant mon propre bonheur (comme c'est ordinaire le cas), et maintenant je suis vieux, triste, morose et passablement malheureux dans mon intérieur. Je ne devrais pas me plaindre, car je mérite, et cela amplement, toutes les contrariétés et tous les chagrins que j'éprouve, aussi je ne me plains pas pour ce qui regarde ma personne, mais je souffre en voyant souffrir ceux qui m'entourent. Malade depuis quelque temps de corps et d'esprit, je pense souvent que ce

qui pourrait arriver de plus heureux serait de me voir terminer une existence qui n'est ni utile ni nécessaire à qui que ce soit. Mes enfants, j'en suis intimement persuadé, ne pourront que gagner à un changement quelconque, et pour ce qui regarde mon pays, on m'y rendra justice quand une fois je ne serai plus, et lorsque l'on aura appris à connaître le rouage compliqué de *notre* existence politique.

Depuis bientôt deux ans, je ne sors presque pas dans le monde. Je ne me trouve heureux que chez moi, c. a. d. dans mon cabinet, entouré de mes livres et de mes paperasses. La vue de mes enfants me fait plaisir, tout en me causant chaque fois des remords, car j'ai abîmé leur existence. — N'en parlons plus!»

Och efter att ha uttalat sin glädje över Vava v. Essens berättelse om deras lugna liv i Österbotten, tillägger Armfelt med tanke på sig själv:

»Cela a toujours été le rêve de mon imagination. Mon idée favorite, je puis même dire mon idée fixe, ma pensée a été de tout temps une vieillesse tranquille, passée à la campagne en Finlande, entourée de quelques personnes qui me sont chères, et cherchant autant que me l'aurait permis mon caractère paresseux à faire du bien autour de moi. — Maintenant ce rêve est à jamais passé, et je n'ai devant moi que la triste réalité d'une existence dont chaque année doit augmenter les déboires et les chagrins. Si je vis encore cet été, il faut que je vous voie, chère Vava, pour vous parler de ma petite Eugénie.[1] — —»

Det var under ett sådant tillstånd av sjuklighet och depression som greve Alexander Armfelt satte sig ned för att skriva sina memoarer. Han inleder dem med den uppgiften, att han alltid haft för avsikt att nedskriva en berättelse om åtskilliga händelser, som berörde hans land och vilkas minsta detaljer han kände, då han på grund av omständigheterna kommit att befinna sig i positioner, vilka försatt honom ända sedan hans ungdom vid källan till dessa händelser och deras orsaker. Genom att år 1816 placeras vid generalstaben under furst Menschikoff, som vid denna tid var chef för generalstabschefens kansli, fann han sig initierad i flera frågor av större eller mindre vikt rörande Finlands intressen, och sedan han, attacherad som förste adjutant vid generalguvernörens kansli, på grund av general Zakrewskys okunnighet

[1] Yngsta dottern, senare hovfröken och g. m. statsrådet A. v. Etter. Breven höra till Rauhalinna saml. och ha välvilligt meddelats mig av greve Eric Armfelt.

i andra språk än ryskan antagits till dennes tolk, kommo nästan alla affärer rörande Finland att gå genom honom. Hans dröm — berättar han vidare, liksom i det nyss citerade brevet till grevinnan Vava v. Essen — hade alltid varit att få njuta en lugn ålderdom, långt borta från affärerna, omgiven av varelser och föremål, som voro honom kära, samt av minnen från en lång ämbetsmannabana, där han sett mycket och lärt mycket, men olyckligtvis inte alltid uträttat så mycket han velat — »grace à un esprit timide et craintif et à un naturel physiquement paresseux.» Det var då han ämnat ordna och redigera sina minnen, men som det kunde hända att himlen bestämt annorlunda och hans stund kunde komma tidigare än han väntade den, bleve han måhända tvungen att avstå från sin »idée fixe», och troligt vore därför att många saker komme att framföras i dagen, som stödde sig på felaktiga grunder och uppgifter.

Efter att sålunda ha motiverat sitt beslut att redan innan ålderdomen kommit på uppteckna sina minnen, framhåller Armfelt, huru svårt det är att bedöma händelserna utan att gå till deras källa och uppsöka de ofta små orsaker, som inverkat på gestaltningen av individers och folkslags öden. Så länge människor äro människor, menar han, ledas de av hat, egoism och passioner, som alltför ofta leda dem till att begå orättvisor, för att inte använda ett starkare uttryck. Ofta hade det hänt honom att han önskat ont åt sin nästa, och om han inte gjort det så ofta han kunnat, så berodde det väl till god del på hans liknöjdhet, »indifférence et insouciance»[1], som förmått honom att överskyla minnet av det onda man gjort honom, utan att han dock helt glömt det. På den upphöjda plats han de sista åren intagit visste han sig inte ha avsiktligt eller med kallt blod gjort orätt åt någon person, inte ens åt dem han visste att sökte skada honom; tvärt om hade det ofta hänt att han överhopat sina ovänner med välgärningar, vilket han inte ville räkna sig till förtjänst, men han medgav, att han funnit en sann njutning i att löna ont med gott. Det var också ett slags hämnd, menar Armfelt, och så fortsätter han:

[1] Vad Armfelt berättar om sin natur leder tanken till hans mor, som av sin livlige och otålige make ofta förebråddes för insouciance och indifférence.

»Jag vet att i allmänhet mina handlingar blivit strängt bedömda och kommenterade av en stor del av mina landsmän. Få personer i Finland känna terrängen här i Petersburg och ingen vill betrakta vår ställning till Ryssland under den rätta synpunkten. Genom omständigheternas och händelsernas makt ställd på den plats, jag intager, vet jag fullkomligt, vad jag har att hålla mig till i fråga om min egen förtjänst, och det är just detta som gör att jag alltid handlat med mycken klokhet och med denna försiktighet (circonspection), som allmänt klandrats såväl av mina vänner som av mina ovänner.»

Emellertid ville Armfelt anmärka, att de rader han nu i hast nedskrev inte avsågo att justifiera hans uppförande, som med tiden skulle förklaras av sig självt, utan att det hellre var hans mening att åt sina barn lämna en tablå av sitt lilla lands politiska ställning, som en dag kunde tjäna till ledning för deras idéer, kanhända ock för deras handlingar.

Efter dessa ord till inledning övergick Armfelt till den egentliga självbiografien, som på grund av den belysning den giver åt hans politiska grundsatser och hans omdömen om en del ledande statsmän, förtjänar att vidlyftigare anföras in extenso:

»Då furst Menschikoff utnämndes till generalguvernörsposten i Finland år 1831 — berättar Armfelt — placerades jag hos greve Rehbinder. Jag har för denna favör att tacka furstens godhet mot min familj och den gamla vänskap han alltid hyst för min avlidne far. Jag kan säga att de år, som förflutit invid greven, liksom de år, då jag var fäst vid general Zakrewskys person, ha varit de nyttigaste i mitt liv, den tid då jag varit mest i stånd att göra mitt land allt det goda som jag önskade, i det jag sökt att sammanjämka inte blott individers, utan även mängdens olika intressen. Det är under de sista nio åren som jag lärt att väl känna den terräng, varpå vi röra oss. Jag såg på nära håll allt det prekära i vår ställning, och det förtroende, som greven visade mig i synnerhet de två sista åren av sitt liv, supplerade på visst sätt den ringa erfarenhet jag hade och lärde mig att inse, huru nödvändigt det var för oss att handla med urskillning och att inte uppväcka nationalitetsfrågor, som kunnat kompromettera vår framtid. Men i Finland skådar man sakerna helt annorlunda, och från dag till dag bliva sinnena allt mera ostyriga och oroliga. Man syftar där på ett visst nationellt oberoende och man föreställer sig att våra förhållanden till Ryssland äro desamma som mellan två helt och hållet skilda stater, ehuru styrda av samma härskare. Man drager sig inte till minnes, att om vi äro något, om vi hava några förmåner, ha vi därför uteslutande att tacka kejsarens storsinthet och det visa

och lugna sätt, varpå vi uppfört oss intill denna dag och som gjort oss förtjänta av hans välvilja.

Greve Rehbinders höga ålder och långa ämbetsmannabana, hans vana vid affärer, det stora anseende och den allmänna aktning han åtnjöt ställde honom s. a. s. i en exceptionell position, och det oaktat såg jag honom ständigt förnärmad av de dagliga obehag och förtretligheter, som han rönte, inte endast här i Petersburg, utan även till följd av många landsmäns alltför stränga omdömen. Under en lång tid allsmäktig i fråga om Finlands affärer, såg han sin auktoritet mycket förminskad under de sista åren av kejsar Alexanders liv och i synnerhet från det tronen bestegs av kejsar Nicolai, till vars första åtgärder hörde upphävandet av Kommittén för Finland, som stod under grevens ordförandeskap. Denna kommitté, som skulle pröva ärendena i sista instans, tjänade till att kontrollera den maktbefogenhet, som utövades av generalguvernören, vilken, främmande som han var för landet och dess instutioner, ofta kunde misstaga sig i fråga om sättet att betrakta dem. Sedan kommittén upplösts, blev generalguvernörens myndighet på visst sätt absolut, och sedan greve Zakrewsky upphört att residera i Helsingfors, nyttjade han den lätthet han hade att dagligen se kejsaren i Petersburg till att direkt avhandla med denne Finlands affärer och att förelägga honom en mängd (tout plein) viktigare frågor utan statssekreterarens bemedling eller deltagande.

Sådan var sakernas ställning vid tiden för furstens utnämning. Denne, till karaktären mycket mindre envis (entier) än företrädaren och med helt andra former, överhopade från början greven med artigheter och uppmärksamheter. Fasthållande vid den myndighet hans plats skänkte honom och viljande i allt synas såsom den bestämmande (maître), rådfrågade han greven i var sak och visade det största undseende för hans mening. Den klokhet, som utmärker honom, bjöd honom på sätt och vis att inte riskera sin opinion utan den största försiktighet i fråga om saker, som ännu voro honom främmande, varav följden blev att han nästan alltid rättade sig efter grevens råd.

Greven däremot, som inte kunde förgäta sättet för ärendenas behandling under general Zakrewskys tid och alla de obehag han fått utstå efter generalguvernörens bosättning i Petersburg, ville inte i detta furstens tillvägagående se en strävan efter sämja och försoning (entente et conciliation). Han hade redan engång sett makten glida ur sina händer, och han trodde, med rätta, att statssekreteraren under närvarande omständigheter aldrig mera skulle kunna återfå den. Det rådde därför föga sympati mellan de två herrarne, vilka, föga meddelsamma som båda till karaktären voro och dessutom misstänksamma, aldrig kunde komma att förstå och ännu mindre att närma sig varandra.

Jag kan säga det här, och utan att berömma mig, att den roll av medlare, varmed jag då var betrodd, blev en av de svåraste, men ock

en av de lyckligaste epokerna i mitt liv. Jag hade endast ett mål och det var det goda, endast en önskan: att göra till viljes (obliger), och jag tillbragte ofta mina dagar med att arrangera affärerna, så att de kunde gillas på båda hållen och förena alla opinioner.

Jag bör rättvisligen medgiva, att jag alltid fann fursten, såsom jag ovan sagt, färdig att i varje sak lyssna till och antaga grevens betänkande. Men förhållandet var inte detsamma med min chef, vilken aldrig gärna böjde sig för de invändningar, som jag underställde honom från furstens sida, och av vilken jag ofta fick höra mycket hårda ord, som jag inte kunde ursäkta förr än långt efteråt [1]. Måhända påverkad av någon beställsam person, var greven avundsjuk på den s. k. myndighet han tillskrev mig och ville inte tro att om jag hade något inflytande hos fursten, så var det just emedan jag talade i hans namn och framlade hans mening för denne. Så var emellertid förhållandet! Det var i grevens namn jag sökte rätta de idéer fursten möjligen kunde ha i fråga om personer och saker hos oss, medan jag, stödjande mig på furstens auktoritet, sökte att hos greven lindra det inflytande, som alltid utövades på honom av ett parti, till vilket han länge hyst ett blint förtroende, och vilket i större eller mindre grad ända till det sista sökte att behärska hans handlingar. — Vad som är visst, är att denna period blev, utan gensägelse, den lyckligaste epoken för Finland. Alla partier blevo menagerade, sakerna gingo med sämja och urskiljning (ensemble et discernement), greven medverkade därtill med sin erfarenhet och fullkomliga kännedom av sitt lands affärer, medan fursten understödde honom med sin makt och det inflytande han njöt invid tronen.

Så lycklig var situationen i slutet av 1830:talet, då Armfelt i början av 1838 nödgades avbryta sitt medlarkall för att begiva sig utrikes för sin hustrus hälsas skull. När han i slutet av år 1839 återkom, fann han scenen mycket förändrad. Greve Rehbinder, mer missnöjd än någonsin, talade blott om att avgå och beklagade sig bittert över de obehag han fått utstå. Armfelt förmodade, att den person — han nämner inte vem — som haft i uppdrag att ordna affärerna mellan greven och fursten, hade utan att ana det sårat den förres egenkärlek, varav följden blev att Rehbinder, som ansåg att han behandlades med alltför ringa hänsyn och skonsamhet, slutit sig inom sig själv. [2] Fursten åter, som inte kände anledningen till grevens dåliga lynne, iakttog inte

[1] Utstruket: då jag av egen erfarenhet lärde att djupare utgrunda motiven.

[2] Utstruket: genom att avlägsna sig från fursten.

mera samma skonsamhet som tidigare och mer än en affär underställdes av honom kejsarens sanktion utan att Rehbinder på förhand fick kännedom därav. Det var på sätt och vis ett intrång på statssekreterarens rättigheter, som försatte denne i samma skeva ställning som under Zakrewskys tid. Kom så ytterligare, att, med undantag av utrikesministern, vars åtgöranden alltid voro av den mest taktfulla natur, de ryska ministrarne behandlade statssekreteriatet (nous) på ett tämligen ogenerat sätt. Man var på finländskt håll ständigt i behov av deras goda tjänster och beskydd utan att någonsin vara i stånd att göra dem en gentjänst, »vilket», menar Armfelt, »försatte oss i förhållande till dem i en ställning av rättssökande (solliciteurs), som voro tvungna att antichambrera för att erhålla rättvisa». Förr hade man i frågor, som rörde Finlands intressen och finländare i Ryssland, vänt sig direkt till kejsaren, men sedan dess hade tiderna mycket förändrats. De ryska myndigheterna, som voro avundsjuka på Finland för de förmåner det åtnjöt, sökte alla möjliga tillfällen att chikanera Finland (nous) och man var inte nog stark att kunna själv försvara sig. »Det var till generalguvernören — säger han — vi måste vända oss för att söka ett lagligt och verksamt skydd, och greve Rehbinder var den förste att erkänna det, men detta oaktat kunde han inte dölja för sig allt det bristfälliga och för framtiden föga lugnande, som vidlådde en sådan administrativ organisation, och detta bekymrade honom livligt.»

För att råda bot på det onda återupptog Armfelt ett av honom redan långt tidigare utarbetat projekt, varom han talat med Rehbinder — liksom ock med Menschikoff — men som denne inte gillat. Det gick ut på upprättandet av ett slags administrativt råd i Petersburg, som skulle kallas ministerstatssekreterarens konselj och ha i uppdrag att granska i sista instans de ärenden, som skulle underställas kejsarens avgörande. Trots den anspråkslösare benämningen innebar detta faktiskt ett återupplivande av den förra kommittén för finska ärenden och meningen var att förläna statssekreteraren den moraliska styrka han alltid bort äga och att etablera ett slags kontroll över generalguvernörens handlingar, som ofta kunde bliva godtyckliga. Medlemmarne, som skulle utnämnas av kejsaren på framställning av generalguvernören, skulle stå under ministerstatssekreterarens

ordförandeskap och giva sitt utlåtande (avis) i alla de ärenden, i vilka det rått meningsskiljaktighet, ävensom i fråga om dem, rörande vilka kejsaren önskade rådfråga dem. Huvudsakliga nyttan av detta arrangement var enligt Armfelts mening, att varken generalguvernören eller statssekreteraren, på grund av det inflytande den ena eller den andra hade hos kejsaren, kunde utöva en absolut myndighet, utan kejsaren skulle genom konseljens utlåtande få del av eventuella olika meningar och sålunda se sakerna ur olika synpunkter, då han gav sitt avgörande.

»Enligt den närvarande organisationen av vår styrelse — resonerade Armfelt — måste makten (pouvoir) ofelbarligen stanna i händerna på generalguvernören, om han är stationerad i Petersburg, eller hos statssekreteraren, om generalguvernören bor i Helsingfors. Därtill kommer i båda fallen, att denna makt blott kan urarta till en absolut myndighet. Om kejsaren har förtroende för generalguvernören, skall han rätta sig efter dennes utlåtande, och han skall på samma sätt vara av statssekreterarens mening, om denne åtnjuter hans förtroende. Dessutom kunna dessa herrar misstaga sig; de kunna se sakerna från en oriktig synpunkt, de kunna handla godtyckligt och låta sig ledas av individualiteter; det kan t. o. m. hända att de missbruka sin makt och härskarens förtroende, såtillvida som sanningen svårligen framträder, där myndigheten är förenad med styrkan. Om generalguvernören är bosatt i Finland, skall han säkert vid besök i Petersburg kunna framföra till herrens kännedom godtyckliga handlingar och orättvisor, begångna av statssekreteraren, men det är inte på samma sätt med denne, som, om generalguvernören residerar i Petersburg, alltid blir honom underordnad och mer eller mindre av honom beroende. Däremot, om det finnes en konselj, som är befalld att giva sitt utlåtande, om konseljens protokoll framföres med själva ärendet till H. K. M., skall redan skiljaktigheten i meningarna bliva en mer än tillräcklig garanti; kejsaren skall då bliva i stånd att betrakta frågan ur olika synpunkter och det blir då kejsaren själv som styr.»

Rehbinder hade, som sagt, tidigare ogillat projektet, men upptog det nu mycket gynnsamt och bemyndigade Armfelt att tala därom med fursten, som ävenledes tycktes godkänna det med några små modifikationer, som befunnos nödiga för att inte stöta kejsaren, som ju på framställning av Zakrewsky och på inrådan av Speransky upphävt Kommittén. Början lovade sålunda gott för Armfelts plan. Men nu hände sig, att finanschefen L. G. v. Haart-

man anlände till Petersburg för att framlägga ett nytt finansförslag för Finland, och följden blev, att saken tog en annan vändning.

Haartman var enligt Armfelts mening utrustad med en stor begåvning och alldeles ovanliga intellektuella resurser (»doué d'un grand et puissant génie ainsi que de moyens intellectuels vraiment extraordinaires»). Inte nog med att han besatt i högsta grad ordets gåva, han hade i hela sitt tal något så övertygande och medryckande, att han fascinerade alla, som lyssnade till honom och som han gav sig mödan att söka övertyga, varför det inte var svårt för honom att vinna Rehbinder såväl som Menschikoff för sina idéer. Den senare fann sig t. o. m. stundtals till den grad överväldigad av Haartmans överlägsna begåvning, att han rådfrågade honom i alla viktigare affärer, som rörde Finland. Rehbinder tillsade nu Armfelt att meddela sitt projekt åt Haartman, men från dennes sida yppade sig ett motstånd, vilket var desto starkare som enligt Armfelts förmenande Haartman sedan länge hyste den önskan och den förhoppningen, att en dag kunna efterträda Rehbinder, varför han inte ville binda sig genom en auktoritet, som skulle utgjort en motvikt mot hans egen. Haartman ogillade fullständigt hela projektet, som således fick förfalla.

Kort därefter, i början av 1841, avled efter några dagars sjukdom greve Rehbinder, »saknad av alla dem som kände honom och som haft med honom att göra», uppgiver Armfelt. Haartman befann sig då i Petersburg, och han utpekades allmänt såsom Rehbinders efterträdare. Enligt Armfelts mening var han i alla avseenden värdig att intaga den lediga platsen, som skulle skänka hans förmåga ett vidsträckt verksamhetsområde, synnerligen som han, tack vare furstens fördelaktiga omdömen om honom, var mycket väl sedd av kejsaren. Han hade sålunda de bästa chanser. Men nu ställde sig Menschikoff på tvären. Han gjorde, som sagt, all rättvisa åt Haartmans förmåga och förtjänster, men han hade inte kunnat undgå att observera den måttlösa ärelystnad, som utgjorde grunden för Haartmans karaktär, och fruktande att i fråga om Finlands affärer finna i denne en farlig rival, om han placerade honom invid tronen, förstod han att ordna saken så, att det för ögonblicket inte blev tal om Haartman, utan Armfelt kal-

lades att tills vidare sköta statssekreterarens funktioner, som året därpå uppdrogos honom ordinariter. Det hade således varit ett onödigt försiktighetsmått av Haartman att motsätta sig konseljprojektet, som Armfelt emellertid bevarade i sitt hjärta.

Armfelts utnämning till ministersstatssekreterare måtte, till följd av de förväntningar man hyst med avseende på Haartmans kandidatur, kommit som en överraskning för allmänheten, måhända ock för honom själv. Får man tro vissa, kanske inte alldeles pålitliga uppgifter, skulle han dock inte stått alldeles främmande för tanken på ett sådant avancement.[1] Emellertid fann han sig föranlåten, då han nu nedskrev sina minnen, att avgiva en förklaring, huru det kom sig att han mottog utnämningen i stället för att undanbedja sig den. Hans justifikation lyder:

»Jag begick måhända ett fel, då jag mottog denna plats[2] men vi ha alla, mer eller mindre, en god portion egenkärlek, som förblindar oss i fråga om vår personliga förtjänst, och smickrarne, som vanligtvis

[1] Statsrådet C. Fischer, som hade mycket att göra med Armfelt, berättar i sina memoarer, att Haartman år 1840 sökte förmå Rehbinder att draga sig tillbaka för att sedan intaga hans plats. Men när Fischer erfor om intrigen, bl. a. genom Armfelt, utverkade han genom Menschikoff ett reskript till Rehbinder, vari denne uppmanades att icke lämna sin gagneliga tjänstgöring. Sedan Rehbinder, som enligt Fischers mening var »en aktningsvärd, ädel man, anspråkslös ända till skygghet», dött och Haartman ansträngde sig att erhålla hans plats, utverkade grevinnan Armfelt i tysthet, utan mannens vetskap, det löfte av Fischer, att han skulle i tid meddela, om man önskade ersätta Rehbinder med Haartman, så att Armfelt fick tillfälle att lägga in om avsked, innan denna skymf ägde rum. Men Fischer, som uppgiver att han trots all aktning för Haartman låg i tjänstefrågor i ständigt underjordiskt krig med denne, nöjde sig inte därmed. Som han fruktade att Menschikoff, ifall kejsaren fällde ett vänligt ord om Haartman, skulle förmås att förorda denne, men han på den andra sidan kände, hurusom i Ryssland små orsaker kunde ha stora verkningar, rådde han Armfelt att anhålla om tillstånd att få inflytta i ministerns våning, medan hans egen reparerades. Detta skedde, och när på hösten fråga väcktes om ministerplatsens besättande, tog man i betraktande, att Armfelt redan bodde i ministerstatssekreterarens bostad och att det vore indelikat att jaga honom därifrån. På denna grund befanns Armfelt vara den enda möjliga kandidaten. Så lyder Fischers berättelse, som inte är alldeles otrolig. För övrigt, tillägger Fischer, var Armfelt fullkomligt på sin plats. V. Humble, *Senator Fischers Memoarer*, s. 99—101.

[2] Utstr.: qui était au dessus de mes moyens.

befinna sig invid högre ämbetsmän (gens en place), förstå att presentera framtiden i färger, som aldrig tillåta oss att tvivla på framgången. Jag kände, det är sant, terrängen bättre än någon annan, jag hade skådat alla de bekymmer, som min företrädare erfarit, alla de svårigheter, mot vilka han måst strida. Jag kände de personers karaktär, med vilka jag skulle s. a. s. dagligen stå i kontakt. Jag kände mina landsmäns omättliga fordringar, deras vilsefarande idéer rörande själva naturen av våra relationer med Ryssland, det ringa förtroende, som fursten i allmänhet hyste för flertalet av de personer, med vilka han hade att göra. — Jag var inte okunnig därom [1], i huru hög grad en fast och energisk vilja var nödvändig för att kunna behärska händelserna. Jag kände allt detta, och om jag mottog en plats, varav på sätt och vis flera tusendens välfärd berodde, så var det för att jag förlitade mig på min goda vilja, på mitt förflutna, på mitt begär att göra allt det goda, som möjligen berodde av mig. Jag var övertygad om att jag inte kunde anses misstänkt i Ryssland och att mina goda intentioner för Finland aldrig kunde bliva illa uttolkade med hänsyn till den uppriktiga tillgivenhet jag alltsedan min barndom hyste för ett land, som sett mig födas, där jag blivit uppfostrad, och som ädelmodigt skänkt min familj en fristad under de förföljelser, som tvingat den att lämna Sverige, och jag trodde, att fursten, som kände mig sedan så många år, som själv ställt mig på platsen, skulle taga hänsyn till min mening och söka stödja mig, i det han gav mig den moraliska relief, som varje individ är i behov av, vilken inte är en charlatan och som finner sig försatt, om inte i en falsk, så i en tvetydig (ambigue) position. Men nu befinner sig ministerstatssekreterarens för Finland plats i denna olyckliga kategori alltsedan generalguvernören residerar i Petersburg och sedan han, genom att själv frambära en del viktiga ärenden rörande landet till kejsarens avgörande, s. a. s. på visst sätt bemäktigat sig makten.

Efter denna justifikation meddelar Armfelt en lång utläggning av sitt förhållande till furst Menschikoff och de grundsatser han såsom ministerstatssekreterare ansett sig böra följa, en utläggning, som vi göra bäst i att återgiva med hans egna ord:

»Jag bör sanningsenligt medgiva, att furst Menschikoff i själva verket alltid hyste idel godhet mot mig och jag kan blott berömma hans

[1] Utstr.: combien mon caractère paresseux et faible était peu fait pour créer et dominer les événements et pour leurs opposer, en cas de besoin, cette fermeté de volonté, cette énergie et ce savoir faire, si nécessaire à tout homme qui occupe un poste élevé.

förhållande i alla direkta relationer, som jag haft med honom. Men han var inte alltid herre över sina handlingar och, såsom för alla högt ställda personer, var det honom omöjligt att räcka till de talrika sysselsättningar, med vilka han fann sig överhopad. Han var följaktligen mer eller mindre i händerna på dem bland sina tjänstemän åt vilka han anförtrott det ena eller det andra partiet och för vilka han därigenom var tvungen att hysa förtroende. Den person, åt vilken han uppdragit Finlands affärer och som på sätt och vis är hans *alter-ego*, var herr Fischer[1], som sedan många år stod invid honom, som han själv utbildat för affärerna och som med ytterlig lätthet att arbeta och med en stor förmåga förenade en advokatorisk finhet (une subtilité d'avocature), som gjorde, att intet var honom omöjligt. Det är just en man för den närvarande epoken i Ryssland! Redlig och hederlig till karaktären, hade han förstått göra sig förtjänt av aktning hos fursten, på vilken han imponerade genom sin viljestyrka och vars opinion han förstod leda genom den fullkomliga kännedom han hade om sättet, varpå man borde presentera för honom affärerna. Olyckligtvis fördunklades dessa egenskaper ofta genom en ytterlig egenkärlek[2] och den lätthet (légèreté), varmed han behandlade personer och saker. Med allt detta kände han då inte tillräckligt varken landet eller individerna eller nationens karaktär[3], så att han ofta stötte våra former, i det han förmådde fursten att i fråga om åtskilliga ärenden giva råd, som mer eller mindre stötte våra vanor och vårt sätt att se sakerna[4]. Men, nu var det just på furstens yttrande eller mening, som med varje ärende framfördes till kejsarens kännedom, som H. M. grundade sina beslut, ity att han, med all rätt, hyste det fullständigaste förtroende och absolut eftergivenhet (la plus parfaite confiance, ainsi qu'une déférence absolue) för generalguvernörens idéer, vilka, om ock i grunden riktiga, alltför ofta voro av den art, att de, såsom sagt,

---

[1] Armfelt kallar honom m:r de Fischer. Rätt att introduceras på finska riddarhuset erhöll Fischer år 1851, men som rysk ämbetsmän i de högre rangklasserna måste han ansetts som rysk adelsman.

[2] Utstruket: qui faisait qu'il ne doutait de rien, et par une indiscrétion et une légèreté qui ne l'entraînait que trop souvent à traiter les individus et les choses en bagatelle, ce que le prince ignorait parfaitement.

[3] Utstr.: tout en s'imaginant cependant les connaître.

[4] På ett gynnsammare sätt uttalar sig Fischer i sina memoarer om Armfelt, till vars adjoint han utnämndes i slutet av år 1851. Han uppgiver att hans tjänstgöring i statssekretariatet var ovanligt angenäm och hans förhållande till Armfelt det bästa. Vidare berömmer han Armfelt som en upplyst, klok, god, hövlig och sällsynt sympatisk personlighet. Han ägde inte Menschikoffs förstånd, men betydligt mera värme. Att Fischer ansåg Armfelt vara fullkomligt på sin plats, har redan nämnts. *Memoarer*, s. 140.

sårade våra idéer. Huru ofta hände det inte mig i början att jag försökte modifiera dem, men nästan alltid förgäves[1]. I ett litet land som Finland, där intressena så nära beröra varandra, fordras den största klokhet och den största opartiskhet för att inte stöta opinionerna och skapa missnöje. Fursten förstod det och sökte såvitt möjligt var att inte avvika från denna regel. Huru ofta har det inte hänt mig, att sedan jag underställt fursten deras ansökan, att jag refuserat nådebevisningar åt personer, som kommit för att anhålla därom, medan strax därpå samma gracer beviljades genom Fischers bemedling åt personer, som vänt sig till honom, som han konsekvent protegerade och för vilkas skull man avvek från den regel, varpå man några dagar förut stött sig för att avböja samma favör.

Man skall invända mot mig, att jag bort[2] uppriktigt explicera mig därom med fursten. Förhållandet är, att jag försökt allt som kunde göras på ett anständigt vis och varje ytterlig åtgärd skulle endast tjänat till att brouillera mig med fursten[3] utan att därför på minsta sätt förbättra sakerna. Härtill må ytterligare tilläggas, att en mängd befallningar olyckligtvis kommo mig till handa, när de redan blivit fastställda av H. M. kejsaren, för vilken fursten själv förelagt dem. Det återstod då intet medel att utan skandal återkomma till ämnet (revenir là dessus). Flere högtställda personer i Finland visste fullkomligt huru det var beställt och vartill man hade att hålla sig (ce qui en était et à qui s'en tenir) i detta avseende, men de aktade sig väl för att säga det och voro t. o. m. de första att kasta sten på mig och säga om mig och mitt kansli de dumheter, som publiken sedan upprepade. Denna kritik kom naturligtvis ofta till furstens öron, och herr Fischer aktade sig då, med rätta, väl för att grundligt undersöka frågan och gjorde helt enkelt därav en redaktionsaffär, i det han påstod, att de papper, som kommo från oss, voro illa redigerade på svenska, och att felet låg hos de sektionschefer, som hade i uppdrag att översätta dessa förordningar och vilka inte förstått originalets mening!

Jag vet, att folk sagt, att då jag framställde ärendena för kejsaren, det varit min skyldighet att alltid framlägga för honom mitt sätt att betrakta frågan. För det första har statssekreteraren inte rätt att uttala sin mening utom då H. M. begär den, tack vare en föreskrift *ad hoc*, som emanerat på framställning av general Zakrewsky, och för det andra kan jag tryggt påstå, att varje demarsch av denna art skulle

[1] Utstr.: car le m:r de Fischer ne voulait jamais avouer qu'il avait pu se tromper, et cependant c'était sur moi que retombait le blâme, puisque c'était toujours par moi, en qualité de secrétaire d'état, que ces ordres devaient être expediés et contresignés.

[2] Utstr.: refuser ma signature et.

[3] Utstr.: et à me mettre en plus mal avec m:r de Fischer, avec lequel je n'étais déjà pas très bien.

varit en verklig dumhet, för att inte säga en akt av dårskap. Kejsarens förtroende för fursten i våra affärer var oinskränkt.

Ställd av fursten invid kejsaren, visste jag att jag hade honom att tacka för min utnämning och den ställning jag intog. Han hade valt mig[1] emedan han hade förtroende till min redbara och på intet sätt intriganta karaktär. Allt vad jag kunnat göra och säga mot honom, skulle endast tjänat till att ställa mig i en desto falskare position som jag alltför väl insåg, att jag inte var en person, som behagade kejsaren, vilken i det han överhopade mig med de bons procedès nästan alltid bemötte mig med denna kyliga artighet (froide politesse), som medgav varken frimodighet eller utgjutelser (ni confiance ni épanchements). Mina ord skulle endast lett till att framställa mig som en intrigant, det allmänna ärendet skulle absolut inte haft gagn därav, och jag skulle i onödan ställt mig illa med fursten, som alltid bevisat så mycken godhet mot hela min familj och som emellertid var vårt lilla lands enda beskyddare och enda stöd. Jag nöjde mig då med desto större lätthet med den passiva roll, som omständigheterna tycktes pålägga mig, som jag hade den fasta övertygelsen, att de frågor, för vilkas skull man gjorde så mycket buller i Finland, endast voro rena formfrågor (des questions *purement de forme*), vilka i grunden på intet sätt bidrogo varken till landets lycka eller dess välstånd. Ofta, jag medger det, har jag tänkt lämna allt, och om jag hittills ingenting gjort, så är det för att jag har den fulla övertygelsen, att så länge vi skola bevara fursten som generalguvernör[2], skola sakerna alltid befinna sig på samma fot som i dag, ty fursten skall aldrig avstå något av sin myndighet, och det bästa beviset därpå är den tendens, som affärerna hade tagit under de sista åren av greve Rehbinders levnad, vilken trots sina antecedentia sett sig tvungen att underkasta sig generalguvernörens auktoritet. Under den tid jag innehaft denna plats har jag gjort något gott. Jag har inte kunnat hjälpa hela världen, men jag har lindrat mycket elände och ofta har jag t. o. m. varit nog lycklig att kunna förhindra det onda[3]. Om jag inte alltid lyckats, så har det varit, emedan det är så svårt att nödgas böna och bedja där det i grund och botten inte bort vara fråga om annat än att erhålla det, som tillkommer en efter alla rättvisans och billighetens regler. Den dag skall komma, jag är därpå viss, då man skall betrakta min position sådan den i verkligheten är, och den dagen är måhända inte avlägsen, ty om vi förlora fursten, så ha vi ock förlorat allt. Han har kunnat någon gång stöta våra former, våra individuella egenheter (individualités), t. o. m.

---

[1] Utstr.: préferé à des gens bien plus capables et d'un mérite bien supérieur, parce'qu'il — — —

[2] Utstr.: et que Fischer sera de nos affaires.

[3] Utstr.: Avec plus de savoir faire et plus d'activité je sais bien que j'aurais pu être plus utile.

våra institutioner, men han har alltid uppehållit och försvarat våra rättigheter och våra intressen invid tronen, och det är främst honom vi ha att tacka för det beskydd vi åtnjutit gentemot de åtskilliga inkräktningar, som de ryska auktoriteterna mer än en gång velat tillåta sig. En finländare, vem han än vore, skulle svårligen kunna göra det! — Vi leva i en kritisk tidpunkt (un moment de crise), i en stund, då det här blott är fråga om denna amalgame[ring], denna centralisation, som bör utsträcka sig över hela riket (empire). Om Finland härintills stannat utanför frågan, så är det fursten vi ha att tacka därför, det kloka sätt, varpå han styrt oss och det sätt, varpå han, ehuru ryss, förstått att tala för vår sak och understödja våra intressen. Men det skall aldrig bliva på samma sätt med hans efterträdare, och det är då som finländarne skola inse vartill man har att hålla sig i fråga om denna nationalitet, varmed de nu för tiden dagligen paradera utan att själva känna hela bärvidden och löjligheten i sina oförståndiga pretentioner.»

*

Här upphöra Armfelts memoarer [1], som i fråga om hans ämbetsverksamhet såsom ministerstatssekreterare måtte innehålla en karakteristik inte blott av de första åren, utan även av de följande, enär, såsom tidigare anmärkts, de av honom gjorda korrigeringarna företagits under något senare år. Men till dessa »Minnen» har Armfelt fogat — måhända efteråt — såsom fortsättning en retroaktiv betraktelse över Finlands högsta förvaltning, som mynnar ut i ett förordande av den konselj, varom han tidigare talat och vars uppgift vore att giva mera fart, mera enhetlighet och vidsträcktare vyer åt landets styrelse samt att grundligare undersöka ärendena, innan de framlades till kejsarens avgörande.

Det är med en viss överlägsenhet, för att inte säga ringaktning, Armfelt uttalar sig om Finlands senat. Han berättar först, huru Kommittén för finska ärenden grundlades genom hans faders försorg för att kontrollera senatens, resp. regeringskonseljens handlingar och generalguvernörens myndighet, granska ärendena i sista instans och i allmänhet vaka över landets välfärd. Följden av dess inrättande blev, att senaten kom att betraktas som une autorité sécondaire, men detta lände blott ärendena

[1] Här avslutas ock avskriften av år 1851.

till gagn. »För alla goda institutioner, som vi hava i Finland», menar Armfelt, »för alla fördelaktiga förändringar, för alla förbättringar, som där blivit företagna, böra vi tacka tillvaron av denna kommitté». Men kommittén upplöstes på initiativ av Zakrewsky, som med alla sina goda och redliga intentioner inte tålde någon annan myndighet, någon annan vilja än sin egen. I senaten hälsades kommitténs upphävande med en viss glädje, men det dröjde inte länge, innan man fick anledning att ångra den indirekta del flera medlemmar haft i denna affär. Landet förlorade sitt enda verkliga stöd invid tronen och senaten en del av den kraft och myndighet den därtills njutit. General Zakrewsky visade snart, att makten tillhörde uteslutande honom och att senaten intet annat var än en maskin, som han ledde efter sitt sinne. Han var på visst sätt bliven landets verklige härskare, som omflyttade och förjagade flere för sin duglighet, förmåga och redliga karaktär kända medlemmar, vilka vågat motsätta sig hans idéer, och sammansatte en senat efter sitt sinne, som i allt fogade sig efter hans vilja.

Stor var därför glädjen i hela Finland, när furst Menschikoff utnämndes till generalguvernör. Man hoppades nu, att senaten, befriad från sina fjättrar, skulle höja sig från sin apati och försöka att rehabilitera sig i den allmänna opinionen. Men därav vart intet. Senaten inskränkte sig till de löpande ärendenas marsch utan att ens tänka på att giva en gynnsam impuls åt landets tynande industri, intills Haartmans utnämning till finanschef medförde en förändring härutinnan. Armfelt medgiver, att det knappt kunde vara annorlunda. Ty envar, som de sista åren följt med ärendenas gång i senaten, måste inse, huru prekär och bristfällig denna institutions organisation var. Huru kunde, frågar han, personer som utnämndes till sina platser blott för tre år, som voro beroende endast av generalguvernören och som fruktade att på grund av en nyck av denne bliva deplacerade, huru kunde de väl handla med fasthet och enighet?

Man kunde, menade Armfelt vidare, råda bot härför genom inrättandet av en permanent senat, men, utom andra olägenheter, skulle en sådan ombildning kräva nya utgifter. Det bästa vore därför att inskränka sig till återupprättandet av Kommittén under den redan anförda benämningen av ministerstatssekreterarens

konselj. Denna konselj skulle bl. a. ha den stora nyttan med sig, att generalguvernören ägde i dess medlemmar säkra rådgivare, som han kunde betjäna sig av för inspektionsresor i Finland; konseljen skulle framställa kandidater till högre tjänster i landet samt granska förslag till industriella, finansiella och kommersiella reformer, för vilka senatens tid inte räckte till; landet skulle vara representerat i Petersburg genom personer, som skulle giva ny kraft åt våra institutioner genom att sätta statssekreteraren bättre i stånd att fullständigt upplysa kejsaren om landets ställning och behov.

Utom de skäl för inrättandet av en konselj, som redan anförts, framhåller Armfelt i sina memoarer ytterligare en viktig synpunkt, som förtjänar vår uppmärksamhet.

Målet för vår styrelse borde, menar Armfelt, vara att så mycket som möjligt närma Finlands intressen till Rysslands, och detta hade den nuvarande regeringen, som faktiskt inte kunde anses för annat än en högsta domstol eller ett kollegium och vars vyer alltid paralyserades av de lokala förhållandena, inte haft känning av. De flesta medlemmarna kände Ryssland endast efter böcker och okunniga som de voro om vad detta land för närvarande var, kunde de inte inse (envisager) nödvändigheten av ett närmande. Nu var det emellertid så, att för att styra ett land var det inte nog med att känna detta i grund, man måste även känna andra stater och kunna bedöma relationerna och förhållandena olika stater emellan. »Våra relationer till Ryssland — förklarade Armfelt — äro sådana, att man, för att väl styra oss, måste känna de båda länderna, och det är detta som hittills försummats. Vi hava aldrig velat betrakta denna fråga under dess rätta synpunkt, vi ha betraktat den som en sak, påtvungen av omständigheternas makt, och inte, som den verkligen är, en sak, varpå vår existens och vår framtida lycka beror.»

Armfelt tänkte sig således, att denna brist skulle fyllas genom den nämnda konseljen. Detta framgår uttryckligen av en odaterad och oundertecknad skrift med titel »Raison pour la création d'un Conseil du ministre secrétaire d'état», som vi måhända väl få anse, om inte liktydig, så överensstämmande med det projekt Armfelt år 1840 framlade till Rehbinders, Menschikoffs och v.

Haartmans beprövande. I detta betänkande framhålles, hurusom erfarenheten visat, att en god del av de affärer, som kommo från senaten till statssekretariatet för att underställas kejsaren, ofta voro i behov av »un nouveau travail basé sur des vues un peu plus étendues et sur une connaissance plus parfaite de nos rapports avec la Russie». En konselj vid sidan av statssekreteraren skulle ha »le grand avantage d'imprimer plus d'unité, de force et d'ensemble à la marche des affaires, en mettant les membres à même d'agir d'après un système suivi, et en leur donnant les moyens de travailler d'un commun accord, à rapprocher la Finlande de la Russie par des institutions également avantageuses aux deux pays».

Huru Armfelt tänkte sig konseljens sammansättning och uppgifter, utlade han närmare i fortsättningen av betänkandet. Konseljen skulle bestå av ministern såsom ordförande och tre ledamöter, av vilka en skulle vara ministerns adjoint, samt sekreterare och två lägre tjänstemän, men kejsaren kunde adjungera andra utan lön på stat, och måhända kunde till konseljen kallas efter ministerns val och frågornas art personer utanför ämbetsvärlden, såsom köpmän för merkantila ärenden, fabrikanter för manufakturärenden o. s. v. Till konseljens »ressort» skulle höra de ärenden, som krävde nya inrättningar eller viktigare förändringar i administrationen, ävensom de som fordrade tolkning av förordning eller lag; vidare granskning av utgiftsbudgeten och årsredogörelserna samt av till k. m:t inlämnade klagomål mot de högsta ämbetsmännen, befordringsärenden m. m., förutom vad ministern kunde hänskjuta till dess utlåtande. Innan ärendena upptogos till behandling i konseljen, skulle de på förhand underställas statssekreteraren; avvikande meningar skulle skriftligen framställas och om statssekreteraren var av annan åsikt än konseljen, skulle han vid föredragningen framlägga dennas »avis», varpå han kunde uttala sin.

Det var sålunda Armfelt tänkte sig den nya kommitté, som skulle fungera vid statssekreterarens sida såsom hans rådgivande konselj. Konseljen skulle vara ett medel för botandet av bristfälligheterna i den högsta förvaltningen och för begränsandet av den suveräna myndighet generalguvernören inte blott kunde utöva, utan även länge utövat. Att Armfelt trots det nederlag

han led 1840, inte uppgav tanken därpå, framgår av den uppmärksamhet han ägnar frågan i sina memoarer, således ännu på 1850-talet. Planen blev, som vi känna, slutligen realiserad, på Armfelts initiativ, då år 1857 Kommittén för finska ärenden återupprättades efter att i 30 års tid ha varit upplöst.

Översikter och granskningar.

Jakob Tengström och stiftsstyrelsen.

ERIC ANTHONI: *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832.* II. 496 s. Helsingfors 1928. Finska Kyrkohistoriska samfundets handlingar, XVIII, 2.

Vår historiska forskning har på senaste tiden i mycket hög grad varit inriktad på den intressanta brytningstid i landets historia, som i politiskt hänseende präglas av övergången från svensk till rysk överhöghet. Bland våra »statsmän och dignitärer» från denna tid är det dock få, vilkas livsverk blivit så allsidigt belyst som Jacob Tengströms. M. G. Schybergson har utgivit hans vittra skrifter och låtit editionen åtföljas av en levnadsteckning. Senare har den myndige bispen på flerfaldigt sätt skymtat fram i C. v. Bonsdorffs och Danielson-Kalmaris grundläggande arbeten i tidevarvets politiska historia. I ett par akademiska avhandlingar har Tengströms verksamhet slutligen underkastats monografisk behandling. 1913 disputerade Gabriel Nikander med en avhandling om Jacob Tengström som akademisk lärare och biskop intill 1808, senare kompletterad med en undersökning av bispens verksamhet i Finska hushållningssällskapet. Tio år senare utkom Eric Anthonis specimen om Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832, I. I och med den i fjol utkomna andra delen föreligger detta arbete fullbordat. Därmed kan också Åbo-bispens livsverk anses allsidigt belyst.

Redan uppräknandet av dessa de viktigaste bidragen till Tengströms biografi visar oss mångsidigheten av hans begåvning. Trots sin speciella inriktning bär även Anthonis arbete ett mycket tydligt vittnesbörd därom. Dess första del utgör ju närmast en undersökning av Tengströms verksamhet som politiker, varför det personliga momentet är starkt framträdande. I den nu föreliggande andra delen träder, såsom förf. i förordet påpekar, Tengströms person »i någon mån tillbaka», i det att ett betydande intresse knyter sig till de allmänna förhållandena i stiftet under Tengströms episkopat. Om förf. sålunda strävat att — och, vare det genast sagt — lyckats

giva en fylligt tecknad bakgrund till biskopens personliga insats, så belyses dock, såsom naturligt är, centralfiguren själv även i denna del på många olika sätt. Vad man kanske hade väntat sig i ett avslutande kapitel, nämligen en sammanfattande karakteristik av Tengström som stiftsherde, har förf. föredragit att ge i en självständig framställning, en i senaste häfte av denna tidskrift ingående uppsats. Därigenom har den i ett mycket tidigt skede av Tengströmforskningen uppgjorda dispositionen av det omfattande arbetet fullföljts till det sista. Man frågar sig dock, om icke till fromma för helhetsbilden ett avsteg från det formellt riktiga hade kunnat göras genom att låta denna andra del utmynna i en sådan slutkarakteristik.

För personkarakteristiken hänvisas här en gång för alla till den nämnda uppsatsen, som även i övriga stycken frikallar anmälaren från en redogörelse för innehållet i Anthonis arbete. Endast så mycket må här sägas, att framställningen av de allmänna förhållandena i stiftet under den Tengströmska tiden gestaltat sig till ett synnerligen värdefullt bidrag till vår kulturhistoria. De delar av arbetet, som synas mig särskilt förtjänstfulla, äro kapitlen om prästbristen, om prästerskapets ekonomiska och sedliga förhållanden, om prästernas utbildning och befordran, vilka giva en god bild av det andliga ståndets villkor och standard i början av förra seklet. Men även i fråga om pietismen, själavården och prästerskapets övriga verksamhet är arbetet i hög grad upplysande. Framställningen utmärker sig för grundlighet och saklighet. Vad man måhända kunde rikta en anmärkning emot, är en i vissa fall onödig bredd och en del smärre inadvertenser.

Så tyckes redogörelsen för prästernas ingalunda ovanliga förlöpningar utfallit väl omständlig, isynnerhet som här kanske i något fall (s. 184) snarare föreligger ett bidrag till själsdefekternas än till tjänsteförseelsernas historia. Även framställningen av Tengströms förhållande till Finska bibelsällskapet och Evangeliska sällskapet är kanske mera utdragen än nödigt hade varit. En i tidens teologiska tvistefrågor mindre inkommen läsare känner sig närmast överraskad av att det behöves så långa utläggningar för att förklara ett till synes så enkelt faktum, som att en luthersk biskop samarbetat med en person, företrädande en frikyrklig riktning — Paterson — för spridandet av biblar bland folket, en uppgift som förefaller att vara alltför naturlig för att undanskjutas på grund av neologiska teorier (jfr s. 323 ff.). Här kan vidlyftigheten sålunda tjäna såsom prov på den metodiska samvetsgrannhet, varmed förf. går tillväga. Mindre nödig synes mig däremot den utförliga redogörelsen för de årligen återkommande berättelserna om sällskapets verksamhet (s. 332 ff.), ty förf. synes mig icke hava ådagalagt mer än *sannolikheten* av Tengströms inflytande på deras avfattning, även om han själv finner visshet i detta avseende föreligga (s. 346). Någon gång kan det ock hända, att

läsaren lämnas i okunnighet om premisserna för en slutledning. Sålunda säges icke, varpå förf. grundar sin förmodan, att benämningen superintendent i Tengströms förslag till ny stiftsindelning skulle visa hän på mönster från de evangelisk-lutherska församlingarna i kejsardömet (s. 275). Man må under sådana omständigheter få fråga, varför förebilden icke lika gärna kunde sökas i Sverige, där ju superintendenter funnos i de stift, som uppkommit genom de äldre stiftens delning, tills denna ämbetstitel år 1772 avskaffades.

På tal om Tengströms och domkapitlets bemödanden att beivra dryckenskapslasten nämner förf. även en måttlighetsförening i Åbo som Tengström var med om att stifta (s. 417). Beträffande denna förenings tillkomst hade utan tvivel ett par antydningar varit på sin plats. Man får ej ens klart för sig, när den stiftades, i det förf. endast hänvisar till ett odaterat koncept i Tengströmska samlingen, innehållande föreningens av biskopen formulerade program. Det synes mig emellertid uppenbart, att vi här ha att göra med den överenskommelse att söka »hämma och förekomma det överhand tagne överflödet», som någon gång under loppet av år 1817 ingicks av »åtskillige av ledamöterne» i Senaten och »andre i Åbo stad bosatte ämbetsmän och ståndspersoner». Den 4 januari 1818 dagtecknades nämligen ett till generalguvernören utfärdat kejserligt reskript, vari med anledning av insänd rapport om en sådan förenings stiftande uttalades nådigt välbehag och högsta tillfredsställelse över den beredvillighet, varmed de nämnda personerna »på omförmält sätt sökt till ett så gagneligt ändamål bidraga»[1]). Utan tvivel ha vi därför att i denna förening ytterst se resultatet av kejsarens personliga ingripande genom anmaningar av den art som hans brev till domkapitlet av 15 jan. 1817 (jfr s. 399). Liknande uttalanden mot tidens yppighet och lättsinnighet hade tydligen gjorts till de administrativa myndigheterna. Och påtagligen är det från dessa som initiativet till den nämnda måttlighetsföreningen utgått. I reskriptet säges nämligen, att denna tillkommit på generalguvernörens »jämte landshövdingens i länet därom gjorde förslag och medverkan». Och då Steinheil i det brev han lät åtfölja den Mannerheim tillställda översättningen av reskriptet särskilt komplimenterar denne för hans »nitfulla bemödande att motarbeta det överhandtagne överflödet och yppigheten», så tyckes landshövdingens andel i föreningens stiftande tillräckligt dokumenterad. Så mycket mera anmärkningsvärt är det därför, att Tengström ombetroddes med programmets uppgörande. Måhända berodde det på, att denne just 1817 varit särdeles aktiv i fråga om måttlighetspropagandan (jfr. s. 402 ff., 407 ff.). Huru som helst — det finnes påtagligen ännu en och annan oklar punkt i fråga om Tengströms förhållande till denna förening. Det vill dessutom synas, som om motiven för biskopens anslutning till densamma hade kunnat

[1] Bland C. E. Mannerheims papper ingår en översättning av reskriptet.

vara av allmännare art än förf. s. 419 förmodar, i det han fattar det hela som ett försök av biskopen att på en ny väg — genom exemplets makt — motarbeta dryckenskapen hos folket. Kunde det ej tänkas, att han i en sådan förening hade funnit ett medel att motarbeta även den fylligt dokumenterade dryckenskapslasten hos prästerna samt det lyxbegär hos prästerskapet, varom en antydning göres å s. 151? Alldeles bortsett från det tryckta ekonomiska läget och tidens ekononiska åskådningar över huvud!

Den språkliga detaljen är kanske icke alltid oklanderlig. Särskilt har jag fäst mig vid, att de franska citaten någon gång framträda i mindre tillfredsställande form. Sålunda har jag ej lyckats utgrunda, vad mening förf. inlagt i sista ordet i följande undersåtliga tirad av Tengström: »que de tous les nombreux peuples, de son vaste Empire, les Finnois sont les sujets les plus *souvent*» (s. 309). Under alla omständigheter måste väl »souvent» betraktas som felläsning, måhända för *souvenus*, vilket ju skulle göra franskan om ej förstklassig, så dock förståelig. I ett par fall, där förf. med tvekan beslutat sig för en läsart, skulle jag utan att ha sett urtexten vedervåga en konjektur. När Tengström i sitt rekommendationsbrev för Paterson (sid. 315) talar om den bibel, »dont on se sert dans le enête(?) publique des Eglises Russes», så ger ju det med frågetecken försedda ordet ingen mening. Det bör väl också utläsas *culte*, ett ord, som mycket väl kan tänkas vid nedskrivningen ha utfallit på ett sätt som möjliggör den antydda felläsningen. I det »medve(?) vin», som enligt den tidigare nämnda måttlighetsföreningens ingalunda rigorösa föreskrifter var tillåtet, (s. 419 not 1), igenkänner man utan svårighet *medoc*. Ej heller den svenska texten har undgått en del inadvertenser och tryckfel. Bland dessa senare må här nämnas tvenne, som återkomma med retsam konsekvens: »apollogist» undantagslöst pro apologist samt »fattigrot» pro — rote (t. ex. s. 422, 432 2 ggr).

Men av min granskning framgår ju med all tydlighet, att de anmärkningar, jag funnit skäl till, hänföra sig till biomständigheter och rätt oväsentliga detaljer. Slutintrycket blir, såsom redan antytt, alldeles avgjort, att vår vetenskapliga litteratur genom Anthonis undersökning riktats med ett mycket vägande och gediget arbete. Förf. är att lyckönska till att sålunda hava bragt sina omfattande och tidskrävande forskningar till en givande avslutning.

Bruno Lesch.

Underrättelser.

Personhistorisk Tidskrift. Personhistorisk Tidskrifts dubbelnummer 3—4 för senaste år innehåller bl. a. artikeln *Pietisten Petter Schaefer* av Einar Hedin. I artikeln framdrager författaren nytt material till belysande av Schaefers liv såsom »fånge på Gävle slott». Han redogör sålunda dels för förhållandena under fångenskapen, kontroverserna med brodern, den ortodoxe prosten Johan Schaefer, dels för försöken att bringa Schaefer lättnad i fängelset eller befrielse därifrån. Schaefers fanatiska personlighet framträder åskådligt i utdragen ur hans skrifter. — Häftet inledes av en uppsats *Nils Dacke före Dackefejden* av Gerhard Hafström. Förf. företager sig en kritisk granskning av de tillgängliga uppgifterna om den småländska upprorsledarens föregåenden, hans härstamning och släkt. Med ledning av sakören- och skattelängder verifieras och beriktigas krönikornas uppgifter om den självmedvetna bondeledaren.

Budkavlen. Till prof. Otto Anderssons femtioårsdag har tidskriften Budkavlen utkommit med ett digert häfte (h. 2 214 s.). Uppsatserna röra sig huvudsakligen på folkvisans och folksedens område, men även artiklar av mer rent historiskt intresse förekomma. Så har Manne Hofren en uppsats *Österbottningar i Norrland*, vari några österbottniska byggmästares arbeten i Norrland omnämnas. Det gäller en Hans Biskop från Kronoby, verksam mellan åren 1717 och 1750, en Johan Kristoffersson Kramm, startare av Kramfors sågverk samt den kände byggmästaren Jacob Riif. — Ingmar Calonius publicerar en uppsats benämnd *Handelsvägarna från Vita havet till Bottniska viken*, vilken stöder sig på H. Deutsch undersökningar. Framställningen åskådliggöres genom en karta. Tvenne artiklar om ortnamn ingå även i häftet, den ena, *Några åländska ortnamn* av Rolf Pipping, den andra av Svante Dahlström om *Namnet Snappertuna*.

Finska Kyrkohistoriska Samfundet. Finska Kyrkohistoriska Samfundet utgav senaste år ett flertal volymer. Som del XXIII bl. samfundets handlingar utkom K. Hallios arbete om arbetet på den finska psalmbokens förnyelse, *Suomalaisen virsikirjan uudistus* (149 s.) Boken är en utvidgning av en av samma författare tidigare publicerad likabenämnd uppsats i samfundets årsskrift IV. Utöver den allmänna översikt av den Tengströmska psalmbokskommitténs arbete, som gives redan i sagda uppsats och som går igen i arbetets första del, innehåller volymen en så vitt möjligt fullständig undersökning av tillkomsten av alla psalmer i den år 1836 slutligen utkomna provpsalmboken. Noggrant förtecknas psalmernas författare, de omarbetningar de ursprungliga psalmförslagen undergingo och den andel olika personer hade i arbetet på den finska psalmbokens förnyande. Slutligen undersökes även, vilket inflytande 1836 års psalmboksförslag utövade på den senare psalmbokens tillkomst. En hög uppskattning tillvinner sig framför allt ärkebiskop Tengström, ej blott för den möda han gjorde sig utan framför allt, emedan han förmådde skänka psalmerna en förut okänd språkligt tillfredsställande form. — Prof. A. R. Cederbergs arbete *Jaakko Stenius vanhempi* (Handl. XXIV, 285 s.) bär underrubriken ett stycke finsk kulturhistoria. Inledningsvis ger han en överblick av Nord-Karelens förhållanden under frihetstiden, särskilt de omständigheter som läto landskapet stå tillbaka för andra delar av landet, lantbrukets primitivitet, skatteväsendets brister, tjänstemannakårens, såväl den civilas som de ecklesiastikas, uselhet, bristen på skolor, läkare, försvarsväsendets otillräcklighet och handelsförhållandenas oefterrättlighet. Efter en redogörelse för Stenius' släkt och uppväxtår skildras hans verksamhet som präst i Nyland. Redan här visade denne den iver för de sedliga förhållandenas förbättrande genom kyrkodisciplinen, för läskunnighetens höjande genom läsförhör, som senaste utmärkte hans verksamhet i Karelen, redan här framträdde hans ekonomiska intressen, som senare i Karelen skulle göra hans namn så känt; redan här visade han den självkänsla och den hänsynslöshet i fullföljandet av sina syften till församlingens upphjälpande, som under andra förhållanden ledde till svåra konflikter med hans församlingsbor i Pielisjärvi. Försatt i en omgivning, där man icke var van vid den stränga ordning, som i landets kulturellt framskridna trakter blivit ett faktum, måste Stenius väcka opposition. Betecknande för förhållandena är t. ex. allmogens förbittring över att den vid utförande av dagsverken för Stenius sattes att gräva diken. Sådant var man icke van vid i dessa trakter, där jordbruket hittills blott varit svedjebruk. — Ingående skildras Stenius verksamhet vid riksdagarna 1761—62 och 1765, dit han begivit sig utan lagenlig fullmakt, endast med sitt prosteris bifall. Vid riksdagen 1761—62 vann han verkligen inträde i ståndet, säkerligen icke minst emedan han gällde för att vara hatt, år 1765 lyckades det emellertid för

hans vedersakare i Borgå domkapitel att hindra Stenius erkännande som riksdagsman. Stenius framstår i Cederbergs framställning som en typisk företrädare för de bättre bland frihetstidens prästmän, energiskt verksam, ekonomiskt intresserad, mån om sina personliga fördelar, i sin församling en despot, som fordrade lydnad och vördnad av sin hjord. Så inriktad, som skildringen är på ett lokalt begränsat område, Nord-Karelen, har Jacob Stenius personlighet dock ej tillräckligt kommit att ställas vid sidan av hans samtida inom en större krets. — Ytterligare har bland samfundets skrifter utkommit ett arbete av Väinö Perälä om *Eskil Petræus* (Handl. XXV, 288 s. på finska). Förf. redogör i skilda kapitel för Petræi ungdom och studier, 1593—1628, för hans verksamhet som lärare och kyrkoherde 1628—40, som professor 1640—52 samt såsom biskop 1652—57. Inledningsvis ställer han för sig uppgiften att utröna bl. a. om man från svensk sida på 1600-talet medvetet strävade till en försvenskning av Finland eller om de till vårt land sända svenskfödda ämbetsmännens verksamhet blott åsyftade ett organisations- och bildningsarbete. Ett direkt svar på den sålunda formulerade frågan gives icke. Förf. framhåller, att en viss motsättning i sådant avseende rådde mellan Isak Rothovius och Petræus. För den senares vidkommande förnekar han alla försvenskningsavsikter och framhåller utom dennes andel i arbetet på den finska bibelöversättningen, i vilken hans verksamhet egentligen var av ledande och övervakande art, bl. a. den omständigheten, att ett par av biskopens cirkulärbrev till församlingarna endast äro bevarade i finskspråkig dräkt och att de möjligen alls ej framträtt i svensk språkform. Därtill påminner han ytterligare om den finska grammatik, som Petræus på Per Brahes anmodan utarbetade till bruk för från Sverige anlända tjänstemän. Förf. försöker taga Petræus i försvar för de beskyllningar för bristande konsekvens och för svaghet gentemot de maktägande, som tidigare riktats mot honom. Han visar, att Petræi försonligare uppträdande mot felande hade sin grund i hans mildare sinnelag, men han måste dock i många fall medge, att Petræi uppträdande var alltför eftergivande. Om förf. också lyckats visa, att biskopen så vitt görligt sökte anpassa de adliga patronatskrävarnas fordringar efter församlingarnas önskningar, kvarstå dock det allmänna intrycket av svaghet. — Som lärare visar Petræus framstående egenskaper och som predikant ett varmhjärtat sinnelag, fritt från många av ortodoxiens fel. — Arbetet ger oss många bilder av kulturhistoriskt intresse t. ex. i fråga om prästernas tillsättande. Just vid denna tid hade i Finland krav uppställts, att ingen finge ordineras till präst, som icke bevistat akademien. Petræus synes också i allmänhet strävat att göra slut på de s. k. djäkneprästerna. En gång vigde han emellertid till präst en adelsmans »stalldräng». På landshövding von der Lindes anhållan om förklaring härpå, svarade biskopen, »att han hade got testimmonium och Johan Christerson (adelsmannen) hade så recommenderat honom mz en god

förskrift till Consistorium». Landshövdingen talar härefter ej mer om saken och förf. förmodar, att förklaringen godtagits. Kanske hade någon fattig student tagit tjänst hos någon adelsman som stalldräng och sedan blivit präst, menar han. Om prästerskapets sedliga oefterrättlighet i många stycken, bära rättegångarna inför domkapitlet, många vittnesbörd. T. o. m. en så framträdande prästman som medlemmen i kommittén för bibelns översättning Henrik Hoffman beskylles för ett svårt sedlighetsbrott, för vilket han avhålles från tjänstgöring. Senare återinsättes han dock i tjänsten. Att beklaga är, att arbetet icke innehåller ett personregister, vilket dock i ett arbete av denna art med de talrikt förekommande personnamnen vore till stor nytta för forskningen.

Finland förväxlat med Finnmarken. År 1923 utkom andra upplagan av ett arbete i ekonomisk historia med den lockande titeln *The Romance of Commerce.* Förf., H. Gordon Selfridge, har på ett fängslande sätt skildrat olika sidor av den ekonomiska utvecklingen, börjande med de antika kulturerna och slutande mitt uppe i våra dagar. Att därvid England och de främmande världsdelarna spela en framträdande roll, är fullt i sin ordning. Utan att ge mig in på en mera detaljerad granskning av det i hög grad läsvärda arbetet vill jag här endast påpeka ett misstag, som förf. gör sig skyldig till på det enda ställe där Finland nämnes.

S. 203 heter det sålunda på tal om förutsättningarna för den kända Bristol-magnaten William Canynges karriär, att den omyndige konung Henrik VI slöt ett fördrag med Danmark, enligt vilket köpmännen från Bristol och de engelska ostkusthamnarna förbjödos »to trade with Iceland, Finland or other of the King of Denmark's possessions». Då de källor, som här åberopas, icke äro lättillgängliga, vill jag bespara mina landsmän onödigt grubbel över den besynnerliga särställning Finland sålunda skulle innehaft vid mitten av 1400-talet, genom upplysningen att förf. här helt enkelt förväxlar vårt land med norska Finnmarken. Enligt *Rymers Foedera* X, 579 äro nämligen verba formalia i ett fördrag av 1433 å ena sidan: »Loca sibi subdita & subjecta, præsertim in insulas suas de Island & Fymmark» och å andra sidan: per accessum Ligeorum nostrorum ad Loca ipsius Avunculi nostri prædicti, præsertim ad Islandiam, Fymmarchiam & Halgalandiam. Och i *Appunctuamentorum cum Rege Daciæ Confirmatio* av 1450 heter det likaså: Item, Mercatores Anglicani, stante illo Termino, non debent versus Islandiam, Halgalandiam & Finnemarchiam (unde præsentes Discordiæ pro maxima parte surrexerunt) navigare ... (Rymers Foedera XI, 267).

I en eventuell ny upplaga av arbetet kunde gärna denna lapsus rättas.

B. L.

Stedingk och sprengtportianerna.

Plock ur svenske ministerns depescher från Petersburg 1790—1808.

Av

BRUNO LESCH.

På mer än ett sätt är den pommerskfödde grand-seigneuren Curt v. Stedingks namn knutet till Finlands. I vår krigshistoria lyser det som ett av de ljusa minnena i Savolaksbrigadens något brokiga krönika från Gustav III:s ryska krig. Som brigadens chef efter Hastfehr hade Stedingk äran av drabbningarna vid Porrassalmi och Parkumäki år 1789. Efter fredsslutet i Värälä följande år utnämndes han till sändebud i Petersburg, där han sedan med få och korta avbrott vistades, ända tills diplomaternas fäktningar åter fingo vika för krigarnas mindre sirliga. Vid förhandlingsbordet i Fredrikshamn hade han sedan den sorgliga lotten att med sitt illustra namn bekräfta Finlands förlust.

Vid krigsutbrottet 1808 upplevde Stedingk för övrigt någonting för en diplomat ganska enastående. Långt ifrån att i vanlig ordning bli hemförpassad omedelbart före fientligheternas början, nödgades han ännu vecka efter vecka kvarstanna i den ryska huvudstaden, dock med rätt att därifrån avsända rapporter till sin regering! I en sådan efter krigsutbrottet avfärdad depesch meddelar han, vad han erfarit om orsaken till ryssarnas egendomliga avsikt att kvarhålla honom så länge som möjligt. Denna skulle föranletts av Sprengtporten, som försäkrat dem, att Stedingk hade stort inflytande i Finland, och att han där kunde stå i vägen för Sprengtportens planer och Rysslands intressen.[1]

Denna just i den stora kraftmätningens början yppade spänning mellan de två forna cheferna för Savolaksbrigaden rullar

[1] 1808 $^{26}/_{2}$: *Mémoires,* II, 455.

upp ett problem, som synes mig värt en närmare undersökning. Man frågar sig onekligen, huru deras inbördes förhållande gestaltade sig under den fredsperiod, som faller mellan de tvenne försöken att i samband med vapenskiftena genomföra det sprengtportianska programmet. Har Stedingk tilläventyrs — alldeles oavsett vad man väntar sig av svenske ministern — gjort sig till tolk för ett speciellt Finlandsprogram; motsatt det sprengtportianska? Och i vad mån har hans verksamhet som svenskt sändebud i Petersburg fört honom till kontakt med strävanden, vilka uppburos av dem bland hans forna landsmän, som numera vandrade petersburgska vägar? Vi skola finna, att Stedingks depescher ha ett och varje att förmäla därom.

Depescherna som sådana äro ju ett kapitel för sig. De inte bara vittna om vidden och elegansen i Stedingks franska rapporteringskonst; de utgöra också ett exempel på, huru eftervärlden kan vilseledas genom ofullständiga källpublikationer. Stedingks sedan länge kända »Mémoires posthumes» — utgivna 1844—46 — äro ju väsentligen ej annat än utdrag ur hans depescher, men utdrag, som röja en alldeles tydlig tendens.[1] Ehuru planer i den vägen länge torde varit å bane, ha depescherna tills dato icke utkommit i fullständig edition.[2] För ett decennium sedan utgåvos depescherna från åren 1790—96, Katarina II:s tid, men även denna gång rör det sig om ett urval.[3] Om ock tämligen fullständigt, är detta ingalunda tillfyllest för studiet av en finländsk specialfråga, sådan

---

[1] Se härom Sam Clason, Stedingks memoarer, en tendentiös aktpublikation i *Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon*, sid. 55—95.

[2] Så torde kejs. ryska historiska samfundet (enligt Nordisk Familjebok, Bd 26, sp. 1140) ha påtänkt en sådan upplaga, som väl i detta nu får anses ha stannat i stöpet.

[3] La Comtesse Brevern de La Gardie, *Un ambassadeur de Suède à la cour de Catherine II. Feld-Maréchal, Comte de Stedingk.* Stockholm 1919. Om denna publikation må här för övrigt sägas, att den språkliga retuscheringen drivits väl långt och i vissa fall synts utgivarinnan viktigare än exaktheten. Uteslutningar förekomma, utan att det på något vis antydes för läsaren. Noten å sid. 457 av bd I är felplacerad, enär »l'ambassadeur Sprengtporten» i texten givetvis avser svenska sändebudet i Köpenhamn Johan Vilhelm S., en halvbroder till Göran Magnus.

som den förevarande. För hela den tid, som är i fråga, har därför originalsamlingen å Svenska Riksarkivet måst anlitas.[1]

Det Finlandsprogram, vars vaga men dock fullt skönjbara konturer avteckna sig i Stedingks depescher, måste ses mot bakgrunden av hans ställning i Ryssland och hans uppfattning av detta rikes politik. Här må därför till en början erinras om att Stedingk hörde till den icke alldeles fåtaliga skaran av i utlandet verkligt uppmärksammade svenska diplomater. Vid ryska hovet åtnjöt han ett mindre vanligt anseende, liksom han stod högt i gunst hos Katarina. Detta är så mycket mera anmärkningsvärt, som ju minnet av de överståndna fientligheterna ännu var helt färskt och dessutom det aktuella läget erbjöd ständigt nya friktionsmöjligheter. Stedingk hyste uppenbarligen en verklig beundran för kejsarinnans person[2], men tydligt är ock, att gemensam ståndpunkt i en av tidevarvets stora politiska frågor var ägnad att föra dem närmare varandra. På sin konungs vägnar underhandlade han med Katarina om planen att undsätta det monarkiska Frankrike, och så magert resultatet än blev[3], var avskyn för franska revolutionen, »l'épidémie française», såsom Katarina brukade säga, lika omisskännlig å ömse sidor. Måhända var en sådan antirevolutionär inställning ägnad att stämma Stedingk mera förståelsefull gentemot den reaktionens högborg, där han hade att företräda sitt land. I hemlandet tyckes man nämligen varit benägen att utläsa även någonting sådant ur hans rapporter. Så karakteriseras han år 1796 av Reuterholm såsom »en hovman, som passerat sin ungdom vid franska hovet och resten bland all den asiatiska faste, som omgiver den präktiga Katarina den andra, och uppå vilken intrycken av en dylik monarkinnas approbation och ynnest icke med den närvarande stundens belägenhet ännu hunnit alldeles försvinna».[4] Å andra sidan mins-

[1] Signum är *Muscovitica*, som förutsättes för varje i det följande åberopad urkund, så framt ej annat uttryckligen angives. Om ett anfört aktstycke finnes tryckt, hänvisas även till källpublikationen, varvid beteckningarna de la Gardie resp. *Mémoires* angiva de ovannämnda urvalen.

[2] De la Gardie, I, sid. 6 (Introduction).

[3] Anf. arb. sid. 6 f. Jfr Alma Söderhjelm, *Sverige och den franska revolutionen* I, 273, 280, 300.

[4] *Svenska memoarer och bref*, X, 40.

kades Stedingks auktoritet i Stockholm även därigenom, att han helt plötsligt kunde slå över till någonting, som hertig Karl betecknade såsom »Jeremie klagovisor» — skrämskott, dem man inte var böjd att ta på allvar.[1] En sådan vacklan mellan ytterligheter är givetvis ägnad att försvåra bedömandet av Stedingks allmänna inställning till problemet Sverige—Ryssland.

Här skall ej heller göras ett försök att karakterisera Stedingk som politiker. Endast en reflexion, som trängt sig på mig vid ett — nog så hastigt — genomögnande av hans depescher, må jag i detta sammanhang få göra. Trots de ständiga växlingarna i det diplomatiska spelet tyckes Stedingk i allmänhet varit övertygad om de ryska *monarkernas* lojala avsikter, om ärligheten i deras försäkringar, att de alls icke eftertraktade Finland. I god tro vidarebefordrar han sålunda Katarinas yttrande, att »detta rysliga land» ingenting var värt [2], liksom ock de ryska ministrarnas uppskattning av dess värde till mindre än tusen man, ett misstag som han för övrigt på allt sätt sökte befästa.[3] Befordrande för en sådan övertygelse om avspänning i förhållandet Ryssland—Sverige var tydligen även den inblick i Rysslands orientaliska program Stedingk i Petersburg förvärvat sig.[4] Kort och gott: en allians mellan Sverige och Ryssland, sådan var Stedingks politiska trosbekännelse under Katarinas tid.[5] Sedan Paul bestigit tronen, var ställningen så tillvida förändrad, att den nye monarken var oberäknelig och svår att komma underfund med.[6] För övrigt var en av kejsarens mest befängda planer, som vi i det följande något skola uppehålla oss vid[7], onekligen ägnad att hos Stedingk befästa övertygelsen

---

[1] Jfr E. Carlsson, *Den ryska giftermålsfrågan uuder Gustaf IV Adolf minderårighet och första regeringstid,* sid. 111 ff.

[2] 1793 $^{10}/_{5}$: Cela n'annonce point des desseins hostiles. Au reste, je sais que l'Imperatrice ne convoitte pas la Finlande et qu'Elle a souvent dit: »Ce vilain pays n'est bon à rien. Il n'y a rien à gagner de ce côté là». De la Gardie, I, 422.

[3] 1793 $^{17}/_{1}$: Ils disent communément — et ils le pensent — que toute la Finlande ne vaut pas la valeur de mille hommes. De la Gardie, I, 350.

[4] Loc. cit.

[5] De la Gardie, I, 355 f.

[6] 1797 $^{11}/_{10}$.

[7] Jfr sid. 124 ff.

om hans vänskapliga avsikter. Även från Alexanders tid finnes det gott om försäkringar, som visa att denna övertygelse var fast rotad, trots de påfrestningar det diplomatiska dagsarbetet säkerligen måste ha inneburit vid denna tid.[1] När de ständiga gränstvisterna redan antagit en elakartad karaktär, gör Stedingk sålunda gällande, att kejsaren ståndaktigt hade motstått sina generalers yrkan på inmarsch i Finland år 1803.[2] Å andra sidan var han dock medveten om att ställningen undergått en förändring till det sämre. Uppmärksamheten började alltmer på ett oroväckande sätt koncentreras kring den svensk-ryska motsättningen. Ryssarna uppskattade numera det finska ödemarkslandet på ett helt annat sätt än ett årtionde tidigare. Det ringa avståndet från gränsen till Petersburg var dem en källa till ständig oro.[3] Även nu ställde dock

[1] 1803 $^{4}/_{9}$. Efter att ha omnämnt ryska befästningsarbeten i Finland skriver Stedingk: Je suis bien eloigné cependant d'avoir le moindre soupçon sur les sentimens de l'Empereur. Je suis convaincu au contraire, que loin d'avoir aucun projet d'envahissement, Il ne désire que de vivre en paix et en bonne amitié avec Votre Majesté...

[2] 1804 $^{20}/_{1}$: En repétant souvent à l'Empereur que pendant la derniére guerre, l'Armée Suédoise pénetra avec facilité dans la Finlande Russe, on est parvenu à Lui donner de l'inquiétude sur cette partie de ses frontières. C'est ce qui Lui fait dépenser maintenant des sommes considérables pour les fortifier. Il a résisté fermement aux projets de ses Généraux d'envahir la Finlande Suédoise, quand selon eux l'occasion s'en présentait l'hyver dernier; mais on a obtenu du moins qu'Il croit de Son interêt et de Sa gloire de ne pas se relâcher sur les prétentions que la Russie forme par rapport aux limites...

Det var den segslitna Abborforskonflikten, som hart när hade vållat krig på vårvintern 1803. Alexander själv tyckes icke varit obenägen att gripa till vapen. Stedingk var vid denna tid tjänstledig med Bonde som vikarie. Jfr H. Lundh, *Gustaf IV Adolf och Sveriges utrikespolitik 1801—04*, sid. 160 ff samt exkursen, sid. 293 ff.

[3] 1803 $^{2}/_{7}$: Vorontsoff berövade Stedingk förhoppningen, att gränstvisten lätt skulle avvecklas i anseende till det obetydliga område, som var tvist underkastat: il m'a dit: qu'il n'était pas de cet avis, et qu'un porne(?) de terrain de ce coté l'à, valait plus que dix lieûes quarrées du côté de la Turquie. J'ai combattu cette assertion, moitié en plaisantant, moitié sérieusement, en lui répresentant la fertilité des provinces méridionales comparativement aux rochers de la Finlande; mais il a soutenu sa thèse en me demandant, de quel coté était le plus grand danger pour la Russie, ou de la part des Suédois à trente lieûes de la Capitale, ou de celle des Turcs qui en étaient à trois cent, et qui au reste n'etaient pas redoutables... Jfr även depeschen 1804 $^{20}/_{1}$, föreg. not.

Stedingk, såsom redan antytt, sitt hopp till kejsarens fredliga avsikter, varjämte han för egen del ytterligare underströk betydelsen av att alla missförstånd uppklarades.[1]

Till belysande av Stedingks politiska inställning må här ytterligare erinras om hans hållning kort före krigsutbrottet 1808. Såsom Clason påvisat, voro hans rapporter från denna tid alls icke så alarmerande, som en gentemot Gustav IV Adolf partisk historieframställning velat göra gällande.[2] På hösten 1807 talas det visserligen om onda tecken, Savarys inflytande och annat,[3] men i november försäkras det å andra sidan, att inga anstalter gjorts till något fälttåg, att Sverige ingenting hade att befara från Ryssland, ehuru ju ställningen onekligen var sådan, att man måste vara beredd på anfall från alla håll.[4] Att Stedingk i Petersburg framstod såsom optimist, synes ovedersägligt, eftersom han själv meddelar om det klander han där utsatts för på grund av sin alltför stora säkerhet.[5] De anförda exemplen torde vara nog för att motivera omdömet, att Stedingk i varje fall icke hörde till dem, som i Ryssland sågo fienden framom andra, ärkefienden, arvfienden.

[1] Ännu ett citat, betecknande för hans uppfattning. 1804 $^{10}/_{4}$ avsände han till konungen i Karlsruhe en depesch, där det bl. a. heter: Il est bien certain que l'Empereur est fort eloigné dans ce moment de prêter l'oreille à des projets de conquête, et encore moins à ceux d'envahir la Finlande, puisqu'Il desire un rapprochement avec Votre Majesté pour s'opposer aux dangers dont le Nord de l'Allemagne pourrait être menacé. Mais il n'est pas moins evident que depuis la dernière guerre avec la Suède, la Russie a appris à connaitre l'importance de la Finlande, et que le dessein de se rendre maitre de cette province entrera dans ses vues politiques, tant qu'elle n'y trouvera des obstacles insurmontables. Une bonne intelligence avec l'Empereur et des mesures vigoureuses de defence effaceront à ce que j'espère, ces idées, et decourageront les faiseurs de projets.

[2] Jfr ovan sid. 108 not 1.

[3] 1807 $^{18}/_{9}$; $^{3}/_{11}$.

[4] 1807 $^{3}/_{11}$; $^{18}/_{11}$.

[5] 1807 $^{28}/_{11}$ heter det, que l'Empereur resistera constamment aux sollicitations et aux menaces de Bonaparte, pour l'engager à se déclarer contre la Suède. Il est certain qu'il y repugne extrèmement . . . mais la peur, Sire, produit des effets si étrangers, que l'invasion de la Finlande pourroit bien se faire, si Bonaparte persiste sériusement à la vouloir. Tout le monde en est convaincu ici, et me blâme d'avoir trop de sécurité, reprôche que je ne mérite pas assurément, quoique je fasse mon possible, pour cacher mon inquiétude.

Därmed är dock på intet vis sagt, att Stedingk skulle sökt invagga sin regering i säkerhet. Tvärtom ägnade han, gammal militär och Finlands-specialist som han var, Sveriges försvarsproblem i öster en särskild uppmärksamhet. Därvid kunde det hända, att anvisningarna beträffande försvarets ordnande blevo så enträgna, att de behövde ursäktas med en erinran om att Finlands försvar för Stedingk varit en hjärtesak, långt innan han som diplomat nödgats fästa uppmärksamheten därvid.[1]

Det är särskilt ett par depescher, från 1794 och 1797, som äro upplysande i detta avseende. I den förra kommer Stedingk in på försvarsfrågan med anledning av hertig Karls uttalade önskan att se honom i spetsen för trupperna i Finland i fall av krig — något som Stedingk dock undanber sig med hänvisning till ålder och försvagad hälsa. I den senare är det kejsar Pauls obeständighet, som lockar honom att glida över till sitt älsklingstema: Finlands försvar.[2]

Vad Stedingk i detta sammanhang påpekar är först och främst Finlands betydelse som Sveriges förmur, (l'avant-mur de la Suède; 1794), och nödvändigheten att sätta detta bålverk utom all fara: à mettre cette bonne Finlande, que je regarderai toujours comme le boulevard de la Suède, et comme un des plus beaux fleurons de la couronne de Votre Majesté, à l'abri de tout danger. Je l'ai dit et ecrit souvent, Sire: la Finlande n'est point dans un état suffisant de deffence, et elle pourroit l'être avec une tres petite augmentation de depense, qui, adoptée plutot, auroit epargné bien des tresors à la Suède. A present, c'est la Suède qui doit deffendre la Finlande, tandisque le contraire, est tres pratiquable, et chaque fois qu'il plaira au Souverain de la Russie de donner des inquietudes à Votre Majesté, et de faire avancer subitement cinquante mille hommes vers la frontière, dans la saison morte, où l'armée de Suede ne peut point passer la Golfe, la Finlande est en danger. Cet état des choses m'a donné bien de l'inquietude depuis je connois la Finlande . . . (1797).

---

[1] 1797 $^{14}/_{10}$: Votre Majesté pardonnera, j'en suis certain, cette digression d'un ancien militaire, qui, pendant assez longtems, a employé toutes ses facultés à la deffense de ce pays lâ, avant qu'on lui eut mis la plume à la main.

[2] Depescherna äro av 1794 $^{13}/_{6}$ (apostille till Sparre) och 1797 $^{14}/_{10}$ (till Gustav IV).

Emellertid inskränkte sig Stedingk ingalunda till att påpeka försvarets otillräcklighet, i synnerhet i händelse av ett vinterfälttåg. Han framlade även ett detaljerat program beträffande åtgärder, som syntes honom absolut nödvändiga för att vara skyddad mot varje invasion. För detta ändamål behövdes å ena sidan en ökning av den finländska styrkan med 25,000 man nyuppställda trupper, som i fredstid icke skulle medföra några kostnader och i krigstid skulle användas endast för landets försvar, å andra sidan anläggning av vapen- och ammunitionsfabriker samt ett helt nät av förhuggningar, förskansningar och andra anordningar, fördelade med beaktande av de naturliga försvarsmöjligheter, varpå landet var så rikt.

Till de outnyttjade resurser i Finland, som Stedingk önskade se tillvaratagna, hörde även folkets rysshat och ryssfruktan. Ur vår synpunkt mest anmärkningsvärd är emellertid hans tämligen direkta rekommendation till sin egen regering att söka göra sig omtyckt i Finland, vilket vore enklaste medlet att genomföra det försvarsprogram han gjort sig till tolk för. Det gällde att övertyga finnarna därom att regeringen ej ville annat än deras trygghet och trevnad. Ty Stedingk visste av egen erfarenhet att det fanns många bland dem, som trodde folket dömt till armod och elände för att icke frammana å ena sidan erövringslusten i Ryssland, å andra sidan fruktan för självständighetsplaner i Sverige.[1]

---

[1] Då det intressanta Stedingkska programmet av $^{13}/_{6}$ 1794 icke ingår i de la Gardies upplaga, skall jag här avtrycka det: Mais, s'il m'est permis de parler un instant en général, je désirois que l'on s'occupât à mettre notre frontiere de Finlande dans un meilleur état de défense. Je considère ce Duché comme *l'avant-mur de la Suède.* Il doit être rempli d'armes et de soldats. Je connois par expérience tous les obstacles qui s'opposent à l'execution de ce projet: mais je sais aussi que la Finlande offre de grandes ressources qui ne sont pas mises en usages: telles que *sa haine et sa crainte des Russes,* ses avantages locaux, ses mines, ses rochers, ses bois: qui tous, employés par des mains habiles, formeront des barrieres, insurmontables, contre la cupidité de la Russie. Il faut à la Finlande, non pas de grandes forteresses, qui absorbent l'armée, et surpassent nos moyens, mais de bons retranchemens, placés dans les endroits convenables, des redoutes, des forts, de simple abattis, bien faits, dans certain endroits, des courants d'eaux, employés en d'autres, suffiront. Partout, les ouvrages en terre ou en bois, seront employés avec plus de succés, que les ouvrages maçonnés. Des fabriques d'armes, de poudre, de boulets surtout: Toutes choses, dont la Fin-

Uttalanden, sådana som dessa, synas ge vid handen, att Stedingk hade sin egen självständiga syn på Sveriges dåtida Finlandsproblem. Han tvekar icke att beteckna försvarsanordningarna såsom otillfredsställande eller att vidröra så ömtåliga frågor som orsakerna till de politiska särsträvandena vid östra riksgränsen. Han röjer lika mycket en omisskännlig värme för »cette bonne Finlande» som en ärlig strävan att trygga dess ställning som en sund och utvecklingsduglig lem av den svenska rikskroppen.

I depeschernas belysning framstår Stedingk sålunda som en kanske icke fullt konsekvent bedömare av läget. Med öppen blick för det prekära i Finlands militärpolitiska läge, förenade han en anmärkningsvärd tro på de ryska monarkernas fredliga avsikter. Förhåller det sig så, att chefen för Savolaksbrigaden trängt djupare in i tingens väsen än ambassadören i Petersburg? Frågan må lämnas obesvarad, så mycket hellre som den ej har avgörande betydelse för den undersökning av Stedingks relationer till de landsflyktiga sprengtportianerna, som vi nu gå över till.

Några personliga relationer kunde det givetvis icke bli fråga om. Att döma av depescherna glömde Stedingk aldrig att i förhållande till landsflyktingarna iakttaga det formellt riktiga. Med Hastfehr, som ju blivit benådad, utbytte han hälsningar, de övriga ville han

---

lande manque absolument, epargneront à la Suède des fraix, de transport immenses, et *ce fera à l'abri de ces moyens de sûreté, que la Finlande prospérera*, et qu'elle offrira des ressources qui restent ensevelies dans son sein jusqu'à présent, et qui feront que, pour sa défense, elle n'épuisera plus la Suède. Il faut, pour l'execution, moins d'argent, que de travail, *et les bras ne manqueront point, lorsqu'on parviendra à convaincre les Finois, que le Gouvernement ne veut que leur sûreté et leur bienêtre: au lieu que j'en connois beaucoup, qui s'imaginoient être voués a la misère, pour ne point exciter ni l'ambition de la Russie, ni la crainte de notre gouvernement, qu'ils ne fussent tentés de se rendre indépendants. Je suis convaincu, qu'aprés avoir commencé par se faire chérir en Finlande, le Gouvernement parviendroit a y former une milice nouvelle, de vingt cinq-mille hommes, qui ne coûteroit rien, en tems de paix, et qui ne serviroit, en tems de guerre, que pour la défence du pays.* Et cependant, cette mésure me paraitroit absolument nécessaire, pour être à l'abri de toute invasion; et pour donner le tems à l'armée de Suède, d'arriver sans précipitation. (Kursiveringarna av B. L.).

ej komma i personlig beröring med.[1] Men mången gång korsades hans väg av dessa fördettingar, som icke sällan vållade honom omak och obehag. När de landsflyktiges skara 1794 ökades med en lysande medlem, »Gustave Maurice, ci-devant Baron d'Armfelt», nödgades Stedingk officiellt fatta ståndpunkt till frågan om deras vistande i Ryssland. Till den framställning om Armfelts häktande han gjorde hos vicekansler Ostermann, fogade han sålunda principiella utläggningar om det otillständiga uti att Ryssland, Sveriges vän och förbundne, tjänade till gömställe för alla svenska förrädare och oduglingar, varav där redan fanns fyra, fem upplagor. För kejsarinnan vore det mera ärofullt och för de båda folken mera gagneligt, om det en gång bleve slut på dylika anledningar till missnöje.[2]

I annat sammanhang tyckes Stedingk icke i officiell form hava berört frågan om de landsflyktiga anjalamännen med de ryska vederbörande.[3] Däremot ser det ut, som om han på ämbetets vägnar skulle anordnat spionage på dem, inte bara i speciella fall sådana som det Knorringska, varom nedan, utan även mera systematiskt. Så förefaller det, som om Carl Elméen, en son till den mystiske svenske patriotkuriren av 1788, f. d. ryttmästaren Peter Elméen, skulle anställts vid svenska beskickningen i Petersburg enkom för detta ändamål. I varje fall antyder Stedingk i början av 1795, då Elméen senior hade kungjort sin önskan att flytta till Hamburg, hurusom utsikterna att inhämta någonting

---

[1] 1798 $^{26}/_{10}$ heter det på tal om Sprengtporten junior: Son pere est ici en ce moment, et Monsieur le Baron d'Hastferth vient d'y arriver. J'ai vu ce dernier à la cour, le jour qu'il a été presenté à l'Empereur. Il m'a dit qu'il venoit avoir recours à la générosité de Sa Majesté, pour avoir de quoi subsister..

Jfr härmed Stedingks förhållande till Sprengtporten (nedan sid. 118) och Elméen senior, vilken sistnämnde aldrig uppsökte ministern utan sände sina budskap genom tredje man. (1795 $^{27}/_{1}$).

[2] 1794 $^{28}/_{5}$. De la Gardie, II, 59 f. Bland de av Reuterholm uppställda omöjliga villkoren för det av Katarina önskade giftermålet mellan prinsessan Alexandra och Gustav Adolf ingick även en uttrycklig försäkran i giftermålstraktaten, att aldrig mera någon svensk förrädare skulle finna skydd i Ryssland. Jfr Carlsson, anf. arb., sid. 70.

[3] Jfr dock nedan sid. 119 hans yttranden om Sprengtporten, som ju intog en särställning.

av vikt på denna väg voro rätt små, även om Elméen skulle stanna i Ryssland. Denne tycktes bl. a. icke umgås med sina olycksbröder, vilkas åsikter han för övrigt icke delade, och var alltför hederlig för att göra sig skyldig till förräderi. Som synes en antydan om att sonen fått i uppdrag att genom fadern skaffa sig upplysningar, bl. a. om sprengtportianerna.[1]

Åtminstone närmast efter fredsslutet var de landsflyktiges ställning i Ryssland icke särdeles lysande. Deras planer hade lidit skeppsbrott, och Katarinas fredspolitik stod i vägen för deras upphöjelse och belöning utöver det nödtorftigaste. J. C. Barfod, som tydligen hade sina informationer genom Ehrenström, visste om dem, att de efter fredsslutet »fingo tillsägelse att lemna Petersburg, med bibehållande af den måttliga pension, som från början blifvit dem tilldelad, såsom en ofullkomlig ersättning för den lycka hvilken de öfvergifvit i Sverige.»[2] Under sådana omständigheter är det ej förvånande att i en av Stedingks depescher från mitten av 1791 finna anteckningen, att man i Petersburg icke hörde ett ljud om överlöparna och att himlen hade varit honom nådig att icke föra någon av dem i hans väg.[3] Att döma av depeschernas tystnad

[1] 1795 $^{27}/_{1}$. Följden av sonens anställande vid svenska beskickningen hade bl. a. varit, att ryssarna börjat trakassera fadern, som därför påtänkte flyttning till Hamburg. För att icke kompromettera fadern vidtogs den anstalt att sonens chiffermeddelanden icke undertecknades. Det heter vidare: Cette precaution ne sera necessaire que tant que le pere sera ici. Je craint cependant que nous n'aprenions jamais quelque chose d'important par ce moyen; quand même le pere resteroit ici, il vit trop en retraite et *ne voit pas même ceux avec qui il partage le sort*, quoi qu'on m'ait assuré qu'il n'a point partagé leur sentiment. De même il est trop homme de bien pour trahir les gens dont il mange le pain... (Kurs. av B. L.). Att Elméen icke skulle delat sina olycksbröders åsikter kan knappast hänföra sig till annat än självständighetsprogrammet. Under krigets sista skede var han med om verkligt landsförrädiska planer. Jfr för övrigt Tigerstedt, *G. M. Sprengtporten*, Finsk Tidskr. IX, 178 ff; XVII, 246 ff.

[2] J. C. Barfod, *Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788—1794*, sid. 142. Jfr Tigerstedt, anf. arb., Finsk Tidskr. XVII, 254 f.

[3] 1791 $^{17}/_{6}$. Meddelandet har formen av en avslutande marginalanteckning på tal om kapten Klick, en bror till landsförrädaren, och lyder: M. de Klick est revenu ici decidé a se mettre au service. Puis-je le recommander? Pour son frere et les autres deserteurs on n'en entend poin soufler et le Ciel m'a fait la grace de n'en jamais rencontrer aucun.

i detta avseende hade Stedingk länge och väl turen att undgå dem. Han tycktes icke ens — i motsats till mången annan diplomat — tillmäta iakttagelserna om deras förehavanden något större notisvärde. Först i början av 1795 meddelar han sålunda på tal om Elméens avsikt att flytta till Hamburg, att Glansenstierna, Jägerhorn och Klingspor tidigare begivit sig dit, vadan endast Klick och Ladau voro kvar i Ryssland.[1]

Sprengtporten själv intog ju en särställning inom stallbrödraskapet. Han stod i rysk tjänst, och nådens sol föll, åtminstone glimtvis, över hans väg. Till en början dock rätt sparsamt. När han 1790, vid tiden för fredsslutet i Värälä, begav sig till utlandet för att sköta sin blessyr, gjorde han en tämligen servil bugning med antydan, att generallöjtnantsfullmakten hade varit klar, om han kvarstannat i Sverige. Men förgäves. Vid sin återkomst till Petersburg 1793 hade han ej bättre framgång.[2] För Stedingk var det emellertid icke lika lätt att undgå honom som hans kumpaner. Redan på hösten nämnda år hade svenske ministern oturen att stöta på Sprengtporten i de lysande kretsar, som stodo öppna för bägge, hos både vicekanslern, greve Ostermann, och Katarinas siste gunstling, furst Platon Suboff. Stedingk låtsade emellertid icke känna igen förre chefen för Savolaksbrigaden och tyckte sig märka att också ryssarna bemötte denne illa i hans närvaro, vilket emellertid helt tycktes undgå Sprengtporten, som var mycket säker i sitt uppträdande. Av allt att döma bjöd även Stedingk

---

[1] 1795 $^{27}/_{1}$: Quand M:r Elmén seroit parti, il n'y aura en Russie des Suedois, qui sont venus ici pendant la guerre, que M:rs Klick et Ladau, M:rs Glansenstjerna et Jägerhorn sont allés à Hamborug: où Klingspor est allé aussi, après avoir obtenu une pension de 2,000 Roubles et 5,000 Roubles pour faire son voyage. — Klingspor hade sedan slutet av 1791 befunnit sig i Hamburg (Hjelmérs depesch 1792 $^{10}/_{1}$; *Hamburgica* å Sv. Riksarkivet), men i slutet av 1793 begivit sig till Ryssland för att få pensionen höjd (Peyrons depesch 1793 $^{27}/_{12}$, 1794 $^{21}/_{1}$; *Hamburgica*). Redan i september 1794 torde han ha återkommit till Hamburg, därifrån Peyron rapporterar $^{12}/_{9}$: On assure que les S:r Sprengtport et Klingspor sont attendus ici de Petersbourg et que ce dernier a obtenu une gratification pecuniaire de 5 mille Roubles et une pension annuele de 2 mille. — Vad beträffar Jägerhorn, hade han länge varit borta från Ryssland. Jfr även J. C. Barfod, *Märkvärdigheter*, sid. 142 f.

[2] Jfr Tigerstedt, anf. arb., Finsk Tidskr. XVII, 250 ff, 261 ff.

till att motarbeta Sprengtporten hos de ryska maktägande. Han plägade nämligen, när talet föll på denne, visa på hatet till Gustav III såsom den djupaste orsaken till Sprengtportens alla brott mot fäderneslandet och därtill foga reflexionen, att en sådan känsla givetvis måste ådraga honom ryska kejsarinnans misshag, eftersom denna vid varje tillfälle gav uttryck åt sin vänskap och beundran för Gustav III.[1]

Vare sig det berodde på sådana schackdrag av Stedingk eller på andra omständigheter, tydligt är att Sprengtporten just vid denna tid hade smärre motgångar att annotera. Han tillbragte visserligen, enligt vad det uppgavs, sina kvällar i Tauriska palatset, i kejsarinnans närhet, men rönte icke ett särskilt nådigt bemötande av högstdensamma.[2] Enligt vad Stedingk något senare erfor, höll sig Sprengtporten därefter en tid på sidan om det lysande umgänget, missnöjd över att ha fått varken den åtrådda generallöjtnants-fullmakten eller andra nådevedermälen, som han gjort sig förhoppning om.[3]

Törhända har Stedingk rätt i sin förmodan, att Sprengtportens motgångar berodde på de republikanska tänkesätt han gav sig sken att hysa.[4] Beträffande dennes principiella ståndpunkt få vi för övrigt veta, att han plägade ursäkta sina felsteg med sin kärlek till detta Finland, som blivit förtryckt av Gustav III liksom av så gott som alla svenska konungar.[5] Och, vad viktigare är, Stedingk tror sig veta, att Sprengtporten ingalunda var helt overksam med avseende å sitt finländska program.

Detta framgick i samband med omhändertagandet av de svenska emigranter, som på 1790-talet beredde svenska beskickningen i Petersburg så mycket bekymmer. Mest var det officerare, underofficerare och soldater, som sökte tjänst i Ryssland, vare sig det nu var fråga om att i enlighet med tidens sed förkovra sina militära insikter i en främmande makts armé eller helt enkelt att göra

[1] 1793 $^{6}/_{9}$. De la Gardie, I, 459.
[2] Loc. cit.
[3] 1793 $^{17}/_{9}$.
[4] 1793 $^{6}/_{9}$. De la Gardie, I, 459.
[5] 1793 $^{17}/_{9}$: Les personnes qui le (Sprengtporten) voyent, m'ont dit, qu'il excuse tous ces torts par son patriotisme pour la Finlande, que le feu Roi, et presque tous les souverains de la Suède, avoient opprimée . . .

lycka i rysk tjänst efter berömda förebilder. Att Stedingk på det strängaste fördömde en sådan trafik, berodde helt visst mindre på principiella betänkligheter, än därpå, att dessa emigranter eller överlöpare, som infunno sig i rätt stort antal, förr eller senare på grund av sitt utblottade tillstånd föllo svenska beskickningen till last och samtidigt ingåvo ryssarna en oförmånlig tanke om svenska förhållanden. Ofta nog uppgåvo de nämligen, att de varit nödsakade att lämna fäderneslandet »i brist av understöd».[1] Värst av

[1] Stedingk framför ofta sina bekymmer med anledning av dessa emigranter. 1791 $^{1}/_{7}$ skriver han till Gustav III: »Sedan någon tid äro flere swenske officerare hit komne för att gå i Rysk tjenst... Alla äro utblottade på penningar; så att de genast blefwe försatte i största elände, om jag skulle vägra dem understöd eller recommendation att komma i tjenst... Desse emigranter gifwa utom dess åt menigheten en elak tanke om tillståndet i Sverige, som de säga sig varit nödsakade att lämna i brist af understöd. Detta har jag trott mig böra i underdånighet anmäla hos Eders Kongl. Maj:t, på det att en dylik oreda må kunna afhjelpas. Så angeläget det är för Eders K. M:s höga tjenst att låta skickeliga officerare, som hafva nödig utkomst, gå i Rysk och andra Rikens tjenst, för att giöra sig kunnige om densamma och förwärfwa sig militairiske insigter; så skadeligt är det för Svenska militairens anseende, då en hop officerare blottställa sin fattigdom och ofta sin okunnoghet för utlänningars ögon.»

Framställningen tyckes blivit lämnad utan avseende, och 1793 $^{17}/_{9}$ skriver Stedingk till Sparre om den besvärligaste kategorien av emigranterna: les officiers ou bas officiers, qui viennent chercher du service, et qui, denués de toute ressource, promènent en uniformes, leur misère (à laquelle il m'est impossible de remédier toujours) dans les rues de Petersbourg... L'opinion, si utile à ménager dans toutes les occasions, le devient encore plus vis à vis de cette nation ci, qui, portée à la vanité, est plus susceptible à se laisser dominer par ce qui frappe les sens, que toute autre.

Lättare tycktes det vara att vinna gehör för yrkandet på bättre ordning med avseende å de socialt lägre stående emigranterna, vilka i de flesta fall ej voro annat än desertörer och rymlingar. 1792 $^{26}/_{9}$ och $^{23}/_{11}$ anhåller Stedingk om föreskrifter beträffande dem; sådana gåvos av hertigen regenten i brev av 31 jan. 1793. Frågan var dock ej därmed utagerad. Amiral Victor v. Stedingk, ministerns broder, inlämnade 7 april 1793 i saken en promemoria om ytterligare skärpta föreskrifter.

Antalet rymlingar var ingalunda obetydligt. Bland *Muscovitica*-samlingens »Handlingar rörande desertörer och krigsfångar» ingå dokument, som möjliggöra beräkningar i detta avseende. Här må hänvisas till en förteckning över icke återkomna rymlingar från de till Lovisa förlagda kompanierna av Jägerhornska regementet. Den år 1801 uppgjorda listan upptar 95 namn (sedan fredsslutet i Värälä, $^{21}/_{8}$ 1790, förrymda soldater).

allt var väl dock, att dessa rymlingar tycktes nå förbindelse med Sprengtporten, som kanske icke så alldeles sällan hjälpte dem till rätta i Ryssland.[1] I varje fall fick Stedingk i Sprengtportens återkomst till Petersburg år 1793 en anledning till att hålla ett öga på de personer, som från Finland kommo till ryska huvudstaden. Han tvivlade nämligen icke på att Sprengtporten fortfarande hade förbindelser med det Finland han ville lyckliggöra med självständigheten.[2] För säkerhets skull framlades därför ett förslag om skärpning av gränskontrollen, som borde överlämnas åt postkommissarien Holm i Abborfors. Denne förenade nämligen med vakenhet, aktivitet och fosterländskt nit »toute la crainte et la méfiance, que les habitans des frontieres de la Finlande ont contre la Russie».[3]

För övrigt skymtar Sprengtporten fram här och var i depescherna, kanske dock icke så ofta man skulle vänta med tanke på den utfästelse Stedingk gjorde i samband med det första omnämnandet.[4] Emellertid överbringar denne ett och annat meddelande om Sprengtportens förehavanden, gärna med tillagd

---

[1] I en apostille av $^{16}/_{1}$ 1795 heter det om en drabant Sten vid Lifdrabantecorpsen: »Han begär i följe deraf mitt försvarsbref, hvilket han säger sig behöfva för att blifva antagen i kejserl. Rysk tjenst, hvarom General Sprengtporten skall hafva gifvit honom löfte.» — Att sprengtportianska tänkesätt åberopades som rekommendation, framgår av ett brev till legationssekreteraren Jennings, skrivet i Jassy $^{8}/_{10}$ 1791 av en bland de emigrerande officerarna, v. Nieroth — tydligen Baltsar v. N., som 1790 blev flygeladjutant hos Potemkin, sedermera ståthållare o. frih. (jfr Anrep, Ättartaflor, III, sid. 30). Det heter där: »Af alla afreste Svenskar har jag här ingen sedt, endast en afskedad Lieutenant Gadding, som sittat på Svartholmen, som han säger för Sprengtportens sak, och rymt derifrån, kommit hit och åstundar pension för sitt välförhållande, men nu ser det svårt ut» (tydligen beroende på Potemkins nyss timade död, som även fördystrat Nieroths sinne).

[2] 1793 $^{17}/_{9}$: Depuis le retour du B:n de Sprengtporten à Petersbourg, il sera même plus necessaire qu'auparavant d'avoir quelque attention sur les personnes qui viennent ici de la Finlande. Il n'est pas douteux, qu'avec ses chimères de rendre la Finlande indépendante, et plus heureux, selon lui, qu'elle ne l'est à présent, il n'y conserve toujours quelques relations.

[3] Loc. cit.

[4] 1793 $^{6}/_{9}$: J'aurai malheureusement plus d'une occasion de parler à V. E. de ce traitre.

bäsk kommentar. Ambassadörens förargelse kunde även annars gå ut över Sprengtporten, såsom på tal om de misslyckade försöken att förmå ryska regeringen till åtgärder emot Armfelt: ty Sprengtporten var ett exempel på att man samtidigt kunde vara dödsdömd i Sverige och bära ordnar i Ryssland.[1]

På nyåret 1795 fick Sprengtporten äntligen den generallöjtnants fullmakt han så länge eftersträvat.[2] Detta tyckes tyda snarare på stigande gunst än på iråkad onåd. Det sistnämnda kan därför knappast anföras såsom orsak till den utrikesresa han redan samma år företog.[3] En så plötslig onåd skulle väl heller icke kunnat undgå Stedingk, som emellertid intet har att förmäla om denna färd. Bland dennes depescher ingår emellertid en rapport av Carl Elméen, som å ena sidan antyder en viss belåtenhet hos Sprengtporten över vad han vunnit, å andra sidan låter honom bli för tillfället avlägsnad från vädjobanan såsom »hinderlig i Armfelts planer» på återförvärvandet av sina rättigheter i Sverige.[4] Avlägsnandet tyckes ha ägt rum under nog

---

[1] 1794 $^{11}/_{6}$, $^{21}/_{10}$. De la Gardie, II, 96.

[2] Liste des graces du 1:r Janvier 1795, insänd av Stedingk.

[3] Tigerstedt, anf. arb., Finsk Tidskr. XVII, 263: Denne (Sprengtporten) ådrog sig t. o. m. inom kort, af för oss okänd anledning, kejsarinnans missnöje. I början af år 1795 måste han på befallning begifva sig utrikes och återsåg ej mera under den tid Katarina I bar spiran öfver Ryssland, sitt adopterade fädernesland.

[4] Rapporten är odaterad, men ankom till Stockholm den 11 maj 1795. Ordalagen äro: »General Lieutenant Sprengtporten har fått tillstånd att lämna Ryssland, så länge hans hälsa det fordrar, med bibehållande af sin lön och taffelpenningar som pension, med agio, då han är utur Riket, skillnaden gör dubbelt efter närvarande 14,000 florins. Med god hälsa och glad att hafva vunnit sin afsigt reser han den 6 (tydligen maj!), genom Berlin och Dresden till Carlsbad. Grefve Zuboff har velat undanrödja bemälte General som hinderlig i Armfelts planer. Man är uppmärksam mer än förr på Sverige. Underrättelserne äro att Hertigens parti minskar, missnöjet tilltager och fattigdomen härjar. Grefve Zouboff vill nyttia ögnablecket att med Armfelts råd återställa honom till ära och anseende. Grefve Besborodko, hvars råd i politiquen Kejsarinnan följer, skall vara af den tankan, att afvagta tiden och införa 1720 års Regeringsform. — Jfr Carlsson, anf. arb., sid. 88.

så nådiga former.[1] Och av allt att döma hade Sprengtporten ingenting emot att åter vid någon badort sköta sin hälsa, eftersom han redan ett år tidigare skaffat sig tillstånd därtill.[2]

Efter att ha tillbragt större delen av tiden vid den böhmiska badorten Töplitz återvände Sprengtporten 1798 till Ryssland. Den nye monarken, kejsar Paul, använde honom vid ett par tillfällen. Så fick Sprengtporten år 1799 i uppdrag att bege sig till svenska gränsen för att konstatera, huru det förhöll sig med ryktena om svenska rustningar. Han fann emellertid allt lugnt.[3] Att denna expedition helt undgått Stedingk, synes tyda på att hemligheten denna gång blev väl bevarad.

Ett av Sprengtportens stoltaste ögonblick var emellertid hans utnämning året därpå till kejsar Pauls specielle underhandlare med Napoleon i och för återställandet av ett vänskapligt förhållande till Frankrike samt mottagandet och återförandet av de ryska krigsfångarna. Själva valet av sändebud ger Stedingk anledning till en spefull kommentar om huru lätt

[1] Väsentligen i samma stil går en annan rapport av Elméen, dat. St. Petersburg den 11 Julii g. st. Där heter det: »I februarii anhöll han (Sprengtporten) att få fara till Tyskland. Svaret blef att kejsarinnan ville gifva honom egendom, förmodligen i Polen. Kejsarinnan frågade General Sprengtporten, om öfverste Aminoff i Savolax var nära slägt med den olycklige Johan Fredrik. Sedan bad kejsarinnan om en noga beskrifning på Hertigen. General Sprengtporten åtog sig att lyda med korthet och skäl, som skulle göra pröfningen lätt. Smickret, ofta på den yngres bekostnad ifrån vaggan till grafven, gjorde den äldre till det han var och den yngre incapable att hvarcken svigta i motgång eller yfvas i lyckan, att vackla i beslut och utförande, att bedraga i vänskap. Kejsarinnan ville icke veta mer. Men kort derefter utkom en Ukase att General Sprengtporten skulle få behålla sin lön, som pension, med agio så länge han blifver utom Riket.» — Vad de dunkla orden i övrigt månde innebära, tydligt är, att kejsarinnan var nog så välvilligt stämd mot Sprengtporten.

[2] 1794 $^{23}/_{3}$: Mr de Sprengtporten, qui est fort incommodé de nouveau, de sa blessure, a obtenu la permission de l'Imp:ce, de se retirer où bon lui semble, avec ses apointemens de 4,500 roubles (à 52 styfwers de Hollande, le Rouble), et en conservant son tour et son ancienneté dans l'armée.

[3] Tigerstedt, anf. arb., Finsk Tidskr., XVIII, 177 ff.

monarkerna i allmänhet och kejsar Paul i synnerhet kunde föras bakom ljuset.[1] Och när hela Petersburg några dagar senare hade reda på syftet med denna hemliga mission, tillskriver Stedingk denna förtidiga publicitet delvis Sprengtporten, ty denne hade aldrig kunnat bevara en hemlighet för sina vänner och mätresser.[2]

Man må med skäl instämma i Stedingks förvåning över det Sprengtporten anförtrodda uppdraget. Det bör kanske snarare tillskrivas kejsar Pauls kända oberäknelighet, som vid denna tidpunkt antagit fullkomligt groteska former[3], än en verklig uppskattning av Sprengtporten. I varje fall kan av dennes tillfälliga framgång icke slutas, att kejsaren också skulle ha intresserat sig för det sprengtportianska programmet beträffande Finland. Tvärtom finnes från ungefär samma tid ett minst sagt lika oväntat vittnesbörd om motsatsen.

Den 15 mars 1800 var Stedingk med om en av sina intressantaste upplevelser under hela den tid han förestod svenska beskickningen i Petersburg och utan tvivel ett av de egendomligaste äventyren i diplomatiens historia överhuvud. Redan samma dag satte han sig också ned och redogjorde för det inträffade i en lång rapport, som genom brottstycken varit känd för eftervärlden utan att dock sambandet med sprengtportianerna

---

[1] 1800 $^{10}/_{10}$: Le General Sprengtporten a été fait grand croix de l'ordre de Malthe, et il est chargé d'une commission secrette que plusieurs personnes croyent avoir pour objet de prendre possession de Malthe. Ce qu'il y passe de certain, c'est qu'il se prepare pour un grand voyage, et qu'on lui a donné 6 aides de camp, choisis dans la suite de l'Empereur, et parmie lesquelles il y a un ou deux de la marine... On peut s'etonner avec raison que l'Empereur ait choisi le General Sprengtporten, mais les Souverains ont le malheur d'etre trompés souvent, et l'Empereur y est sujet autant et plus peut être qu'aucun autre. — Om denna mission för övrigt se Tigerstedt, Finsk Tidskrift XX, 81 ff.

[2] 1800 $^{14}/_{10}$: J'attribue cette publicité en partie au negociateur qu'on a choisi. Monsieur de Sprengtporten n'a jamais su garder un secret pour ses amis et ses maitresses qu'il choisit toujours fort mal et dont il a emmené une, deguisée en homme. Il est parti le 9 Octobre n. st. — Enligt Tigerstedt, Finsk Tidskrift, XX, 83 ff. skulle dock officiellt tillkännagivande ha ägt rum.

[3] Jfr Pantenius, *Geschichte Russlands*, sid. 350.

antytts.[1] Då detta samband emellertid är alldeles givet, må händelsen även här bli föremål för en utförligare behandling.

Det började med preludier vid morgonritten, då ödet förde Stedingk i kejsarens väg. Samtalet föll på svenska riksdagen, och kejsaren förklarade, att ehuru han icke varit för riksdags sammankallande, ville han, sedan den en gång befunnits nödvändig, på allt sätt stå konungen bi, varjämte han försäkrade, att han, om en olycka komme att inträffa, visst icke skulle lägga fingrarna emellan. Innebörden av detta dunkla tal blev senare klarlagd för Stedingk, som mot kvällen på ett mystiskt sätt kallades till hovstallmästaren Kutaisoff, hos vilken han åter träffade kejsaren i enrum. Vad han nu med stigande häpnad fick höra, var följande. Från gränsen och även från svenska Finland hade inrapporterats, att sinnena i detta land voro upprörda, att man mycket fritt dryftade frågor, som hörde riksdagen till, även Förenings- och Säkerhetsakten, vilken betecknades såsom stridande mot adelns privilegier.[2] Såväl av tillgivenhet för svenske konungen som av omtanke om sin egen och sitt rikes säkerhet nödgades kejsaren vara på sin vakt mot eventuella upprorsrörelser i Finland (contre tous les mouvemens insurrectionels qui pourroient naitre en Finlande). Sådana kunde mycket väl uppkomma, medan konungen var upptagen av riksdagen och årstiden hindrade trupptransporter över havet.[3] Kejsarens beslut var därför fattat. Hans trupper voro redo, och han ställde

---

[1] Jfr *Mémoires*, II, 8 ff. Schinkel-Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia*, IV, 106 f.

[2] 1800 $^{15}/_{3}$: Il m'est venu des rapports de la frontière, et même de Votre Finlande, que les Esprit s'exaltent, qu'on s'y entretient fort librement sur les affaires qui doivent se traiter à la Diète et sur l'Acte de Sureté que l'on dit être une infraction aux Privilèges de la Noblesse, avec mille autres choses pareilles, dont je ne me mêle pas, dont je ne veux pas même prendre connoissance, aussi peu que je voudroi qu'on se mélat de ce qui se passe chez moi.

Utgivarna av Stedingks memoarer ha tydligen haft tillgång till privatbrev och familjetradition, ty enligt denna version skulle kejsaren börjat sin framställning med orden: »Eh bien! voilà de belles nouvelles de la Finlande: une révolte à Lovisa.» *Mémoires*, II, 9 f.

[3] Il se pourroit trés bien, que tandisque le Roi est occupé à la Diète et que la mer est inpraticable pour les troupes de Suède, on donne à Sa Majesté d'autres occupations de ce coté ci du Golphe Bothnique.

dem till Stedingks förfogande. Vid minsta vink av denne skulle de rycka över gränsen. Storfurst Konstantin skulle kommendera trupperna, men endast följa Stedingks anvisningar. Denne skulle också avfatta proklamationer, avsedda att ställas till landets invånare vid marschen över gränsen. Den befängda planen fick formen av en skriftlig överenskommelse mellan kejsaren och Stedingk, bekräftad även med den sistnämndes namn.

Förgäves hade Stedingk sökt avstyra slik dårskap. Han hade hänvisat till de svenska riksdagsvanorna, som tydligen blivit missuppfattade av kejsarens rapportörer — oppositionen var ju något hetsig i Norrköping. Han hade försäkrat att konungen hade tillräckligt med trupper i Finland för att kunna undertrycka varje upprorsförsök, vilket han för bättre verkans skull illustrerat med överdrivna siffror. Men det ville icke lyckas, ty kejsaren tycktes hysa misstro till dessa trupper, sedan Anjalamyteriets dagar. *Il semble* — heter det — *Se méfier de l'armée de Finlande, depuis la defection dont une partie de ses officiers s'étoit rendue coupable pendant la dernière guerre.*

I sanning en oväntad konsekvens av de sprengtportianska strävandena! Det kuriösa mellanfallet ger visserligen såväl eftervärlden som Stedingk anledning att kommentera kejsar Pauls otåliga, fjäskiga och fullkomligt oberäkneliga lynne. Men det oaktat — eller kanske just därför — kände sig Stedingk icke alldeles säker på att planen icke komme att sättas i verket. Mais je ne garantis point — skriver han — que s'Il reçoit encore un rapport de quelques troubles en Finlande et d'une insurrection dans quelque village, Il ne fasse aussitot avancer ses troupes vers la frontière, et me prie de les joindre. Denna smälek behövde ju förre chefen för Savolaksbrigaden dock icke uppleva. Lugnande rapporter från Sverige och ett handbrev från Gustav IV voro ägnade att återföra kejsar Pauls tankar i mera normala gängor.[1] Och bortsett från den inblick, den huvudlösa planen ger oss i en sinnessjuk kejsares själsliv och i tidens allmänna revolutionsskräck, har den sin egentliga betydelse som ett bidrag till historien om Stedingk och sprengtportianerna.

---

[1] Jfr Stedingks depesch av 11 april 1800, tryckt på svenska av Boëthius i Bihang II, sid. 5 ff., av Schinkels, *Minnen.*

Efter Alexanders trontillträde vacklade den svensk-ryska politiken mellan förbundsplaner och krigshot. Mer än en gång var det sistnämnda synnerligen aktuellt. Gränstvisterna utgjorde ett ständigt irritament och ingåvo Stedingk mycket bekymmer, enär de så lätt kunde utnyttjas av illasinnade personer för störande av grannsämjan. Och det fanns många sådana illasinnade, försäkrade Stedingk i en depesch av 1804. General Suchtelen t. ex. var icke sen att söka övertala kejsaren att erövra Finland. Sådana idéer förfäktades ej så mycket av ryssarna själva som av utlänningarna och en del invånare i ryska Finland i förening med de svenska landsflyktingarna. I själva verket var det en av de sistnämnda, som denna gång föranlett Stedingks reflexioner.[1]

Därmed förhöll det sig så, att Stedingks uppmärksamhet i början av nämnda år fästs vid ett anonymt memorial, beträffande vars innehåll vi denna gång få nöja oss med hans uppgift, att det utarbetats i syfte att förmå Ryssland till erövring av Finland ävensom att påvisa, hur lätt utförd erövringen i själva verket var.[2] Först varskoddes han av Klingspor, då för tiden general en chef i Finland, sedan av utrikesledningen i Stockholm, och slutligen fick han även själv till sin stora förvåning ett exemplar sig tillsänt med posten, tydligen från samma person, som tillställt Klingspor den infama skriften. Från första början tyckes Stedingk haft sina misstankar riktade på förre svenska överstelöjtnanten och krigsrådet Carl Fredrik v. Knorring, som ett par år tidigare lämnat fäderneslandet, dömd för bedräglig

[1] 1804 $^{6}/_{4}$: ... je desirerois que dans la réponse à faire à l'Empereur, Elle (Gustav IV) voulût insister sur la necessité de finir, *avant tout* l'affaire des limites, et d'ôter par là aux personnes interessées et malveillantes tout prétexte de souffler la discorde, et de troubler l'union entre les deux Pays. Il s'en trouve ici beaucoup de cette espèce, et le Général Suchtelen n'est pas le dernier à vouloir persuader l'Empereur de S'emparer de la Finlande. Ce ne sont pas tant les Russes qui mettent ces idées en avant que les Etrangers et quelques habitans de la Finlande conquise, auxquels se joignent les transfuges Suèdois.

[2] 1804 $^{9}/_{3}$: Le Général de Klingspor m'a communiqué un memorial fait par quelque transfuge Suédois pour engager la Russie de s'emparer de la Finlande, et en demontrer la facilité.

konkurs.[1] Han anställde undersökning med anlitande av en kapten Holthusen, som tydligen tack vare äldre förbindelser med Knorring fick bekräftelse på att denne var författaren.[2] I vad mån andra landsflyktige, exempelvis Ladau, medverkat, såsom Stedingk en gång förmodar[3], kan icke avgöras, lika litet som Stedingks teori om författarskapet i övrigt låter sig prövas.

Man gör måhända de övriga sprengtportianerna orätt, om man utan vidare hänför Knorring till deras stallbrödraskap, ty han står onekligen i särklass inom denna även annars brokiga skara. Under krigsåret 1788, då de andra drogos in i det politiska äventyret, ägnade han sig åt det säkerligen mera inbringande värvet som arméns furnissör.[4] Någon principiell ståndpunkt i den politiska konflikten torde han knappast vid denna tid tillägnat sig. Att han lämnade landet, berodde ju också på helt andra omständigheter än politiska överväganden. Men

[1] Jfr beträffande v. Knorrings meritlista Tigerstedt, Finsk Tidskrift, XXIV, sid. 163 not 3.

[2] 1804 $^{10}/_4$ skriver Stedingk till konungen i Karlsruhe: Monsieur Holthausen est de retour de son voyage de Revel: ses rapports ont confirmé l'idée que j'ai toujours eu que Monsieur Knorring etait l'auteur du memoire pour engager la Russie de s'emparer de la Finlande ... M. Holthusen m'etoit suspect par les liaisons que je sais qu'il entretient avec lui, mais en ajoutant foi à ce qu'il dit, le motif doit l'excuser; et je suis toujours tenté de croire à l'honneteté tant que je n'ai pas des evidences contraire.

[3] 1804 $^{6}/_4$: L'auteur se sera fait aider par quelque transfuge, Ladau ou autres. Je desirerais que tous les gens de cette espèce fussent ici, au risque de tout ce qu'ils pourroient, qui ne sera jamais que la répétition de ce que l'on sait ici depuis longtems, et ils ne peuvent que discréditer leurs projets. — Härav ser det nästan ut, som om Stedingk till en början varit böjd att söka författaren inom svenska rikets gränser. Dock talar han i en annan, samma dag påbörjad depesch även om Knorring.

[4] 1804 $^{6}/_4$ talas det om le métier qu'il a fait durant la guerre avec la Russie, où pendant trois ans que j'ai commandé le Regiment de Björnebourg, il n'a pas paru un seul instant à son corps, étant toujours employé par le commissariat à fournir des vivres. Även Sprengtporten upptar år 1808 detta bland Knorrings meriter: il faut à l'égard de l'approvisionnement des troupes un talent particulier, dont Mr de Knorring a donné des preuves satisfaisantes, non seulement pendant la dernière guerre en Finlande (= Gustav III:s krig), où il a été chargé seul de cette partie pour l'armée suédoise ... osv. Jfr Lesch, *C. E. Mannerheim*, I, 173 not 1.

efter bosättningen i Ryssland arbetade Knorring, som vi finna, efter sprengtportianska linjer, och 1808 var han en av Sprengtportens verksammare medhjälpare, ombetrodd med livsmedelsanskaffning till de ryska trupperna och av Sprengtporten, numera Finlands generalguvernör, påtänkt till innehavare av den efter Wibelius lediga landshövdingsposten i Kuopio — en utnämning som i sista ögonblicket omintetgjordes av finska deputationens ordförande, C. E. Mannerheim.[1] Då Knorring sålunda bör kunna räknas till sprengtportianerna, ha vi anledning att lyssna till Stedingks av förtrytelse präglade meddelanden om hans förehavanden i Ryssland.

Vi få då veta, att Knorring levat på allehanda knep, än på lotterispel och lurendrejeri, än genom att tillställa olika medlemmar av kejserliga familjen geografiska kartor över Sverige och Finland, tjänster som honorerades med gåvor. Vid tiden för den senaste missämjan med Sverige — alltså det krigshot 1803, varom redan tidigare varit fråga — hade han begivit sig till gränsen, färdig att återgå till sitt yrke från förra kriget. På rekommendation av general Suchtelen hade han för sitt nit belönats med en pension av 500 rubel.[2]

För att återgå till Knorrings memorial, så ville Stedingk ej tillmäta det någon större betydelse. Skriften var upprörande nedrig, men skulle säkert icke sätta Ryssland i rörelse.[3] Sådana framställningar innehöllo ej annat än vad man sedan länge kände till i Petersburg och kunde endast misskreditera planerna i fråga.[4] Av Knorring kunde man visserligen vänta sig vad som helst, men lyckligtvis var hans inflytande ej lika stort som hans ondska och överhuvud voro personer av hans art aldrig särskilt farliga, emedan de ändå alltid till slut blevo föremål för förakt. Ehuru kejsaren icke var böjd att lyssna till sådana förslag, kunde

---

[1] Jfr Lesch, anf. a., sid. 173 f.

[2] 1804 $^{6}/_{4}$.

[3] 1804 $^{9}/_{3}$: L'ecrit revolte par son infamité, mais ne remuera certainement pas cette Puissance. L'Empereur en ce moment ne desire que d'être en bonne intelligence avec Votre Majesté, et pour peu que cela dure une dizaine d'années, j'espère que la conquete de la Finlande ne sera pas une entreprise facile.

[4] Jfr ovan sid. 128 not 3.

dock alltid något därav stanna kvar i minnet, varför Stedingk även i Knorrings memorial finner en anledning att återkomma till sitt præterea censeo: försvarsanstalter i Finland och ett gott förhållande till Ryssland.[1]

En antydan om finländska rapportörer få vi för övrigt i en depesch av 1805. I Petersburg hade framställts ett förslag om tillsättande av en rysk konsul i svenska Finland, en post som tydligen var avsedd för någon protegerad person (en av sprengtportianerna?). Förslaget vållade Stedingk mycket huvudbry; han trodde dock ej att en sådan konsul skulle kunna bli synnerligen farlig, ty denne kunde ej annat än sända meddelanden, och sådana fick man ju även honom förutan. Kanske var det rent av bättre att det fanns en officiell spion än köpta rapportörer bland eget folk.[2]

För övrigt är det tyst om sprengtportianerna. Sprengtporten själv nämnes ej heller på länge i Stedingks rapporter från Alexanders tid. Vi få ingenting veta om hans förordnande av 1802 att inspektera trupperna vid Rysslands södra gräns från Kiachta till Astrachan, lika litet som om hans härordningsförslag för ryska Finland av 1806.[3] Att Stedingk intet har att förmäla om Sprengtportens från tiden 1805—07 härstammande böneskrift om återfående av sina medborgerliga rättigheter i Sverige, synes mig utgöra ett bevis för att denna skrift aldrig blev inlämnad, även om konceptet ju obestridligen ger vid handen, att den gamle konspiratören allvarligt umgicks med tanken att slå sig till ro i fäderneslandet.[4]

---

[1] 1804 $^{9}/_{3}$, $^{6}/_{4}$, $^{10}/_{4}$. Allt kunde sammanpressas i en mening: L'Empereur est d'ailleurs éloigné d'adopter leurs projets; mais il en reste toujours quelque souvenir, et il n'est pas douteux que pour garder la Finlande, il faut songer à la bien défendre.

[2] 1805 $^{14}/_{5}$: J'oserai présenter à ce sujet une reflection à Votre Majesté, que je soumet à Sa Haute Sagesse. En tems de guerre on renvoit les Consuls. Pendant la paix ils ne peuvent faire d'autre mal que de donner des avis, mais l'on n'en manque pas ici, et il vaut mieux peut être, qu'ils viennent par des espions connus et à titre, que par les gens du pays, que l'on a payés et corrompus.

[3] Tigerstedt, anf. arb., Finsk Tidskr. XX, 88 ff.

[4] Jfr Tigerstedt, anf. arb., Finsk Tidskr. XX, 94. En sådan böneskrift hade givetvis bort inlämnas genom svenska beskickningen i Petersburg.

När Sprengtporten åter börjar figurera i depescherna, kastade redan kriget sin skugga framför sig. Beträffande dessa rapporter, som i allmänhet tidigare beaktats av forskningen[1], kan jag fatta mig kort.

I slutet av januari 1808 meddelar Stedingk, att han genom Sprengtportens omgivning fått kännedom om fälttågsplanen, enär Sprengtporten, som började bli gammal, icke kunde tiga i sitt övermod. Stedingk ställde emellertid sina förhoppningar till finnarnas trohet och hoppades ännu få leva tillräckligt länge för att se kejsaren bittert ångra sin dumhet; med undantag av denne tycktes ryssarna själva redan ångerköpta och bedrövade.[2] Tydligen menade Stedingk, att kejsaren nu fallit till föga för de utlänningar, som så länge drivit på kriget, medan ryska folket som sådant icke hade någon brinnande krigshåg. Även sin i samband härmed avsända varning till Klercker ger Stedingk en mera hoppfull prägel genom tillägget, att han litade på »finnarnas trohet och deras avsky för ryska oket».

Buxhövdens överläggningar med Sprengtporten om fälttågsplanen omnämnas i en depesch från början av februari. Det säges där, att de ej voro ense, och att Sprengtporten fann överbefälhavaren dum och inbilsk (sot et vaniteux).[3] I mitten av månaden vet Stedingk, att »den drummeln Sprengtporten» (le vilain S.) begivit sig till gränsen efter långa överläggningar med franske ministern. Han drar därav slutsatsen, att det ej skulle bli bara krig utan även stämplingar (il faut encore des machinations dans l'interieure) och uttrycker sin djupa avsky för det hela. »Emellertid — skriver han — måste jag förställa mig och visa mig vänlig mot alla för att vinna somliga och icke stöta andra».[4]

Den 21 februari, då ju ryssarna överskredo gränsen, omnäm-

---

[1] Stedingks depescher från denna tid äro publicerade dels i *Mémoires* band II , dels i Schinkel-Bergman, *Minnen ur Sveriges nyare historia* IV, dels åter i *Handlingar ur Brinkman'ska Arkivet,,* II.

[2] 1808 $^{29}/_{1}$. *Mémoires,* II, 433 ff. Jfr beträffande den inrapporterade krigsplanen Danielson, *Finska kriget och Finlands krigare* sid. 21.

[3] 1808 $^{5}/_{2}$ *Mémoires,* II, 441.

[4] 1808 $^{14}/_{2}$. Jfr Danielson, anf. arb., sid. 22.

ner Stedingk Sprengtportens överläggningar med Rumjantsoff, hans avfärd till Finland med stora summor på fickan samt Knorring och några andra skälmar av samma slag i sitt följe. Sprengtporten sade sig nämligen icke fara till Finland för att kriga, utan för att underhandla.[1] Tydligen hade denne sökt övertyga även ryssarna om betydelsen av ett diplomatiskt uppträdande, ty enligt vad Stedingk några dagar senare berättar, hade de ryska trupperna haft order att vid inmarschen på finländskt område icke skjuta. Emellertid blevo de vid Abborfors mottagna med en muskötsalva, som tillfogade dem en förlust av ett femtiotal döda och sårade. Underrättelsen härom hade vållat kejsaren mycken smärta, emedan han hade velat intåga i Finland som vän och det försäkrats honom, att han ej skulle finna något motstånd.[2] Från vem sådana försäkringar härstammade, är utan vidare klart.

Stedingk nödgades uppleva ännu några tunga veckor i Petersburg. De krigsnyheter, som nådde huvudstaden, voro minsann inte ägnade att stämma honom gladare: han fick höra om både den stora reträtten och Svartholms kapitulation. Nära en månad efter krigsutbrottet sammanfattar han läget i följande dystra sats: »Les Finnois, abandonnés ou mal défendus, vont audevant du youg et reçoivent très bien les vainqueurs»[3]. Från Petersburgs horisont måste händelseutvecklingen onekligen ha tett sig som en förkrossande seger för Sprengtporten.

Det hade icke gått efter Stedingks önskningar, varken med avseende å vänskapens upprätthållande mellan Sverige och Ryssland eller med hänsyn till försvarets iståndsättande i Finland. Huruvida Stedingk på andra sidan gränsen skulle kunnat uträtta någonting av vikt, såsom Sprengtporten fruktade, är svårt att bedöma. Vad vi kunna säga, är att hans Finlandsprogram var nog så klokt och vittsyftande, liksom att hans

---

[1] 1808 21/2. *Handlingar ur v. Brinkman'ska Archivet*, II, 241.
[2] 1808 26/2. *Mémoires*, II, 456.
[3] 1808 18/3.

verksamhet i Petersburg givit honom en inblick i det ränksmideri, som även under fredsåren bedrevs med avseende å detta lands framtid. I övrigt lämna hans depescher icke så få bidrag till sprengtportianismens historia, även om notisernas värde icke alltid kan anses alldeles oomtvistligt, då ju Stedingk i allmänhet icke tvekade att låta sin förtrytelse komma till uttryck. I så fall kunna de emellertid ha sitt värde som bidrag till hans egen karakteristik.

Översikter och granskningar.

Stadsplan och byggnadsväsen.

SVANTE DAHLSTRÖM: *Åbo brand 1827.* Studier i stadens byggnadshistoria intill 1843. I. Akad. avh. Illustr. XXXI + 405 s. Åbo, 1929.

Ur ex officio opponentens utlåtande avtrycka vi följande:

Fil. mag. Svante Dahlströms för vinnande av licentiatgrad utgivna avhandling »Åbo brand 1827. Studier i stadens byggnadshistoria intill 1843. I.» utgör såsom underrubriken angiver icke endast en framställning av själva brandens förlopp, utan också en undersökning av de förhållanden inom stadsplane-, byggnads- och brandväsen i Åbo, som kunna ställas i samband med katastrofen. I den nu föreliggande första delen föres undersökningen fram till den tidpunkt, då ny stadsplan för den avbrända staden blivit fastställd.

Ovan angivna tema avhandlas med anmärkningsvärd fullständighet. För att erhålla en bakgrund för sin framställning har förf. i två utförliga inledningskapitel sammanställt resultaten av den livaktiga svenska forskningen inom stadsbyggnadskonstens och stadsförvaltningens områden med utblickar till de övriga skandinaviska länderna och Tyskland. Såsom ett viktigt komplement till dessa forskningsresultat har förf. givit en översikt av förhållandena i Finland och Ryssland. De båda kapitlen vittna om vidsträckt beläsenhet i den hithörande litteraturen. Sammanlagt upptaga de båda kapitlen en tredjedel av bokens omfång, en utförlighet, som dock väl motiveras med nödvändigheten för förf. att erhålla tillräckligt jämförelsematerial för det stoff, som i de följande kapitlen framföres angående förhållandena i Åbo före 1827.

Kapitlet III »Stadsplan och byggnadsväsen i Åbo», IV »Brandväsen i Åbo», samt slutkapitlet »Den nya stadens planläggning» utgör ur byggnadshistorisk synpunkt de tyngst vägande partierna i arbetet. Man kan fråga sig, om icke avhandlingen helst bort heta »Stadsplan och byggnadsväsen i Åbo intill 1843», men då man känner, att förf. genom avtal med Styrelsen för Åbo stads historiska museum, — i vars serie av Bidrag till Åbo stads historia arbetet skall

ingå — förbundit sig att använda en benämning, som hänförde sig till branden 1827, kan man medgiva, att den använda titeln med tillhörande underrubrik är fullt antaglig.

Förf. behandlar i kap. III stadens jordområde, stadsplanen och byggnadsväsendet synnerligen fullständigt med utnyttjande av ett omfattande arkivmaterial, som är splittrat på ett stort antal arkiv. Då byggnadsväsendet i allmänhet anses omfatta den administrativa ledningen av byggnadsverksamheten i ett stadssamhälle, ställer man sig något tveksam inför förf:s grepp att inrycka också huset som sådant ja t. o. m. redogörelse för en mängd enskilda byggnader i det hithörande avsnittet. Om dessa detaljer hade sammanförts till en särskild underavdelning, hade en enhetligare framställning vunnits, varjämte det hela sannolikt kunnat reducerats till ett mindre omfång. Samma anmärkning om alltför stor utförlighet gäller även antalet införda bilder, som synes alltför rundligt tilltaget, då förf. ändå icke avser att giva någon i egentlig mening arkitekturhistorisk framställning. Även kapitlet om brandväsendet skulle ha vunnit på större koncentrering.

Ehuru förf:s omdömen i allmänhet äro försiktigt formulerade, har han på enstaka punkter använt uttryck, som kunde ha erhållit en mera adekvat avfattning. För att nämna några prov härpå, vill jag anföra, att förf. på s. 4 utan tillräcklig dokumentering överfört Herlitz' uttalande om jordbruksnäringens betydelse för städerna på finländska förhållanden och att han på s. 9 bort karakterisera stadstypen med radialgator på ett fullständigare sätt.

Oavsett ovanstående anmärkningar erhåller man vid granskningen intrycket av stor noggrannhet och pålitlighet i framställningen. Den stadshistoriska forskningen i Finland har tidigare nått anmärkningsvärt goda resultat, vitsordade jämväl på sakkunnigt håll i Sverige, men framställningarna ha hittills i regel varit av översiktlig art. Förf. av den föreliggande avhandlingen har upptagit detaljproblem och behandlat dem på ett förtjänstfullt sätt. Bl. a. kan annoteras, att den finländska stadsplanens utveckling icke tidigare avhandlats på ett lika uttömmande sätt och att frågan om expropriation av mark för stadsplaneringar tidigare behandlats endast i fragmentarisk form. Förf:s framställning av det senare ämnet är visserligen icke heller fullt uttömmande, men innehåller dock flere synpunkter av värde.

Då förf. vid det offentliga försvaret visat, att han väl behärskar de av honom använda källorna och att han på ett övertygande sätt kunnat försvara sin framställning, ber jag såsom mitt slutomdöme få uttala, att magister Dahlströms arbete väl motsvarar de fordringar, som gälla för avhandling för licentiatgrads vinnande.

Gabriel Nikander.

Johan III:s ryska krig.

Werner Tawaststjerna: *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota.* Sotavuodet 1590—95 ja Täysinän rauha. Historiallisia tutkimuksia julkaissut Suomen Historiallinen Seura XI. X + 536 + 20 s. + 8 kartbilagor. Helsingfors, 1929.

Statsrådet Werner Tavaststjerna, som under en följd av år varit sysselsatt med forskningar beträffande tjugufem-års kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1570—95, har nyligen utgivit ett avslutande band, behandlande »Det nordiska kriget 1590—95 och freden i Teusina.» Inledningsvis beröres den olyckliga utgången av Johan III:s Revalsresa, vilken omöjliggjorde den planerade svenska offensiven vid utgången av vapenstilleståndet på nyåret 1590. Därefter redogöres i detalj för krigets förlopp, för det ryska anfallet på nyåret 1590 och Ivangorods och de ingermanländska fästningarnas förlust, för det ryska infallet i Finland i mars samma år, för tillståndet i Narva följande sommar, för Mauritz Grips misslyckade vinterfälttåg 1591 och för marsken Klas Flemings planlösa tåg mot Novgorod 1592. Härutöver skildras även de mindre betydande krigsföretagen vid Ladoga, i Savolax samt uppe i Österbotten och vid Ishavskusten.

Framställningen, som ingår i de minsta detaljer, kvarlämnar ett starkt intryck av den svenska krigsmaktens hjälplöshet. Det starka Ivangorod hade man genast i början av kriget nödgats uppgiva; Narva lyckades man bevara för det svenska riket, men mången gång var tillståndet sådant, att slottsbefälhavarna med bävan emotsågo ett fientligt anfall. Den förnämsta orsaken härtill var den stora sjukligheten bl. krigsfolket, som trots tillförsel av manskap ständigt decimerade den vapendugliga styrkan. Så voro t. ex. i maj 1590 av Narvas besättning blott 633 friska mot 598 sjuka; i mars följande år hade av de i Narva förlagda 7 fänikornas manskap 999 avlidit, medan 1,181 voro sjuka och blott 553 friska. Den stora sjukligheten åter berodde synbarligen på de usla sanitära förhållandena: läkare fanns ej, blott en fältskär omtalas, varjämte man inte hade tillgång till några läkemedel, tills hertig Karl slutligen sände brännvin och rött vin. Då härtill kom, att soldaterna voro illa klädda och illa födda — provianttillgången var mången gång ytterst knapp — så måste de smittosamma sjukdomarna, som vid denna tid voro arméernas värsta plågoris, finna en ypperlig jordmån för sina härjningar bland de svenska trupperna. Till bristen på det nödvändigaste för soldaternas underhåll bidrog rikets kroniska finansnöd. På grund av denna kunde man inte utbetala solden till trupperna eller erlades denna i underhaltigt mynt, varför manskapet gav sitt missnöje till känna på mångahanda sätt; bl. a. genom ett öppet myteri hösten 1590.

Soldaterna från Sverige, ovant och nyvärvat folk, som lidit svårt av missförhållandena, ropade högt på fred och vägrade att följa de finländska och livländska befälhavarna in på ryskt område. När Mauritz Grip på vintern 1591 fått en större härstyrka samlad och riktade sitt tåg mot Novgorod, så överfölls han av den starka vinterkölden och vände om blott ett par mil från Novgorod, där goda kvarter stått att erhålla, utsättande sitt manskap onödigtvis för lidandena under en reträtt i köld och storm. Klas Fleming lät på samma sätt hindra sig av de många kärren att framtränga till Novgorod, fastän tillfället nu på hösten 1591 hade varit ypperligt till följd av tatarernas anfall mot Moskva.

Förf. dryftar även ingående underhandlingarna med ryssarna 1591—93, begynnelsen av tvistigheterna mellan hertig Karl och Sigismund, förhållandena i de finländska gränsfästningarna och avslutar sin framställning med en redogörelse för fredsslutet i Teusina samt för gränskommissionernas arbete och Kexholms överlämnande.

Det kan inte komma i fråga att närmare ingå på enskildheterna i Tawaststjernas rikt dokumenterade skildring. Det kan inte bli tal om att redogöra för de invecklade situationer, som uppstodo efter Johan III:s död, då fred ännu inte var sluten, men då hertig Karl försökte hindra det svenska rikets stormän i Finland och Estland att direkte taga order av konung Sigismund från Polen. På många punkter har förf. kunnat beriktiga tidigare uppgifter. Så har han påvisat, att Mauritz Grips förluster under vinterfälttåget tidigare överdrivits (s. 115), så har han givit noggranna styrkebesked för de svenska trupperna vid olika tillfällen. Han har genom längderna över ödeshemman kunnat påvisa, att de ryska härjningarna i mars 1590 inte sträckte sig väster om Kymmene (s. 52); han har medels en uppgift i fogdelängderna dokumentariskt styrkt folktraditionen om Vesainens tåg till Fjärrkarelen 1589 (s. 269) för att nämna ett par exempel. Också missförhållandena vid knekteinkvarteringarna, vid borglägren få sin belysning. Härvid är förf. i tillfälle att anföra en tidig uppgift om de finländska böndernas benägenhet för hertig Karl. Hertigen hade i juni 1593 frikallat bönderna i Vemo, Virmo och Nousis, som klagat över borglägren, från betalandet av skatterestantier och årets avgifter för borgläger och inkvarteringar. Då Klas Fleming, som inte ville efterkomma hertigens vilja, för bönderna uppläste konung Sigismunds brev om vad som borde göras för krigsfolkets underhåll, hade det svarat, att de inte brydde sig om Sigismunds befallningar, utan åtlydde hertig Karl, som också var konung; några hade t. o. m. yttrat, att djävulen kunde taga Polens konung och hela det polska kungariket (s. 353, Fleming till hertig Karl $^{12}/_{10}$ 1593).

Tawaststjernas framställning präglas i allmänhet av vetenskaplig sans. Då det gäller ortsnamn och personnamn, lämnar han dock den ordskapande fantasien fria tyglar. Att historiska personligheter

inte få behålla de namnformer de själva använt, därvid är man sedan gammalt van i den finska historiska litteraturen, men namnskapandet i detta arbete gör det ofta svårt att veta, huru de ursprungliga namnen lytt. Att Risto Kaaprielinpoika (Oxenstierna) skall vara Krister Gabrielsson, är lätt att fatta, likasom namnförvrängningen Eerikki Pyörninpoika inte bereder några svårigheter. Men varför skall Eskert Lindormsson kallas Esko, vilket vanligen motsvarar Eskil; vad skall Eilo Eilonpoika, Kermo Henrikinpoika föreställa. Att Vargskären, på vilka Sveaborgs fästning nu ligger, inte få behålla sitt svenska namn, utan omdöpas till Susisaaret är givet; varför fantasien svikit då det gällt Blindsund i Pargas är svårare att förstå; namnet Umpisalmi hade ju stått till buds. Jag har inte kunnat undgå att påtala slika i en vetenskaplig framställning minst sagt onödiga utväxter, så okärt det än varit att göra detta i fråga om ett i övrigt så gediget arbete.

Eric Anthoni.

Den finländska industrikapitalismen under svenska tiden.

VILHO ANNALA: *Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana.* Taloustieteellisiä tutkimuksia XXXVI julkaissut Kansantaloudellinen yhdistys. XV + 451 s. H:fors, 1928.

Under ovan angivna rubrik utkom senaste år en akademisk avhandling, i vilken förf. gav en framställning av den kapitalistiska industriens framträdande och tillväxt i Finland under den svenska tiden. Inledningsvis dryftas här den kapitalistiska företagarverksamhetens kännetecken, dess förutsättningar och uppkomst i huvudsaklig anslutning till Sombarts åsikter. Härefter övergår förf. till sitt egentliga ämne. En kapitalistisk företagarverksamhet med åtföljande rationalisering och strävan efter profit tror han sig inom det svenska riket kunna spåra först i begynnelsen av 1500-talet, och han kallar därför tiden 1530—1620 kapitalismens uppkomstperiod. Gustav Wasa är för honom den förste kapitalistiske företagaren, främst såsom rikets störste handelsidkare. Men konungen uppskattas även för sin strävan att i borgerskapet inympa det rätta kapitalistiska begäret efter högsta möjliga vinst i handeln med utlandet och att undervisa detsamma om de elementäraste förutsättningarna för en framgångsrik handelsrörelse, såsom förmågan att kalkylera prisen, att välja tidpunkten för försäljning och inköp. Genom konungens föredöme utvecklades särskilt handeln i kapitalistisk riktning, men även bergsindustrien rönte inflytande av hans initiativkraft. Mycket av det ernådda gick dock åter förlorat

under den följande oroliga tiden. Först med Gustav II Adolfs regering, då handelskompanierna lade en bestående grund till en kapitalistisk affärsverksamhet, då i allt större antal invandrande utlänningar förde med sig kapital, företagsamhet och yrkesskicklighet, först då låter Annala den kapitalistiska industriens första utvecklingsperiod (1620—1720) ta vid.

Skildringen av denna period inledes av en överblick av förhållandena i riket i dess helhet, varvid utlänningarnas dominerande andel vid industriens tillblivelse uppmärksammas. Men också kapitaltillskotten från de inhemska handelsmännen och från högadelns av förläningsväsendet beroende rikedomar, den kapitalistiska industriens, särskilt vävnadsindustriens inriktning på tillfredsställandet av militära behov omtalas. I Finland uppstod under denna period en kapitalistisk industri knappast annat än på järnhanteringens område, gynnad som denna var från regeringshåll; blott ett par en kort tid med ringa framgång arbetande glasbruk och ett obetydligt pappersbruk kunna härutöver betraktas såsom kapitalistiska företag. För övrigt övervägde den hantverksmässiga driften.

Hittills har förf. i huvudsak litat till uppgifterna i litterära huvudverk, sådana som af Silléns Svenska handelns och näringarnas historia, Stråles Alingsås manufakturverk, Hultins arbete om den finländska bergshanteringen m. fl. Också för den följande perioden, »manufakturindustriens blomstringstid» (1720—1770) ge Stråle och Arnberg förf. ett rikt material för hans skildring, men härtill har Annala ur hallrätternas berättelser och andra första handskällor framletat mycket hittills blott ofullständigt utnyttjat material. Detta har givetvis varit framställningen till styrka. Så har det lyckats honom att påvisa (s. 151 not 3), att J. F. Nyströms siffror för den industriella produktionen på 1750-talet icke äro kommensurabla med siffrorna fr. o. m. 1759. Om de approximativa siffror[1] Annala själv ger för år 1751 kunna anses fullt tillfredsställande, är dock tvivel underkastat. — Framför allt har Annala kunnat ge en bättre helhetsbild av den finländska industriens förhållanden under frihetstiden och den gustavianska epoken. Och häri ligger även arbetets tyngdpunkt.

I fråga om Finlands metallindustri har Annala intet att tillägga utöver Hultins och Laines arbeten, men redan vid skildringen av vävnadsindustrien tillföres vetenskapen mycket nytt, så t. o. m. ifråga om klädesindustrien, där förf. dock har en föregångare i Koskelainens arbete om Littois klädesfabrik. Annala beriktigar Koskelainen särskilt med avseende å handlanden Wechters person. Han finner, att Koskelainens skildring är alltför idealiserad. Wechter, en typisk frihetstidsman, trätgirig och begiven på personlig fördel,

---

[1] J. F. Nyström, *Bidrag till svenska handelns och näringarnes historia under senare delen av 1700-talet* I, s. 11.

drog sig ej ens för bedrägeri, då det gällde att tillskansa sig oberättigade lån. Annala förnekar, att Wechters fabrik blivit snävt bemött, emedan den låg i Finland. Ehuru Wechter var mössa, hade han fått penningbidrag just emedan fabriken låg i Finland, anser förf., ty man strävade medvetet att draga industrierna bort från rikshuvudstaden. Däremot blev det ödesdigert för Wechter, då armén i stället för att truppavdelningarna för sin klädesanskaffning tidigare varit hänvisade till vissa bestämda fabriker, för sina klädesleveranser började anlita auktioner, ty nu underbjöds han av de rikssvenska fabrikerna med deras bättre varor och mer stadgade ekonomi och förlorade sina avsättningsmöjligheter. — Den finländska linneindustrien kunde ej klaga över bristande beredvillighet att ge den sitt stöd, men denna industri kunde icke bestå, sedan kunskapen i linnevävnad spritt sig till landsbygden och där utvecklat sig till hemindustri. Så förlorades t. o. m. den marknad, som först förefunnits i Sverige. — Tobaksindustrien frodades kanske bäst av alla kapitalistiska industrier; relativt till befolkningen var den ända till 1790-talet större än den rikssvenska; detta var fallet trots konkurrensen av en omfattade smuggling från Ryssland. Också glasindustrien var kraftigt utvecklad; den hade en omfattande marknad i Sverige.

Jämförd med den svenska industrien var den finländska emellertid obetydlig. Detta var en naturlig följd av dess ungdom, som gjorde konkurrensen från Sverige övermäktig. Där hade 1600-talet redan skapat grundförutsättningarna för vävnadsindustrien, vilken sedan under frihetstiden tilldrog sig regeringens huvuduppmärksamhet. I Finland saknades därjämte den tekniska yrkesskickligheten, och trots allt intresse för en förflyttning av vissa industrier från huvudstadens omedelbara grannskap, visade det sig omöjligt att förmå svenska industriidkare att i någon större utsträckning överflytta sin verksamhet till Finland. Landets avskildhet, den totala avspärrningen under vintermånaderna, kommunikationernas bristfällighet och befolkningens fattigdom, som icke tillät den att inköpa industriens produkter, försvårade den kapitalistiska industriens uppkomst. Då härtill kom landets stora kapitalfattigdom, vilken visade sig däri, att endast ett fåtal av den handelsidkande klassen, sådana som en Jacob Bremer, en Sederholm i Helsingfors och en Nylander i Uleåborg hade penningar till överlopps för industrianläggningar, så ha vi nämnt de främsta orsakerna till den kapitalistiska industriens efterblivenhet. Annala nämner därjämte, att den finländska industrien blott i ytterst ringa grad kom i åtnjutande av det pekuniära understöd, som i form av lån och premier i så riklig mängd tilldelades industrien i moderlandet. Detta var en given följd av den finländska industriens efterblivenhet under industrimerkantilismens glansdagar, och förf. förnekar såsom nämnt, att Wechters låne-

planer rönt motstånd, emedan hans fabrik låg i Finland. Fördenskull är det litet egendomligt att se den sluträkning, i vilken de i Finland uppburna medlen för manufakturfonden och bidragen därifrån vägas mot varandra. — För övrigt framträder förf:ns objektivitet på många sätt.

Det förefaller som om förf. ej alltid i valet av sina litteraturhänvisningar varit riktigt lycklig. Uppgiften om silverrubelns värdeförhållande till specieriksdalern, för övrigt riktig, hade kunnat tagas ur en bättre källa än den s. 407 angivna. Då förf. (s. 79 f.) omtalar den ringa betydelse Palmstruch'ska banken hade som lånegivare för industrien, så hade det också varit på sin plats att omnämna Lesch' undersökning[1] om bankens Åbo-kontor, vilken skarpt accentuerar samma sak och blottar avsaknaden av produktiv utlåning i vårt land.

Eric Anthoni.

---

[1] Bruno Lesch, *Palmstruch'ska bankens Åbokontor* i Ekonomisk Tidskrift, ny följd III, s. 20 f.

Underrättelser.

Historikerkonferensen i Venedig i maj 1929. För fjärde gången under sin tillvaro sammankom internationella historikerkommittén detta år i maj månad; sammankomsten var för denna gång förlagd till en så lockande ort som Venedig. Deltagandet gestaltade sig ock särdeles livligt: deltagarna i konferensens förhandlingar uppgingo till ett åttiotal personer, och då åtskilliga av dem åtföljdes av fruar, döttrar eller andra närmare anförvanter, antog konferensen särskilt på utfärdsdagar utseendet av en hel liten kongress. Värdar och värdinnor voro ock talrika — och ytterligt förekommande —, medan ett helt uppbåd av herrar deltog på regeringens direkta initiativ. Från regeringshåll hade därjämte icke så litet åtgjorts för att förläna det hela en festlig och solenn prägel och för att ställa de utländska gästerna tillfreds med sin vistelse i Italien. De nedsättningar i biljettpris, som beviljats på järnvägarna, var det visserligen icke så lätt för den långväga främlingen att begagna sig av på inresan, men många andra förmåner kunde han tillgodonjuta under vistelsen i den sköna lagunstaden. Genom mottagningskommittén, som börjat sina förarbeten redan långt i förväg i Rom, för att därifrån i sinom tid överflytta till Venedig, var allting på ett förträffligt sätt berett, då konferensdeltagarna omsider efter att ha undangjort alla anmälningar och studerat de mängder av papper — en alldeles ypperlig reslektyr — som i förväg tillställts dem både från Venedig, Rom och Paris, senast på kvällen den 5 maj infunno sig på ort och ställe.

Fullt i harmoni med strävan att förläna konferensdeltagarnas samvaro en möjligast festlig och på samma gång värdig prägel stod det pompösa öppningstillfället i Dogeplatsets stora eller Gyllene sal, som var fullkomligt fylld av en både representativ, högtidsstämd och nyfiken publik. Ett oförglömligt intryck kvarlämnade detta ceremoniösa inledningssammanträde i sin oförlikneliga inramning, öppnat av ordföranden för stadens mottagningsutskott, podestàn greve Orsi, själv känd historiker, fortsatt med ett anförande i delvis skämtsamma vändningar av historikerkommitténs ordförande prof. Koht (Norge), som hälsades med stormande bifall, icke minst för sin knaggliga men välmenta italienska, och krönt med ett anförande,

fritt hållet på klingande latin av prof. Fedele, excellens och tidigare minister. En särskild effekt nådde Koht då han påminde om vår gemensamme konung Kristian av Oldenburg, som under sitt besök i Rom inte på något språk förmådde göra sig förstådd av påven och därför av hans helighet apostroferades med orden »animal pulchrum», ett epitet som talaren icke för sin del trodde sig kunna nå förmånen att bli behedrad med. Senare samma dag vidtogo de allvarligare mötesförhandlingarna för att därpå i lugnt tempo fortsätta i ytterligare tre dagar. Det bjöds därunder på angenäma avbrott i form av utflykter och förlustelser av det mest selekta slag. Första dagen förekom redan en förnämlig mottagning i kungliga slottets »sala napoleonica», belägen i den av Napoleon inredda festvåningen i palatslängan mittemot Markuskyrkan, där gästerna mottogos av en talrik församling värdar, räknande personer i framskjuten ställning, manliga och kvinnliga bärare av historiska namn, generaler i uniform, m. fl. En annan mottagning ägde rum någon dag senare i kungl. vetenskapsinstitutet, vars förnämliga lokaliteter i övrigt begagnades för konferensens alla sammankomster och kommittémöten och för detta ändamål visade sig synnerligen lämpliga. Vid båda mottagningarna var stämningen den angenämaste och välfägnaden i form av lätta förfriskningar riklig; på institutet förekommo rentav improviserade tal, som livligt senterades av de närvarande Finlands roll blev därvid, att dess delegerade försökte sig i ett fyrspråkigt andragande på vers, en hyllning till Venedig. Icke heller en sådan attraktion som utflykter till omgivningarna försummades. En eftermiddag ägnades en utflykt till Padua, på vars universitet en högtidlig mottagning var anordnad, en annan var anslagen för en utfärd till de kända öarna i Lagunen, vilken genomkorsades i ett strålande väder på en enkom förhyrd ångbåt, där heller ingen nöd i materiellt hänseende gick på färddeltagarna. I Murano förevisades den berömda glasblåsningen, som enkom hölls i gång oaktat dagen var helgdag, i Burano den knappast mindre berömda, nu återupplivade spetsknypplingen, i Torcello besöktes och beundrades den ålderdomliga katedralen, en underbar basilika med mosaiker på guldgrund, delvis från sjunde århundradet, där under som bäst pågående restaureringsarbeten en romersk sarkofag kort förut framgrävts under högaltaret. Det är måhända överflödigt att tillägga, att besöket skedde under ledning av sakkunniga fackmän. Som avslutning på hela samvaron var anordnad en utflykt till det på historiska minnesmärken från bysantinsk och östgotisk tid så sällsynt rika Ravenna. Men åtskilliga som sett platsen tidigare eller funno sin lediga tid alltför knappt tillmätt avstodo från deltagandet i denna rätt långvariga utflykt, trots alla de lockelser i form av märkliga sevärdheter, anslående festligheter och fortsatt samvaro med älskvärda kolleger den ägde att bjuda på. Konferensens tillvaro hade redan den förutan utsträckts till hela fyra dygn.

Men under dessa fyra dagar hade trots allt arbetet ej legat nere. Isynnerhet hade kommittéerna arbetat, och vid plenarförsamlingar hade konferensen tagit del av och behandlat deras betänkanden. I stort sett hade arbetet bestått i ett bearbetande av de på den allmänna kongressen i Oslo i augusti föregående år framförda talrika förslagen och i åhörande av redogörelser för vad som utförts på grund av redan tidigare väckta initiativ. Detta var ju, som känt torde vara, den fjärde i ordningen av konferenserna, om vi räkna det tillfälle varvid internationella historikerkommittén stiftades som den första. I mycket hög grad gick arbetet nu ut på en sovring av det utomordentligt rika materialet från Oslo, en utgallring och en giljotinering rentut av den massa delvis opraktiska och delvis i sakernas nuvarande läge åtminstone alltför djärva och vittsyftande förslag, som på kongressen i bästa välmening framställts och från denna befordrats vidare till kommitténs arbetsutskott eller »byrå» i Paris. En dylik radikal om än smärtsam storstädning var säkert oundviklig, men givetvis lurar som en yttersta fara vid en på sådant vis tillämpad försiktig återhållsamhet möjligheten, att man alltför mycket begränsar sina uppgifter, åtminstone i längden, och därigenom kan komma att, isynnerhet för utomstående, förefalla att uträtta mindre än önskvärt är. I själva verket har ju kommittén dragit ganska mycken uppmärksamhet till sig och av sina upphovsmän tillagts en utomordentlig betydelse som organ för samverkan mellan historikerna i alla länder. Så i begynnelsen som dess verksamhet tillsvidare är och så kostsamma en del av de arbeten den satt i gång ställa sig, bör det likväl få anses välbetänkt att tillsvidare iaktta en viss reservation, dock med bibehållen klar sikt framåt i tanke att hellre låta uppgifterna framgent växa, än minskas. För tryggandet av den fortsatta verksamheten var det under sådana förhållanden av betydelse, att de ekonomiska tillgångarna, som huvudsakligen härrört ur amerikansk frikostighet, enligt ett vid mötet framfört meddelande rönt en kännbar förstärkning. Understödet från Amerika, som hittills uppgått till 7,000 dollars årligen komme sålunda att framgent ökas med ett belopp av 2,500 dollars om året. Det kan tilläggas, att kommitténs årsbudget i allt, eller de skilda ländernas bidrag medräknade, stigit till omkr. 10,000 dollars intill innevarande år. Ökningen betingas av den utvidgade verksamhet de vid konferensen godkända kommittébetänkandena gåvo upphov till. Glädjande är ju, att man på amerikanskt håll, där framför allt Rockefeller-stiftelsen varit att tillgå, funnit möjlighet att höja understödssumman, då härigenom ett praktiskt genomförande av det för framtiden i ögonsikte tagna verksamhetsprogrammet kan bli möjligt. Den ökning i årsinkomsterna en del nya staters tillträde medför, är nämligen på långt när icke tillräcklig, då de årsbidrag medlemmar erlägga äro synnerligen måttliga, för de större staterna rentav proportionsvis i hög grad måttligt.

De åtta underkommittéer, som varit sysselsatta med sina specialuppgifter och för konferensen framlagt sina betänkanden, erhöllo nu sin definitiva gestaltning och sammansättning. Dessa kommittéer eller kanske hellre utskott (»commissions») äro följande: 1) publikationsutskottet, 2) utskottet för historieundervisningen, 3) bibliografiutskottet, 4) utskottet för diplomatförteckningarna, 5) utskottet för sammelverket över nu gällande statsförfattningar, 6) utskottet för en historisk bibliografi över tryckpressen, 7) kronologiutskottet, samt 8) ikonografiutskottet. Till dessa lades av konferensen ett nionde, som ägde att befatta sig med arkivväsendet, alltså ett arkivutskott. Alla dessa med mer praktiska och tekniska uppgifter arbetande utskott ha av sekreteraren i utsända cirkulär träffande nog betecknats som de »inre» utskotten, »commissions intérieures», till skillnad från de mera som vetenskapliga studiecirklar verkande »yttre» och trots alla Oslokongressens ansträngningar ändock något i luften svävande kommissioner, »commissions extérieures», som sträva att sammanföra forskare med samma forskningsobjekt till inbördes samarbetande kretsar, men vilka framträda endast vid de stora kongresserna och icke ha något att göra med det arbete som undangöres vid internationella kommitténs årskonferenser. De yttre kommissionerna äro sålunda en ansats till att göra de stora kongresserna mer fruktbringande och bättre hopkomponerade på förhand och samtidigt ett försök att genomföra en organisation av forskningsarbetet i förbindelse med en användbar arbetsfördelningsprincip. Dessa »commissions txtérieures», som till antalet närma sig tiotalet, befatta sig med veeenskapernas historia, historisk geografi, komparativ demografi, bankhistoria, den upplysta despotismens historia, påvedömets internationella betydelse m. m. För de »inre» utskotten kan en något närmare redogörelse vara på sin plats. Det kan tilläggas, att kommitténs president, sekreterare och skattmästare äga rätt att deltaga i dessa utskotts arbeten, vilket yttermera är egnat att framhäva deras centrala karaktär.

Publikationsutskottet, ordf. prof. A. Friis, Danmark, har framför allt att dra försorg om utgivandet av kommitténs löpande publikationsserie, dess med tvenne häften om året utkommande Bulletin. På förslag av utskottet beslöts att i Bulletin inskränka de tyngande mötesreferatens omfång och att som ett fristående häfte publicera en redogörelse över kommitténs hittillsvarande verksamhet. Det ser dock ut som om denna mest skulle komma att bjuda på personuppgifter över kommitténs medlemmar, utom att ju hela denna redogörelse kommer väl tidigt. Utskottet för historieundervisningen hade den mycket delikata uppgiften att försöka föra vidare det initiativ, som ursprungligen väckts av ekumeniska kongressen i Stockholm 1927 och sedermera upptagits av kommittén och som gick ut på att åstadkomma en objektiv framställning av det historiska stoffet

i läroböckerna, särskilt skolböckerna. Det visade sig svårt att komma längre än man redan nått genom publicering av de enquêter, vilka från ett stort antal länder 1928 kommit Oslokongressen tillhanda. Italiens många delegerade och Sovjetrysslands ende motsatte sig ur fullkomligt motsatta synpunkter ett avvisande av alla slags ledande idéer, kort sagt av varje tendens, ur de historiska läroböckerna, och det blev svårt att finna någon enande formel, synnerligast som utskottets ordförande prof. Glotz, Frankrike, förklarade sig ur stånd att föreslå en sådan. Slutligen enades man om att enquêten skulle fortsättas och omläggas så, att den dels omfattade folkskolan, dels lärdomsskolan med skilda rapportörer för vartdera facket i varje land. Slutsatsen gav sig ur ett meddelande som gjordes därom, att internationella lärarorganisationen (Fédération internationale des instituteurs) vid en kongress i Bellinzona, till vilken utskottet sänt en observatör, prof. Nabholz, uttalat önskan om samarbete med historikerna. Härigenom bortföll det odiösa i att den historiska forskningens män liksom framkommo med krav på avhjälpande av brister i den lägre historieundervisningen. Utskottet hade även haft att taga befattning med frågan om de historiska filmerna och om en eventuell handledning vid deras framställande, men avvisade bestämt, enhälligt understött av konferensen, varje som helst beröring med dylika »påstådda historiska rekonstruktioner». Ett upptagande av rent vetenskapliga filmer vore däremot till nytta. — Beträffande den historiska bibliografien kunde det därmed arbetande utskottet delge konferensen, att en första volym skulle komma att se dagen redan i september månad. Därefter skulle utskottet samlas till en överläggning i oktober, och man vore tacksam att härvid få som vägledning för framtiden begagna sig av den kritik som kunde väntas komma att riktas mot denna första volym. I sitt uttalande fäste utskottsordföranden, prof. R. Holtzmann, Halle, uppmärksamheten vid, att en huvudsaklig svårighet bestått i urvalets träffande inom det rikliga materialet. — Ett gott stycke på väg hade man även kommit inom det utskott, som hade att förverkliga initiativet till åstadkommande av fullständiga tryckta förteckningar över alla diplomater som varit verksamma för olika länder. Den relation som meddelades av utskottsordföranden prof. Bittner, Wien, godkändes. Enligt denna upptagas i förteckningen alla de personer, oberoende av titeln, som haft en verklig, officiell diplomatisk mission för en laglig eller de-facto-regering. Ett förslag att staternas företrädare vid de stora kongresserna (fredskongresserna) skulle upptagas i ett särskilt supplementband godkändes. Det ställdes i utsikt att arbetet skulle gå raskt undan. — Dispositionen av arbetet för åstadkommande av handboken över statsförfattningarna har från första stund berett svårigheter. Utskottet hade i alla fall kommit till vissa riktlinjer, som nu i huvudsak kunde godkännas (ordf. prof. Volpe, Italien). Dessa innefattade, att varje land skulle låta

författa en monografisk framställning av sin konstitutionella historia, upptagande en historisk tillbakablick, en uppräkning av alla konstitutioner som existerat och en rikhaltig bibliografi över ämnet, omfattande även författningsförslag o. dyl. För mindre länder (Albanien) kunde man tänka sig en omfattning av 4—5 sidor för det hela, större länder (Tyskland) skulle få ända till femtio sidor till sitt förfogande. På detta sätt skulle man sammanställa band på c:a 300 sidor, och om man utgav ett dylikt om året, borde verket föreligga färdigt om 3 till 4 år. Början skulle göras med Europa och första delen gå till bokstaven I (Finland skulle sålunda komma med redan i första delen). Även stater som ägt endast en begränsad självständighet skulle tagas med. — Ett betydande intresse tilldrog sig förslaget om tidningsbibliografien. Ett förträffligt utskottsbetänkande, författat av prof. Mommsen (Marburg), låg till grund för behandlingen (ordf. prof. C. Seignobos, Frankrike). Det framhölls, att största möjliga fullständighet borde eftersträvas. Intill den billiga tidningspressens begynnelse (c:a 1848) borde bibliografien vara fullständig, därefter måste ett urval göras. Härvid medtagas främst tidningar som äro av intresse för historikerna; tidskrifterna uteslutas helt. Dessutom bör utskottet ha rätt till uteslutningar. Äldre århundraden komma att spela en obetydlig roll; gränsår framåt blir 1914. Det egentliga arbetet kommer att utföras av de skilda ländernas nationalkommittéer. Detta bör komma att innefatta en inledande översikt på 2—3 sidor i tryck, därpå en sammanfattande överblick och slutligen en bibliografi över förefintlig litteratur rörande tidningspressen (»das Zeitungswesen»). Av tidningsmän uppräknas blott chefredaktörer och verkligt journalistiskt aktiva ägare. De bibliotek skola uppräknas, som innehålla fullständiga serier av det egna landets tidningar, och vidare ges uppgift på sådana bibliotek i vart land, som äga de största utländska tidningarna. Bland de ingående detaljbestämmelser som godkändes förtjänar ytterligare nämnas, att envar upptagen tidnings allmänna karaktär och partiriktning bör anges. Kan detta initiativ i sin helhet genomföras, lovar det ju att ge rätt mycket för att göra tidningspressen användbarare som historisk källa. — Den uppgift, som kallats »revision av de kronologiska listorna» beslöt man på förslag av resp. utskott (ordf. prof. Baxter, England) begränsa till den västeuropeiska medeltiden. Såsom omfattande regenter och suveräner har detta arbete föga intresse för Finland. — Det ikonografiska utskottets arbeten stötte på diverse svårigheter. Det visade sig icke alldeles lätt att komma till enighet beträffande de synpunkter som borde anläggas på det historiska bildmaterialets konservering och utnyttjande för forskningen. Utskottet företräddes av sin nitiske sekreterare konservatorn Dépréaux (Frankrike; ordf., prof. Fruin, Holland), som framför allt ville rikta en uppmaning till alla nationalkommittéer att insända meddelanden om vad som inom resp.

land publicerats på det ikonografiska området och om lokalerna för bildmaterialets bevarande. Vidare rekommenderades bildande av specialkommittéer i varje land med uppgift att upplägga registerverk över bildmaterialet och att därom publicera meddelanden i Bulletin. Inrättande av film- och fotografiarkiv hänförande sig till nutidens händelser betecknades som särdeles viktigt för framtida forskning. Om den lämpligaste placeringen av dylika arkiv uttalade man sig ännu ej. Från Finlands sida har gjorts gällande, att museerna (nationalmuseerna), icke arkiven, vore de lämpligaste förvaringsställena för dem. — Under konferensdagarna bildades på engelskt initiativ ännu ett tillfälligt utskott, vari undert. blev medlem, med uppgift att utreda möjligheterna för en internationell samverkan vid Vatikanarkivets genomforskande. Oaktat svårigheterna för en samverkan konstaterades vara betydande, enär obekantskapen med ortnamnen i främmande länder redan utgjorde ett hinder och därtill åtskilliga länder så gott som avslutat sitt forskningsarbete i Vatikanens samlingar, beslöt man likväl göra en vädjan till arkivledningen och uppdra åt Istituto Storico Italiano i Rom att inom oktober månad i den italienska huvudstaden sammankalla en konferens av intresserade, vid vilken såväl Vatikanarkivet som de skilda ländernas institut och missioner skulle vara representerade. Som första åtgärd tänkte man sig publicerandet av en bibliografi över alla arbeten som innehålla dokument från Vatikanarkivet (tiden Från Innocentius III till Leo X). Åt sammankomsten i Rom överlämnades att överväga möjligheten av en lappkatalog för den ifrågavarande tidrymden (efter 1378), som borde vara tillgänglig på arkivet. Om utsikterna att nå till praktiska resultat i dessa punkter voro åsikterna rätt delade.

Bland de initiativ som tillsvidare lämnades därhän var det särskilt för de mindre nationerna tacknämliga förslaget om åtgärder för översättande till något större kulturspråk av sådana mer betydande historiska verk, som sett dagen på något språk »med begränsad spridning». Man får väl hoppas att ett arbete på detta område skall kunna komma i gång så snart de nu pågående arbetena hunnit avslutas. Ett förslag, som väckts av mig, även i de »mindres» intresse, och gående ut på att forskare skulle beredas tillfälle att genom hänvändning till byrån i Paris på beställning få mindre, noggrant specificerade forskningsuppgifter utförda på utländsk ort, tänkte sig presidiet ytterligare hänskjutet för beredning till nationalkommittéerna. Före avslutningen av de officiella förhandlingarna beslöt man som sagt tillsättande av ytterligare ett stående utskott, som fick till uppgift att sätta sig in i möjligheterna för en förbättrad arkivvård, underlättandet av tillträdet för forskarne till svåråtkomligare arkiv m. m. Antalet till förbundet anslutna stater var vid konferensens avslutning 34; vid dess början hade ytterligare tvenne nya intagits:

Ukraina och Canada, vardera märkligt nog utan meningsskiljaktighet på presidiets rekommendation. Huruvida härefter yttermera flere sovjetrepubliker komma att söka inträde, får framtiden utvisa. Som kommitténs ordförande fungerar fortfarande prof Koht, som vice-ordförande proff. Dembinski (Polen) och Dopsch (Österrike), som medlemmar i presidiet därjämte proff. Brandi (Tyskland), de Sanctis (Italien), Susta (Tjeckoslovakiet) och Temperley (England). Generalsekreterare är alltfort prof. Lhéritier (Frankrike) och skattmästare Mr W. G. Leland (U. S. A.). Nästa konferens är utsatt att hållas i England, de därpåföljande i Ungern och Nederländerna.

Av vikt för framtiden är, att de stående utskotten komma att direkte samarbeta med de olika nationalkommittéerna, vilket visserligen bör ge anledning till rätt mycken brevväxling. De resultat Internationella historikerkommittén kan komma att uppvisa av sin verksamhet bli tydligen ytterst beroende av den arbetskapacitet de stående utskotten lägga i dagen och vidare av de arbetsprestationer resp. nationalkommittéer visa sig i stånd till, förutom av de penningmedel de enskilda landen skola vara beredda att tillskjuta för nationalkommittéernas arbete. För de små länderna synes det ligga vikt på att icke härvid hålla sig borta.

P. O. v. Törne.

Åbo arkivbyrå. Den 1 oktober detta år upprättades i Åbo en arkivbyrå, som emottager arkivaliska uppdrag och utför forskningar, närmast i Åbo stads arkiv. Då arkiven i Åbo i många avseenden äro av ett betydande allmänt intresse, kan byrån tillföra den historiska forskningen ett värdefullt hjälpmedel. Särskilt betydelsefulla äro magistratsarkivet, domkapitlets arkiv, Hushållningssällskapets arkiv och kyrkoarkivet. Magistratsarkivet är nyligen ordnat och förfogar över bl. a. moderna kortregister av redan aktningsbjudande omfång. Byråns föreståndare är magistratsaktuarien doktor Svante Dahlström.

Hembygds-historia. Intresset för den lokalhistoriska forskningen har under de senaste årtiondena gett upphov åt flere sammanslutningar, som ägnat hembygdens framfarna öden sin uppmärksamhet. Så arbetar det Svensk-Österbottniska Samfundet bl. a. för utforskningen av sin hembygds hävder. I Arkiv för Svenska Österbotten har det skapat sig en särskild publikationsserie. Häft 1 av arkivets andra band, (Wasa, 1929) innehåller ett par uppsatser av historiskt intresse: Jacob Tegengrens redogörelse för *Gravfältet på Lågpeltkangas i Vörå* samt *Tvenne Nykarleby-studier* av Wold. Backman, den ena

om *Folkmängdsförhållandena 1730—1920*, den andra om *Nykarleby forna stadsplan jämte några personhistoriska anteckningar om gårdsägarna från tiden kring 1775 till branden (1858)*. — Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys har nyligen utsänt sin femte årsskrift (Forssa 1929). Av de talrika uppsatserna kunna rubrikerna till följande anges i svensk språkform: *Tammelas bebyggelseproblem* (4 s.) av Eino Rinne, *Drag ur bysamhällets liv i mitten av senaste århundrade* (20 s.) av samme förf., *Litet om tjänstefolket i Tammela under senare hälften av 1800-talet* (10 s.) av Gunnar Suolahti, *Tilläggsuppgifter om sågverken i sydvästra Tavastland* (24 s.) av E. Aaltonen, *Kristendomskunskapen i Jockis före Stora Ofreden* (22 s.) av J. E. Hyötyniemi och *De sanitära förhållandena i Tammela socken under senare hälften av 1800-talet* (57 s.). Detta må vara nog för att ange arten av publikationen. — Till gruppen av lokalhistoriska publikationer sluter sig den volym, Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia, som till 150 års minnet av Tammerfors grundläggning utgivits av det historiska sällskapet i Tammerfors, Tampereen historiallinen Seura. Volymen innehåller ett flertal uppsatser för det mesta hänförande sig till det senaste seklet. Ett undantag bildar V. Voionmaas undersökning om *Bosättningsförhållandena i Näsijärvi-trakten* (20 s.), däri förf. med ledning av ortnamnen efterforskar Lempälä- och Vesilax-bornas forna förbindelser med Näsijärvi-nejden. Jalmari Finne ger *Personhistoriska uppgifter om Tammerfors första borgare* (6 s.). För övrigt redogöres i olika uppsatser för industriella och kulturella förhållanden i Tammerfors under de gångna hundrafemtio åren, varjämte en särskild avdelning, halva volymen, ägnas åt levnadsteckningar över avlidna tammerforsare.

Det finska folkets hävdaböcker. Under namnet *Suomen kansan aikakirjat* har numera prof. E. W. Juvelius i Åbo sedan 1927 varit sysselsatt med utgivandet av en framställning av Finlands historia. Ursprungligen var arbetet avsett att utgöra en finsk bearbetning av Grimbergs verk Svenska folkets underbara öden, men avståndet från förebilden har blivit stort, inte endast genom det finländska material, som upptagits i verket om Det finska folkets hävder, utan framför allt genom att framställningen uppbyggts på den finska historieuppfattningens grundval, såsom förf. inledningsvis betonar. Tillsvidare ha trenne band utkommit, omfattande det första Den förhistoriska tiden och medeltiden (655 s., tr. 1927), det andra tiden 1521—1617 (688 s., tr. 1928) och den tredje tiden 1617—1680 (666 s., tr. 1929). Arbetet, som är rikt illustrerat, har utkommit på Otavas förlag. Vi hoppas att senare få återkomma.

Ofärdsårens historia. Till den vidlyftiga och dock i viktiga punkter ofullständiga litteraturen om ofärdsårens historia har doktor Adolf Törngren nyligen lagt sin skildring *Med ryska samhällsbyggare och statsmän åren 1904—1905* (300 s., Helsingfors, 1929, Söderström & C:o). Framställningen bygger dels på anteckningar, nedskrivna omedelbart efter de omtalade händelser, dels på brev och handlingar, förefintliga i förf:s, senator L. Mechelins och doktor Arvid Neovius' samlingar. Skildringen av de inledande överläggningarna med ryska liberala i första kapitlet äro hittills okända för forskningen, vilket däremot blott till en del är fallet med berättelsen om förf:s resa i Ryssland våren 1904, vilken med utlämnande särskilt av personnamnen tidigare publicerats i memoarverket *Från brytningstider.* Märkligast synas oss dock de tvenne sista kapitlen. I det första av dem redogöres för förberedelserna till mötet i Paris sept.—okt. 1904 och de konstitutionellas hållning till detsamma. I betydlig grad beriktigas här uppfattningen, särskilt av Mechelins förhållande till kongressen, vilken tidigare blivit skevt framställd på grund av ensidiga, aktivistiska informationer, härledande sig i främsta rummet från Konni Zilliacus. Mechelins nära relationer till de ryska liberaler, vilka han t. o. m. levererade det första utkastet till en konstitution för det ryska riket, få även sin belysning. Arbetets sista kapitel ägnas oroligheterna i Petersburg hösten 1905 och novembermanifestet. Här utgör Wittes ställning till den finländska frågan det centrala momentet. Förf. framhåller, hurusom storstrejken i Finland synbarligen närmast utövade ett ofördelaktigt inflytande på Witte och stämningarna i de högre kretsarna, där man hoppats kunna bevara Finland som en lugn tillflyktsort för den kejserliga familjen i händelse av fara, men hurusom Witte dock lade sitt avgörande ord i vågskålen för Finland, då det gällde att avskaffa den gamla regimen. Också vid ministerstatssekreteraradjointen Oerstroems ingripande till Finlands förmån dröjer förf. I ett vidlyftigt bihang på i det närmaste hundra sidor avtryckas ett stort antal dokument, belysande förbindelserna med de ryska partierna.

Frihetskrigets förhistoria. Nyligen har general N. Mexmontan utgivit ett beaktansvärt arbete: *Ur Frihetskrigets förhistoria* (207 s., Helsingfors, 1929 Holger Schildt). I volymen göres på ett intresseväckande sätt reda för den hittills av frihetskrigets skildrare alltför litet uppmärksammade verksamhet, som i Stockholm utfördes av förf. med uppoffrande hjälp av några svenska officerare. Ehuru arbetet till följd av olika omständigheter praktiskt taget blev fruktlöst, kastar skildringen ett i många avseende nytt ljus även över verksamheten i Finland under det år som föregick frihetskrigets utbrott. Inte minst får man en något annan uppfattning om militärkommitténs åtgöranden än dess faktiske ordf.

general Ignatius i det officiella verket om frihetskriget gjort sig till tolk för. Även i fråga om de tyska förbindelserna har boken åtskilligt nytt att meddela. De många originalhandlingar, vilka såsom bilagor vidfogas skildringen, skänka en stark dokumentarisk bakgrund åt framställningen.

Det svenska statsskickets historia. Senaste höst utgav professorn vid Stockholms högskola Nils Herlitz ett arbete benämnt *Grunddragen av det svenska statsskickets historia* (320 s., Sthlm, Norstedt & Söner). Förf. har avsett att ge en översiktlig framställning av det svenska statsskickets historia från äldsta tid. Härvid har han försökt följa de stora linjerna, så vitt möjligt undvikande detaljproblemen, som blott vore ägnade att bortskymma sammanhanget i utvecklingen. Förf. framhåller, att han i huvudsak nöjt sig med en framställning av fakta sådana de framträda i den tryckta litteraturen, om han ock någon gång även använt betraktelsesätt, som avvika från de vanliga. Arbetet avser inte att ersätta Emil Hildebrands stora verk *Svenska Statsförfattningens historiska utveckling*, säger förf. uttryckligen. Dock framstår Nils Herlitz' arbete som en utmärkt komplettering till Hildebrands numera på en del punkter föråldrade framställning. En jämförelse mellan de båda arbeten visar snart, huru mycket forskningen framskridit sedan Hildebrand publicerade sitt verk. Detta framstår kanske inte så mycket i de direkta korrigeringar och tillägg Herlitz blivit tvungen till, ehuru sådana givetvis även förekomma, som i de upplysande källförteckningar, vilka Herlitz fogar till de olika avdelningarna av sitt arbete. Dessa källförteckningar äro ägnade att underlätta även mer ingående forskningar. Herlitz' arbete är främst tillkommet för att underlätta universitetsstudierna i statsrätt, statskunskap och historia; och därtill ägna de sig förträffligt genom det korta, klara framställningssättet.

Scandia. Tidskrift för historisk forskning. I den i fjol startade tidskriften Scandias första häfte för detta år ingå ett par artiklar, som innebära ett försök till omtolknng av vissa händelser i den svenska historien. Så har Ingvar Andersson en uppsats om »*Folkresningen*» *i Sverige 1371*, däri han förnekar den »folkliga» karaktären av folkungaanhängarnas tåg mot Stockholm sagda år betraktande detsamma som ett företag av den norskt orienterade västsvenska, delvis svensk-norska aristokratien, vilken genom fredsslutet mellan konungarna Håkan och Magnus lyckades tillförsäkra sig ostörd besittning av gods och förläningar både i Sverige och Norge. — I en karaktersstudie över *Sten Sture den yngre* går Gottfrid Carlsson tillrätta med den gängse bilden av unionstidens siste riksföre-

ståndare, »den ädlaste och ridderligaste av Sturarna» (Geijer), vars blida sinnelag så starkt skilde sig från den »bistre» faderns» häftiga och uppbrusande lynne.» En kritisk granskning av den hävdvunna bilden, som knappast tillmäter Sten Sture andra fel än godtrogenhet och efterlåtenhet mot fienderna, leder Carlsson till påståendet, att Sten Sture i verkligheten visade en hänsynslöshet och handlingskraft, som vida övergick faderns och som visade sig redan i hans tilltag att i strid med rådsmajoritetens önskningar vid faderns död sätta sig i besittning av rikets slott och fästen, därmed slutligen tilltvingande sig rådets motvilliga erkännande av riksföreståndarskapet. Än hänsynslösare handlar den unge riksföreståndaren senare mot sina motståndare bland stormännen, som han oberoende av givna löften undandrog stora förläningar, vilket förmådde en sådan Sture-vän som Hemming Gad till varnande ord. Hänsynslösast är dock riksföreståndarens handlingssätt mot ärkebiskop Gustav Trolle. Här visade Sten Sture ingalunda någon försonlighet; här var hans förfarande vid Stäkets intagande rent revolutionärt, förebådande Gustav Wasas uppgörelse med kyrkan och dess överhuvud. Kraft och stridbarhet fanns det övernog hos den sista Sturen, kanske mindre av den sluga anpassningsförmåga, som förde hans lärjunge och efterföljare Gustav Wasa upp på kungastolen.

Till redaktionen insända skrifter:

Bernh. Estlander: *Elva årtionden ur Finlands historia.* II: 1878—1898. Andra uppl. Illustr. 304 s. Helsingfors, 1929. Söderström & C:o.

Jul. Finnberg: *Turun tuomiokirkon vuosisataiset vaiheet.* 163 s. 60 text- och 20 djuptrycksplancher. Helsingfors, 1929. Kust. os.yht. Otava.

Herrgårdar i Finland, h. 31—35. Helsingfors, 1929. Söderström & C:o.

Jonas Jansen: *Björkötraktaten.* En Episode i europæisk Storpolitik. Avhandlinger fra Universitetets historiske Seminar 216 s. 3 o. 4 Lev. av Historisk Tidsskrift, 1929. Oslo, Grøndahl & Søns Boktrykkeri.

Einar W. Juvelius: *Suomen kansan aikakirjat.* III osa. 1617—1680. 666 s. + tabeller. Rikt illustr. Helsingfors, 1929. Kust. os.yht. Otava.

N. Mexmontan: *Ur frihetskrigets förhistoria.* Militära arbeten och planer i Stockholm 1917. 207 s. Helsingfors, 1929. Holger Schildts förlag.

Lutherin Katkismuksien vuosisataismuisto 1529—1929. 96 s. Helsingfors, 1929. Kust. os.yht. Otava.

Birger Nerman: *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit.* Kungl. vitt. hist. och ant. akad. handl. 40: 1. 185 s. Illustr. Stockholm, 1929. Akademiens förlag.

Sixten Rönnow: *Pehr Hilleström och hans bruks- och bergverksmålningar.* 481 s. Synnerl. rikt illustr. Stockholm, 1929. Nordiska museets förlag.

J. E. Strömborg: *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg.* IV. Förra delen. 1837—1843. Ny upplaga utgiven av Karin Allardt. Skr. utg. av Sv. Litt. sällsk. i Finl. CCIX. IX + 422 s. Illustr. Helsingfors, 1929.

Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia. Julkaiss. Tampereen Historiallinen Seura. 321 s. + 12 hels. plancher. Tammerfors, 1929.

Adolf Törngren: *Med ryska samhällsbyggare och statsmän åren 1904—1905.* 301 s. + 1 plansch. Helsingfors, 1929. Söderström & C:o.

Historiallinen Arkisto, XXXVII.
Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner, 1929.
Lounais-Hämeen kotiseutu ja museoyhdistyksen vuosikirja V. 1929.

Finsk Tidskrift, tom 106, h. 5—6, tom 107, h. 1, 2, 3 o. 4. 1929.
Fornvännen, h. 3 o. 4, 1929.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 3, 1929.
Historisk Tidskrift, (Sthlm), h. 3, 1929.
Historisk Tidsskrift, (Oslo), 1, 2, 3 o. 4 lev. 1929.
Der Krieg, h. 17—22, 1929.
Nya Argus, h. 12, 13, 14, 15, 16, 17 o. 18, 1929.
Scandia, h. 1, 1929.
Svenskbygden, h. 6, 7, 8, 1929.

Johan Gripenberg såsom indelningskommisarie i Finland.

Av

JOHN E. ROOS.

Det vilar ännu ett ganska tätt mörker över detaljerna i det väldiga arbete, som under Karl XI:s regeringsår utfördes i olika delar av Sverige och Finland för att sätta i verket konungens två stora förvaltningsåtgärder: reduktionen och den militära indelningen. Också de stora konturerna skymta för oss fram rätt så oklara och dimmiga. Det gigantiska stoff, som ligger i kommissionshandlingar, landsjordeböcker, specialjordeböcker, rannsakningar, skattelängder och rullor av olika slag, har forskningen knappt alls ännu givit sig in på att bearbeta; forskaren vandrar där ännu på jungfrulig mark, men han känner sig samtidigt både anfådd och överväldigad av materialets rikedom och mångfald.

Medan reduktionen genom specialforskningar samt genom t. ex. ortshistorikers och personhistorikers bemödanden här och där belysts i sina yttringar och dessa yttringar hjälpt oss att skapa oss en ungefärlig bild av principerna, som följdes av reduktionskommissionerna vid olika stadier av godsindragningarna med deras progressiva hårdhet, ofta orättvisa domslut o. s. v., saknas så gott som alla iakttagelser över huru indelningsverket, d. v. s. rusthållsinrättningen och krigsbefälets löneindelning, samt indelningsverkets komplement knekteroteringsverket småningom under 1600-talets slut genom svårutförda arbeten utbyggdes till den fasta byggnad, som sedan, visserligen i någon mån ändrad vid upprepade smärre revisioner, i det stora hela blev bestående, gav karaktär åt kronans jordeböcker och bestämde arten av hennes uppbördsväsende enligt dessa.

I efterföljande uppsats avses icke någon översikt av hela det stora nyorganisationsarbete, som under mer än tvenne decennier utfördes av Karl XI:s indelningskommissarier, tills kriget och ofreden stäckte all vidare utveckling en längre tid framåt; fastmer skall här ges blott några detaljer av det stora verket, grupperade kring en person, som mera än många andra har kommit att framstå såsom inkarnationen av arbetena på indelningsverket, krigskommissarien Johan Wittman, adlad Gripenberg.

Johan Wittman var son till en gårdsfogde i Östergötland, Jakob Göransson Witte, och född år 1632. Efter studier i Uppsala blev han år 1656 mönsterskrivare vid Västerbottens regemente, men innehade sedan i sin födelsebygd Östergötland flere militärkamerala befattningar, tills han år 1665 blev kammarskrivare i krigskollegium och 1667 militiebokhållare. År 1671 flyttade han över till Finland såsom krigskamrerare och utnämndes år 1675 till krigskommissarie därstädes. Han var således, när han i februari 1678 utsågs att biträda överste Karl Falkenberg i dennes arbeten på de finländska kavalleriregementenas komplettering, en tränad kanslikarl och en driven kameralist, vars hjälp måste vara värdefull.

Såsom vi veta, hade Karl Falkenberg i december år 1677 mottagit uppdraget att i Finland leda krigsrustningarna, indraga fjärdeparter och bortdonerade hemman samt att i mån av möjlighet revidera hela den gamla indelningen, som trots kommissionerna av 1663—1664 och 1671—1674 befann sig i det eländigaste skick genom ödesmål och abalienationer. Detta arbete begynte i februari 1678, och Wittman, som för resten samma år blev adlad under namnet Gripenberg, var således med från början. Han blev en av de verksammaste i den vidlyftiga granskningen av dåvarande och äldre militiehemman, som sattes i gång. Denna gällde både rustningshemmanen, knektehemmanen och de olika grupperna av lönehemman, hästehemman, frihemman, fördelshemman och beställningshemman. Jämförelser skulle ständigt göras med anteckningarna i 1652 års militiejordebok, som fick bli ett slags norm, och noggrant skulle upptecknas, huru f. d. militiehemman kommit ur rullorna. När den 22 februari 1679 order inhändigades att samtidigt inrätta en ny krigsjorde-

bok, blev arbetet mera positivt, och kavalleriregementena erhöllo en ny stadga genom att bättre rusthåll utsågos. Alltmera lades vikt på att just dessa rusthåll blevo goda. De övriga indelta hemmanen, alltså lönehemmanen, kommo i andra rummet, kavalleriofficerarnas först och infanteribefälets sedan. Speciell omsorg ägnades dock de s. k. hästehemmanen, som voro s. a. s. förnämligare än de andra lönehemmanen och vilkas ränta skulle underhålla officerarnas tjänstehästar. Tyvärr gingo blott Falkenberg och Gripenberg alltför försiktigt till väga i fraga om hemmanens förmedling eller skattenedsättning. Åtgärden att förminska mantal och ränta var absolut nödvändig för att lägenheterna skulle kunna stå för sin ränta, men följden av räntenedsättningen var den, att indelningsverket behövde massor av nya hemman för att fylla bristerna, så att de i militiestaten fastställda lönebeloppen skulle kunna utbetalas åt tjänsteinnehavarna. Kommissarierna drogo sig ännu för alltför radikala åtgärder, men luckor uppstodo dock i indelningslängderna. Härvidlag kom den stora reduktionen till hjälp, och man kan tydligt se, huru indelningskommissariernas arbete efter år 1680 blev lättare, när nya hemman strömmade in. Åren 1680—1681 samt halva året 1682 ägnades Åbo och Björneborgs län samt Viborgs och Nyslotts län, där Falkenberg sedan 1681 var landshövding. På hösten 1682 och under följande år fortsattes arbetena i Nyland och Tavastehus län på basen av vunna erfarenheter. Sistnämnda år inträffade en decentralisation i arbetets ledning. Falkenberg, som samtidigt belastades med nya förtroendeuppdrag, inskränkte sitt arbete på indelningsverket och knektehållet till det östligaste länet, medan Gripenberg stannade kvar för de två andra sydliga länen. I Åbo län fick han till medarbetare den nya landshövdingen Lorentz Creutz och i Nylands län likaså den därvarande landshövdingen Axel Rosenhane.[1]

Gripenberg blev nu för några år framåt en av de viktigaste kuggarna i organisationsarbetets maskineri. Både Creutz och Rosenhane voro oerfarna vid arbeten av detta slag, och Gripen-

[1] Kungl. brevet 1/2 1683. (Riksregistraturet.) Gripenbergs skrivelse till K. M:t 20/9 1683. (Indelningskommissioner i Finland 1683—1685. Sv. R. A.).

berg fick instruera dem båda. Redan på våren 1683 hade det varit fråga om att Gripenberg från Helsingfors, där han i kompanjonskap med landshövding Didrik Wrangel var ivrigt sysselsatt att revidera båtsmanshållet vid kusten och brottades med den svara uppgiften att rätt avskilja amiralitetsgodsen från arméns militiehemman, skulle resa till Åbo för att inviga Creutz i indelningsverkets mysterier, men först på hösten, närmare sagt den 13 oktober, begynte deras samarbete. I slutet av december ansåg sig Gripenberg ha gjort nog för Creutz' hövdingedöme och lämnade denne att fortsätta på egen hand. Ganska mycket hade under denna tid medhunnits under Gripenbergs ledning, bl. a. utsågos de första officersboställena då. Ostörda hade de ingalunda fått arbeta på indelningen. Creutz var samtidigt sysselsatt med viktiga reduktionsåtgärder, och Gripenberg själv var upptagen av diverse tvistefrågor med Wrangel. Dessutom stördes samarbetet av en småningom tilltagande misssämja mellan Creutz och Gripenberg, vartill orsaken var olika åsikter om dispositionen av Selkis gård i Mouhijärvi, på vilken Gripenberg i sept. 1682 genom förmedling av Falkenberg, ehuru gården år 1680 reducerats såsom fjärdepartsgods av ätten Wachtmeister, hade erhållit besittningsrätten »på säteris villkor och evärdeligt arrende», en ganska underlig transaktion, som t. o. m. sanktionerats av konungen själv. Detta förfarande från Falkenbergs sida fann Creutz mer än egendomligt. Ursprungligen hade Selkis räntat efter 12 hemman och 6 $^5/_6$ mantal med visst och ovisst samt 14 till gården hörande torpare inalles 390½ daler, men Falkenberg hade genomdrivit en förmedling till 3 hemman, 3 mantal och en ränta av blott 108 daler silv. mynt. Vidare hade han trots denna verkligt starka förmedling ytterligare prutat av 8 daler och varit färdig att ge bort gården under säterirättighet för endast 100 daler under förevändning, att ingen annan hade betalat högre arrende för possessionen. Slutligen hade arrendatorn till råga på allt fått sex års frihet från *varje* arrende, ehuru åkern ej varit ur bruk mer än de tre senaste åren och enligt landshövdingens förmenande snarare dragit nytta än lidit skada av vilan. Creutz fann gården på nytt reducibel och också konungen resolverade vid närmare eftertanke att gården var »fast liderligt både taxerad och

förmedlad».[1] Resultatet av diskussionen om Selkis var, att missämjan mellan de två arbetskamraterna stegrades ända till fiendskap, som efter några år tog sig nya uttryck.

Emellertid hade Gripenberg genast i början av året 1684 begynt verksamheten i Nyland och Tavastehus län. Han assisterades därvid av Rosenhane, som dock betydligt mera passivt än tidigare Creutz synes hava deltagit i arbetet. Redan de två föregående åren hade Gripenberg i detta hövdingedöme varit den främste kommissarien och tidtals, då Falkenberg vistades i Stockholm eller bands av uppdrag på annat håll, ensam stått för de egentliga indelningsarbetena. Men på grund av hans tidgare nämnda andra värv under detta år, båtsmanshållet vid kusten och indelningen i det västliga grannlänet, hade resultaten här blivit ganska magra. Under år 1684 uträttades desto mera. En ny militiejordebok för hövdingedömet upplades, och den 3 november kunde kommissarierna rapportera, att de fulländat verket, indelat Nylands och Tavastehus läns kavalleri- och infanteriregementen, de tre i hövdingedömet liggande kompanierna av Nyslotts läns infanteri samt flere officerare av Adelsfanan.

Det väsentliga var nu, att en verklig *förmedling* av militiehemmanen utfördes, en förmedling, som skulle göra det möjligt för dessa att utgöra den pålagda skatten till honom. Räntebeloppen blevo i åtskilliga fall kännbart nedsatta, i andra fall mindre, och mantalet förminskades, om ock ofta ej med mer än ett sjättedels eller ett tolftedels. Tyvärr gick blott Gripenberg till väga utan någon enhetlig metod såsom nödvändigt varit. Visserligen vädjade han och Rosenhane överallt till ortsrepresentanternas medverkan. Socken efter socken stämdes samman, någon gång sammankallades flere till en ort, såsom t. ex. Hollola, Tennilä, Nyby och Orimattila till Lahtis, och i kronobefallningsmännens närvaro fingo prästerskapet, nämnden och bönderna, stundom även häradshövdingarna uttala sig om de olika lägenheternas villkor. Men redan däri, att räntesänkningarna utfördes i olika delar av länet av olika personer — för att vinna tid sändes exempelvis krigsfiskalen Alexander Andersson att

---

[1] Lorentz Creutz' brev till K. M:t ank. 30/5 1684 samt brevet, dat. 4/10 1684. Sv. R. A. Kungl. brevet 30/5 1684.

utföra detta ansvarsfulla arbete i Övre Hollola och Nedre Hollola härader — låg en fara, att enhetliga principer icke kunde följas. Dessutom avgjorde kommissionen långt ifrån alltid frågan efter de givna utlåtandena, utan lät andra hänsyn spela in, även personliga sådana. Därpå framlades tre år senare flere bevis, när denna kommissions arbeten nagelforos av den nya undersökningskommission, som satt till doms över denna. Det betänkligaste låg väl dock däri, att 1684 års kommissarier utan någon särskild genom avmätning utförd jordrevning förminskade öreskatten och alnetalet och blott »förslagsvis» skattelade hemmanen. Att denna uraktlåtenhet skedde på grund av bristen på utbildade lantmätare måste dock rättvisligen erkännas av en senare forskare. 1687 års nya indelningskommission ändrade sedan en god del av de nu företagna ränteförmedlingarna och åtminstone försökte korrigera skedda misstag.

I ett annat avseende hade 1684 års kommission nått betydligt längre än tidigare kommitterade. Det var i fråga om officershemmanen. Tidigare hade huvuddelen av åtgärderna städse gällt ryttarhemmanen. Nu ägnades en större uppmärksamhet åt de olika lönehemman, som skulle uppbygga officerarnas indelning, både deras av kavalleriet och deras av infanteriet. Det är nämligen att märka i detta sammanhang, att infanteri*officerarna* ryckte in i indelningsverket likaväl som deras kamrater vid kavalleriet, ehuru själva infanteri*truppen*, de gemena, blev utanför. Deras fullständiga indelning på jorden skedde ju först med det något senare genomtrumfade fasta knektehållet. — Särskilt framträdde kommissariernas självständighet gentemot tidigare gjorda dispositioner i fråga om valet av de olika officerarnas hemman. I detta avseende utfördes verkligen ett jättearbete, och om resultatet ej heller här stod sig inför en senare prövning, så berodde det till en god del på de ofantliga svårigheter, som mötte bl. a. i form av de osäkra äganderättsförhållandena efter reduktionen, och på svårigheten att få riktiga uppgifter om hemmanens jordnatur, om de voro krono- eller skatte. Hemmanen fingo det ena efter det andra nya funktioner inom regementena, allt efter som det syntes bäst för truppen i dess helhet och för de enskilda officerarna. Vi kunna sålunda konstatera, att dessa sistnämnda erhöllo alldeles andra och annorlunda i

förhållande till varandra liggande lägenheter än förut, och detta gäller både hästehemmanen, frihemmanen, fördelshemmanen och beställningshemmanen. Överhuvud kan man skönja en strävan att få bättre officershemman än förut, så att lönen verkligen kunde utfalla åt tjänsteinnehavarna och dessa ej på grund av hemmanens oförmåga att utgöra räntan bliva i mistning av sina av kronan tillerkända rättigheter.

Genast efter det kommissionen slutfört sina arbeten anmälde emellertid en del officerare sitt missnöje. Överstelöjtnant Erik Göös vid Nylands infanteri besvärade sig å sitt regementes vägnar över boställshemmanens skattenatur, som hindrade krigsbefälet att fritt disponera sina hemvisthemman, och överste G. A. Brakel vid Tavastehus infanteri ansåg att hans regemente blivit fullkomligt vanlottat vid valet av alla slags militiehemman. Också enskilda kavalleriofficerare anmälde missnöje. Resultatet var, att konungen resolverade, att indelningen fick i någon mån revideras.

I februari 1685 dog landshövding Rosenhane. Gripenberg blev ensam indelningskommissarie och likaså ensam om att bära ansvaret för det som gjorts. Han kände därför en viss oro inför 1685 års stora generalmönstring i Finland, som enligt konungens uttalade önskan skulle bli även en mönstring med indelningsverket. Oron var säkerligen just framkallad av de klagomål, som från olika håll började inlöpa mot honom, också från rusthållare och år 1684 avvisade rusthållsaspiranter, som funno att förmedlingarna utförts fullkomligt godtyckligt. Han skrev därför till regenten och anhöll om att få åtfölja generalmönsterherren greve Göran Sperling på hans förrättning, synbarligen för att själv genast kunna bemöta alla inkast. På denna supplik erhöll han avslag, just emedan han var part i en sak, som kunde gälla honom själv. [1])

Emellertid blev generalmönstringen år 1685 ännu inte den uppgörelse med Gripenbergs verksamhet, på vilken tecknen hade tytt. Beträffande rustningsrättigheterna tillät sig Sperling en hel del ändringar, men valet av officershemmanen blev nästan oförändrat sanktionerat av denne. Någon aktion mot krigskommissarien blev det alls inte fråga om. Tvärtom anförtroddes

[1] Gripenbergs skrivelse 28/3 i Sv. R. A. Kungl. brevet 7/1 1685.

honom uppdraget att såsom den mest initierade granska rullorna i enlighet med Sperlings mönstringsresultatet och de anmärkningar, som kungl. kammarkollegiet gjort med anledning av hans förrättning. Detta arbete utförde Gripenberg i Stockholm, där han befann sig sedan hösten 1685.

Under hösten 1686 blevo de klagomål mot Gripenberg för väld och godtycke, som inlupo från Finland, så högljudda, att konungen slutligen fann sig nödsakad att föranstalta en undersökning. Denna skedde först i kammarkollegiet, men då flere verkliga missförhållanden kommo fram, skred Karl XI i december 1686 till att nedsätta en utomordentlig inkvisitionskommission» eftersom vi erfarit, att det skall hava gått mycket sällsamt och eftertänkeligit till med förmedlingarna uti Nyland och Tavastehus län.» Till praeses utsågs grannlänets landshövding Lorentz Creutz, som hört till Gripenbergs angivare och skarpt uttalat sig om dennes arbetsmetoder samt till bisittare häradshövdingen i Sääksmäki härader Mårten Loskiöld och förre lagmannen i södra Finlands lagsaga överste Arvid Horn. Något senare inträdde i kollegiet förre översten vid Nylands kavalleri, generalmajor Otto Wellingk, som konungen ville ha med, emedan han såsom truppchef år 1684 hade bevistat indelningen.

Kommissionens verksamhet pågick så gott som oavbrutet enligt konungens order med arbete från kl. 6 på morgonen till sent på kvällen från den 4 april 1687 till den 20 december samma år på fyra olika kommissionsorter: Helsingfors, Borgå, Tavastehus och Ekenäs. På envar av dessa platser granskades Gripenbergs och Rosenhanes sätt att indela och förmedla i det kringliggande häradet eller de kringliggande häraderna, till en början medels såsom det heter »små stämbningar socknetals» men sedan i huvudsak så att i sittande kommitté jordeboken av år 1684 följdes och hemmanen i resp. parters närvaro diskuterades i samma ordning som denna jordebok upptog dem. Efter ungefär en månads träget arbete i Helsingfors flyttade kommissionens ledamöter och personal till Borgå och dröjde där inemot 2 månader. Därpå följde en en månads sejour i Tavastehus, under vilken tid man hann behandla hela fyra härader, Övre- och Nedre Hollola samt Övre- och Nedre Sääksmäki. Efter denna tids förlopp, vi ha då den 29 augusti, flyttade

man till Ekenäs och hade där den 15 september slutbehandlat hela hövdingedömet med avseende å förmedlingen av rusthållen och augmenten, vilket ju varit de kommitterades huvuduppgift. Därpå skred man till den andra uppgift som konungen även tilldelat kommissionen: granskningen av officershemmanen för båda vapenslagen. Denna pågick ännu i november, då kommissionen flyttade till Helsingfors tillbaka.[1]

Från första stund Gripenberg infann sig till sammanträdena blev han rätt hårt behandlad. I synnerhet Lorentz Creutz lade i dagen en oblidkelig stränghet, så att Gripenberg t. o. m. upprepade gånger direkte skrev till konungen och beklagade sig, och konungen förmanade Creutz att noga se till att inga orättvisor drabbade krigskommissarien och att denne skulle få tillfälle att bemöta alla beskyllningar. Gripenbergs förklaringar inför sittande kommission båtade i allmänhet föga. Creutz talade öppet om bestickligbet och godtycke, och var och en, som vittnade mot Gripenberg, hade ordförandens villiga öron. Både Horn och Loskiöld stödde Creutz, men Wellingk, som själv varit med år 1684, försvarade åtgärderna då, ville inte tillåta större ändringar och tog ofta öppet dens parti, som nu satt på de anklagades bänk. Ja, Wellingks opposition mot de andra kommissarierna blev slutligen så stark, att den ledde till öppen konflikt mellan honom och dem. Ofta upprepade, svåra sammanstötningar mellan kommissionens ledamöter gjorde snart samarbetet pinsamt och tryckande. Då Wellingk alltsomoftast blev kullröstad, hotade han att lämna hela arbetet, och det var med knapp nöd han kunde fås att sitta med till slutet. Stundom infann han sig ej alls till sammanträdena, utan förhandlade genom ombud, medan han själv satt i sin bostad och dikterade sina yttranden.[2] Om också hans häftiga lynne spelade honom många spratt, så måste man medge, att särskilt Creutz' fiendskap mot Gripenberg och hans hänsynslöshet kunde vara ägnade att väcka betänkligheter.

[1]) Kommissionens protokoll, brevkoncept och andra handlingar ligga i Statsarkivet, och ge en allsidig bild av förhandlingarna på olika orter. Militiejordeboken av år 1687, tidigare förvarad i Nylands länsstyrelses arkiv, är sedan 1928 flyttad till Statsarkivet.

[2] Se kommissionens protokoll 12/11 och 14/11 1687. Vol. 6967 i F. St.

Gripenberg själv, som sedan den 22 april var personligen närvarande vid förhandlingarna, försvarade sig så gott han kunde. Man ser dock att han trots dialektisk färdighet ofta hade mycket svårt att manövrera inför de stundom ganska pikanta avslöjanden av hans arbetsmetoder, som förhandlingarna och vittnesmålen av parter och införskaffade vittnen bjödo på. En av de gravare anklagelsepunkterna mot honom gällde hans sätt att under indelningsarbetena tre år tidigare skaffa sig besittningsrätten till icke färre än tre berustade säterier i Helsinge socken Sottungsby, Tavastby och Munksnäs. När nu kornetten vid majorens kompani av Nylands och Tavastehus läns kavalleri önskade det förstnämnda säteriet till kornettssäte i stället för ett dåligt skattehemman, som han fått år 1684, uppstod kring gården en diskussion, som rörde upp mycket damm och mycket skärpte motsatsförhållandet mellan den oblidkelige Creutz och Wellingk, vilken gick i elden för krigskommissarien. När saken hänsköts till konungen, gick utslaget Wellingk emot, ty undersökningen bragte i dagen, att Gripenberg mot tillämpad praxis förskaffat sig rustningsrätten med förbigående av den förre innehavaren av det reducerade Sottungsby, änkefru Margareta Lagercrantz, som närmast bort tagas i åtanke vid förmånens utdelande.[1]) I allmänhet var det just frågor om rustningsrätters godtyckliga utdelande, som blevo för Gripenberg mest besvärande. Mer än en rustningsinnehavare intygade, då han eller hon uppkallades till förhör inför sittande kommission, att de givit den mäktige krigskommissarien skänker för en fördelaktig förmedling eller rentav för att erhålla den eftertraktade rustningsrättigheten framom andra. En hade med varm hand avstått en silverkanna, en annan ett ankare franskt vin, en tredje ett par grå hästar, en fjärde en schäs, ett par nya vagnsselar eller något annat föremål av värde.[2] Gripenbergs förre skrivare Gisle Andersson vitt-

[1] Kornett Lydert Tostmans supplik till kommissionen. Volym 6968 i F. St. fol. 227. Gripenbergs motinlaga, dat. 29/4, antecknad på baksidan av samma papper. Kommissionens protokoll 11/11 och 5/12. Indelningskomm:s skrivelse till K.M:t 12/11 1687. Sv. R. A. Kungl. breven 16/5, 20/9, 29/11 1687. — Om huru Gripenberg fått säterifrihet på Munksnäs, se protok. p. 66. Om Munksnäs även p. 349 (sammanträdet 27/10).

[2] Kommissionens protokoll vol. 6967 pagg. 49, 52, 60, 61, 68, 80, 119.

nade, att Gripenberg för ett rustningsbrev före generalmönstringen 1685 tagit 7 ½ daler kopparmynt, men sedan vid generalmönstringstillfället besvär anförts hos general Sperling och denne funnit taxan för hög, hade rustningsbreven utfärdats för 6 marker eller blott femtedelen av det tidigare uppburna beloppet. Av de 7 ½ daler, som förut inkasserats, hade skrivaren fått i arvode 6 marker, medan krigskommissarien själv behållit den återstående summan eller 6 daler.[1] Någon gång hade ej mera än 6 à 10 marker influtit, »som skrifvaren allt behållit.» För varje förmedlingsbrev, som utfärdats vid mantalets och hemmansräntornas nedsättning, hade betalats 3 daler o. s. v.[2] Vid förhandlingarna vittnades ännu, att mången hemmansåbo ej visste av att hans hemman förmedlats, förrän det lystes i kyrkan, att förmedlingsbrevet borde utlösas.[3] När Gripenberg tillfrågades, huruvida det berättade ägde sin riktighet, nekade han bestämt till en god del av det, som lades honom till last, och ville ej medge, att han mottagit skänkerna såsom ett slags mutor, utan blott såsom personliga vängåvor, men han tycktes också ibland bliva svaret skyldig. Däremot ville han göra gällande, att många vittnen enkom för att skada honom inkallats av Creutz, som han i sina skrivelser till konungen kallade sin »notorie afwundsman och förföljare». Enligt konungens förordnande skulle edgång tillgripas för att styrka uppgifterna alldeles som vid ett vanligt rättegångstillfälle. Han var nämligen mån om att på ingen punkt orättvisa fick vederfaras Gripenberg. Säkerligen oroades han därvid något av Creutz' hårdhet och hans ovilja mot krigskommissarien. Kommissionen varnades uttryckligen flere gånger för att gå alltför bryskt tillväga. För att aktivt försvara sig och möta attackerna med kontraattacker skaffade sig Gripenberg å sin sida några intyg, som skulle visa arten av Creutz' kampanj mot honom och det faktum, att denne icke skydde några medel att komma honom till livs. Genom landshövdingens kusin, ryttmästar Axel Creutz hade t. ex. allmogen i Orimattila uppmanats att

[1] 4 marker räknades då på 1 daler kopparmynt. 6 marker motsvarade således 1 ½ daler kopp. mynt.

[2] Kommissionens protokoll 6/4 1687. Vol. 6967 p. 6.

[3] Kommissionens protokoll 20/4 1687. Vol. 6967, p. 40.

energiskt klaga emot Gripenberg, ja, folket i hela hövdingedömet hade uppskrämts så, att det ej vågade annat än följa Creutz' vinkar. Att folk rentav tvingats att edligen vittna emot den anklagade, framfördes även av den av kommissarierna, som stödde krigskommissarien, nämligen general Wellingk. Vidare försökte Gripenberg bryta udden av Creutz' som han tyckte rättshaveri genom att misstänkliggöra denne själv såsom ämbetsman. Av en person i Stockholm, inspektoren Sylvester Bjugg, skaffade han sig ett uttalande om landshövdingens förmenta egennytta vid egna förrättningar. Bjugg skrev nämligen »der Creutzen intet will wara skiäligh, så kan Hr. Commissarien med godt fogh mot honom siälf wähl och trygdt skjuta fram och låta honom förstå, at det torde finnas hoos een säker godh wän några original Breef angående förähringar av 50 skiepp:d Tackjärn samt zedlar och godt (uppfriskat) Bly som Rootkarlarne förährat, hwilken påminnelse lärer wisserligen komma Creutzen att studza i sin hårdhet allena(st) wählborne Hr. Krigskommissarien i godhtijd och tillfälle honom det tillkiänna gif:r.» Vid förhandlingarna vågade Gripenberg inte draga fram dessa påståenden, men att han använde dem som vapen för att bearbeta stämningen är visst, och att de voro bekanta för Creutz är likasa säkert, ty i Sarvlax gårds arkiv ligga ännu i denna dag, som i dag är, bland Lorentz Creutz' papper samtida avskrifter av sådana uttalanden.[1]

Ehuru 1687 års kommission hade tillsatts enkom för att granska Gripenbergs tidigare verksamhet, undanträngdes denna uppgift småningom av det positiva arbetet på att förbättra indelningsverket. Den svåra skuldfrågan kunde inte avgöras av denna rannsakande kommission, och skulle enligt konungens i september utgivna resolution ej heller få göra det. Rannsakningen skulle blott göras så grundlig som möjligt, så att ingen vidare undersökning mera behövdes. Ett av de sista sammanträdena i början av december månad ägnades ännu enbart krigskommissarien, och handlingarna i denna sak överlämnades till

[1] Kungl. breven 10/5, 18/5 1687. 2 intyg av ryttmästar Anders Lindh, dat. Borgå 7/6 1687 samt utdrag ur Bjuggs brev till Gripenberg dat. Stockholm 6/7 1687 i Sarvlax gårds arkiv. (Handl. rör. fiskaliska målen mot Krigskommiss. J. Gripenberg).

kungligt M:t samtidigt med de övriga indelningsakterna. I Stockholm fortsattes sedan ärendets behandling. Det förbereddes först av kammarfiskalen Henrik Scheffer i närvaro av den till huvudstaden med akterna överreste Mårten Loskiöld och handlades sedan av en särskild utomordentlig kommission, som definitivt skulle döma i målet. Denna bestod av kungl. rådet greve Carl Gyllenstierna såsom ordf., hovkanslern Nils Gyldenstolpe, krigsrådet Johan Hoghusen, sekreteraren i justitierevisionen Jacob Wattrang, assessorerna i kammarrevisionen Anthoni v. Groth och Johan Thegner samt kamrer Daniel Wulff.[1] Processen drog ut på längden och pågick hela året 1689, fördröjd bl. a. av att några av kommissionens ledamöter voro bundna vid andra uppgifter. Ännu så sent som den 17 december inlämnade Gripenberg, som själv vistades i Stockholm, en lång försvarsskrift på några och femtio ark, där han i huvudfrågan skyllde på sina arbetskamrater Falkenberg och Rosenhane — den senare hade ju 1684 fört presidium vid indelningen — men i övrigt angrep Creutz för att denne genom sin bruksrörelse skadat kronan, städerna, ja hela landet.[2] — Man kan annars nu hos konungen spåra en leda vid den långa och segslitna processen, och det märkliga inträffade, att det trots alla svåra anklagelser och grava vittnesmål började ljusna för Gripenberg. Man kan nästan gissa på, att han i Stockholm hade inflytelserika vänner, som arbetade för honom. En annan omständighet var, att Karl XI nödvändigt ville avsluta indelningen i Nyland och Tavastehus län, men att detta inte kunde göras förrän de i Stockholm hopade indelningsakterna, som behövts vid processen, åter skickats till Finland. Arbetet där ställde konungen framom saken med Gripenberg, och i början av år 1690 gav han helt kort order åt Loskiöld att genast återföra materialet till Helsingfors, »finnandes Kongl. Maj:t des tienst och interesse mindre blifwa försummat med ofwanbem:te Actions tillbakarsättiande ähn att Indelningswärcket dher igenom skulle komma att studza». Och nu kommer det verkligt märkliga. Den 2 maj 1690 inkommer den utomordent-

---

[1] Kungl. breven till komm. i Nyland 13/9, 20/9 1687, 18/10 1688. Riksreg. Justitierevisionens registratur 3/11 1688. Avskr. i F. St.

[2] Loskiölds brev till Creutz 21/12 1689 i Sarvlax gårds arkiv.

liga kommissionen med en förklaring över dröjsmålet vid domens fällande, skyller på v. Groths och Thegners bortavaro på en skogskommission i Skaraborgs län, så att gemensamt beslut inte kunnat fattas, och rapporterar samtidigt, att den ej trots Creutz' och Loskiölds många uttalanden åtminstone tillsvidare kunnat finna att Gripenberg uppsåtligt och till egen nytta gjort orätt, utan att snarare alla grova fel berott på oriktigheten av de principer, som Gripenberg följt vid sina förmedlingar. I konungens svar på denna förklaring synes tydligt hans misshag över att denna sak av Creutz och de andra getts så stora dimensioner, som den fått: »kunna wij intet förbigå att låta förmerckia, det wij endehls intet äre tillfredz med dhem, som desse Saaker så hårdt angifvit, dher de dock finnes wara fast af ingen vicht och wärde och läre wij oss förbehålla sådant emot dem samme behörigen att resentera, aldenstundh det haar förorsakat icke allenast oss en stor omkostnat utan och wåre betiente ingen ringa tijdsspillan och hinder ifrån deras ordinarie embetessysslor.» Sedan slutligen efter ytterligare uppskov de kommitterade den 27 april 1692 inkommit med sitt slutpåstående, som gick ut pa, att Gripenberg inte kunde kriminellt anklagas, resolverade konungen den 12 maj, att hela processen skulle upphöra.[1]

Gripenberg var således åtminstone officiellt rehabiliterad. Om han var det i den stora allmänhetens ögon, är svart att säga. Åtminstone Creutz och Loskiöld kände en stor förbittring över processens utgång, såsom man kan se av några i Sarvlax gårds arkiv förvarade brev. Och deras förbittring stegrades ännu mer, då Gripenberg gjorde min av att låta dem umgälla all den hårdhänta behandling han tack vare dem varit föremål för. I synnerhet Creutz syntes härvidlag hotad med repressalier. I april 1693 skrev Gripenberg verkligen ett långt brev till sin främste vedersakare och anhöll om satisfaktion. Han hotade därjämte, säkerligen styrkt av ordalagen i konungens redan nämnda resolution, att väcka åtal mot Creutz, ifall lämplig gottgörelse icke gavs. Kontentan av skrivelsen var, att denna satisfaktion gärna kunde ikläda sig formen av en rundligt till-

[1] Handlingar i Sarvlax gårds arkiv. Kung. breven 20/3, 6/5 1690, 12/5 1692.

tagen pekuniär ersättning för sveda och värk, och brevskrivaren nämnde t. o. m. summan, med vilken han kunde vara nöjd, 6 à 7,000 daler.[1] Creutz, som tydligen kände sin ställning tillräckligt stark och fann hänvändningen väl mycket likna penningutpressning, gav ett kyligt avvisande svar, vars koncept finnes bevarat. Han betonade där, att han ingalunda ensam suttit i 1687 års rannsakningskommission och att både han och de övriga ledamöterna vid sin förrättning handlat i enlighet med sin tjänsteplikt och konungens instruktioner: »dy anstår mig ej heller att utlåta mig i någon ordväxling med honom, hade fördy bättre warit att han warken mig eller sig sjelfwom med sådant widlyftigt skrivande i oträngt mål besvärat.»[2] Han umgicks själv med tanken att på nytt upptaga anklagelserna mot Gripenberg och rådgjorde därom genom förmedling av Loskiöld med landshövding Carl Bonde i Helsingfors, men då Bonde rådde till att lugnt invänta, om Gripenberg verkligen var så »galen» som det hette, att genom ett åtal mot Creutz rulla upp sin egen sak igen, gav han sig till tåls, och när Gripenberg, som förstod vådan av att hans manipulationer ånyo skärskådades, avstod från vidare åtgärder, lät också Creutz saken vara, ehuru lusten att få Gripenberg fälld inom honom var ganska stark. Också Loskiöld hade gärna sett något sådant, och betecknande är ett yttrande av honom i brev till Creutz: »här utaf så ses nu, hwad penningar, gunst och venner kunna uthretta, hade iagh eller någon annan så giort, så hade längesedhan straffet warit exequerat, det kan nu begrafwas till en tidh, men Herre Gud lähr wisserligen med tiden låta sanningen komma fram, så att lögnen måtte få skam.»[1]

Johan Gripenberg levde sedan såsom privatman, om man undantager, att han år 1697 ännu fick förtroendet att deltaga i mönstringen av Adelsfanan i Finland. Han dog år 1702 på Lindö gård i Tenala.

Efter år 1686 hade således Gripenberg intet mera att göra vid arbetena på indelningsverkets vidare utbyggande i Finland. Det är ett säreget sammanträffande, att Karl Falkenberg, hans

---

[1] Gripenbergs brev till Creutz 15/1 1693. Sarvlax gårds arkiv.
[2] Creutz' brev till Gripenberg 18/5 1693.

förste förman och arbetskamrat, samma år av kammarkollegiets dom tvangs att lämna sin landshövdingsstol i Viborg. De två förr så allsvåldiga indelningskommissarierna, som samtidigt år 1678 börjat den stora revisionen av militiehemmansinstitutionen, blevo sålunda samtidigt efter åtta års verksamhet i olika delar av Finland på grund av brister och fel i sin tjänsteverksamhet tvungna att ge vika för andra krafter, som fortsatte deras under så stora mödor utförda arbete. Vad Gripenberg beträffar, vars verksamhet utsattes för så mycken kritik och ovilja och som lockad av sin allsmäktiga ställning verkligen lät mycken egennytta komma sig till last, så vore det orättvist, att inte påpeka, att han därvid icke var olik många andra av den tidens civila tjänstemän och att inte erkänna de förtjänster han inlade om indelningsverket. Det måste medges, att 1684 års indelning i Nylands och Tavastehus län, som i huvudsak var hans verk, trots många missgrepp ändå visade sig vara ett arbete att bygga på, när verket fortsattes och att exempelvis hans boställsval då ofta visade sig hava träffat det riktiga. Inte heller skall det förnekas, att han med ganska stor teknisk rutin i Åbo län år 1683 vägledde Creutz på hans första stapplande steg såsom indelningskommissarie. Det förefaller också som i samarbetet med Falkenberg åren 1678—1682 Gripenbergs insats haft en avgörande betydelse för arbetets gestaltning, helt naturligt förresten, när man besinnar, att han sedan 1671 hade varit krigskamrerare och krigskommissarie i Finland, medan Falkenberg endast varit truppofficer och militär organisator i fält. Att Gripenberg i sina många värv inte lyckades bättre, berodde väl till största delen på, att den osäkra jordbesittningen under reduktionsåren, den föråldrade skattläggningen och de ständiga ödesmålen trotsade varje försök att i *hast* skapa det militära indelningsverk, som Karl XI drömde om och ville se förverkligat även i Finland.

När en av Gripenbergs biografer säger, att han genomförde indelningsverket i Finland, så är detta orätt. I intet av landets tre sydligare län — Österbotten blev för ett halvsekel framåt på sidan — var indelningsverket avslutat år 1686, när Gripenberg lämnade arenan. I Nylands och Tavastehus län behövdes ännu ett decennium, innan Bonde kom till en verklig

avslutning, och i de två andra länen pågick utvecklingen ända till seklets slut, förrän slutpunkten nåddes. En annan sak är sedan, att också dessa s. a. s. avslutade indelningsverk under 1700-talet upprepat måste revideras.

Meddelanden och aktstycken.

Abbé Pierrard och Alexander Armfelt.

I senaste årgång av denna tidskrift skildrade professor Carl von Bonsdorff Alexander Armfelts ungdom och studietid med stöd av talrika uttalanden av hans fader den inflytelserike G. M. Armfelt. Den unge ädlingen, för vars framtid fadern hyste det varmaste intresse, var ett tidigt utvecklat barn, som genom sin vakna intelligens, sitt vackra yttre och sitt angenäma uppträdande ägde de bästa förutsättningar att spela en framstående roll på samhällets höjder. Men för att han skulle uppfylla de förväntningar man hade rätt att ställa på honom, var det nödvändigt, att dessa egenskaper på det omsorgsfullaste utvecklades. Sin skolgång fick den unge Alexander Armfelt icke fullfölja såsom vanligt var utan avbrott. Än sändes han med sin yngre broder till Petersburg, än med den äldre till England. I Åbo och Uppsala vistades han även någon tid.

Utförligt beskriver prof. von Bonsdorff denna studietid och dess resultat, framhållande de viktigaste händelserna i den unge ädlingens liv.

Mot slutet av sin treåriga vistelse, våren 1812 i England och Skottland, lärde den unge Armfelt i Edinburg känna en 17 års flicka lady Hamilton, med vilken han, blott 18 år gammal, hade för avsikt att gifta sig. Ett dylikt beslut kunde ej annat än högeligen oroa hans föräldrar. Hans moder misstrodde i allmänhet engelskor, om än hon hört den unga damen lovordas som vacker och väluppfostrad G. M. Armfelt kände sig missnöjd med sonens lärare, och misstänkte honom för att gynna en dylik dårskap, »digne d'une tête française».[1]

Till denna episod, som flyktigt beröres i v. Bonsdorffs uppsats, hänföra sig även några brev från G. M. Armfelt och sonens lärare abbé Pierrard till greve d'Antraigues.[2]

---

[1] Hist. Tidskrift för Finland 1928, s. 5 o. 117.

[2] Archives des affaires étrangères Paris Fonds Bourbons vol. 641 f. 163—166. vol. 630 f. 72 och 78.

Greve d'Antraigues var en av de mest bemärkta rojalistiska agenter, vilka överallt i Europa spunno sina intriger mot den hatade korsikanen, som satt på Bourbonernas tron. Napoleon hedrade honom med sitt hat, och hans egna vänner misstrodde hans intriger och fruktade honom. Få voro de, som omfattade d'Antraigues med uppriktig sympati. Bland dessa var G. M. Armfelt otvivelaktigt den mest betydande. En tioårig beprövad vänskap och ett lika lågande hat mot Napoleon förenade dem med band, som blott döden kunde avbryta.

d'Antraigues, som sedan 1805 var bosatt i London, hade gjort Armfelt betydande tjänster. Vid denna tid, våren 1812, då kriget mellan Frankrike och Ryssland stod för dörren, var hans inflytande åter i stigande. Rysslands ledande diplomater, understödda av Armfelt, erinrade sig de tjänster han förr gjort den ryska regeringen. De hoppades nu, att d'Antraigues i London skulle gagna Rysslands intressen.

I d'Antraigues såg Armfelt ej blott en politisk korrespondent. Han visste, att denne på olika sätt hjälpt hans söner under deras studietid i England och varit dem en faderlig rådgivare. Det var därför helt naturligt, att abbé Pierrard i en så viktig angelägenhet som sonen Alexanders påtänkta giftermål med lady Hamilton, vände sig med fullt förtroende till honom. D'Antraigues svar på abbéns två brev äro ej kända. Vi veta således ej, vad han rått honom till. Däremot ger abbé Pierrards brev närmare upplysningar om den unga dam, som gjort ett så djupt intryck på Alexander Armfelt, samt värdefulla uppgifter om brevskrivaren själv, vilka icke sakna sitt intresse.

Abbé Pierrard tillhörde den stora skaran hemlösa emigranter, vilka hade sökt och funnit sitt livsuppehälle såsom lärare för unga adelsmän. Dessa lärare voro oftast kunskapsrika män, fulla av hat mot de förändringar revolutionen åstadkommit i deras hemland. Ödet hade gjort dem till den monarkiska restaurationens ivrigaste förkämpar. Dessa emigranter inskärpte hos sina elever kärleken till l'ancien régimes Frankrike och ett varmt intresse för allt det de själv värderade högst i livet, d. v. s. den gamla franska kulturens bästa traditioner.

Osäkra voro de förhållanden, vari dessa kringirrande lärare levde. Då ynglingen, vars studier de lett, nått mogen ålder, var det blott att börja på nytt på annat håll. Ej nog därmed. Det gällde även att hålla sig framme, uppvakta inflytelserika personer, erhålla rekommendationer och understöd av olika länders regeringar. Sålunda räckte den engelska regeringen en hjälpsam hand åt franska emigranter och utbetalade pensioner åt emigrerade biskopar, storvikarer och andra kyrkans män.

Med kännedom därom var abbé Pierrard angelägen att erhålla en dylik pension och uppvaktade en högställd engelsk dam med en skrivelse, anhållande om understöd och redogörande för sina tidigare öden.

I ett brev från London av den 6 juli 1812 till greve d'Antraigues, omtalar han denna åtgärd och hoppas, att denne såsom hans landsman kunde utverka ett understöd av den engelska regeringen. Visserligen bekymrade det honom, att han ej var storvikar, då detta berättigat honom till en årspension av 50 Liv. st. Men å andra sidan visste han, att »les aumoniers à la demi» vanligen erhöllo 60. Dock förklarade han sig nöjd, om greve d'Antraigues lyckades utverka åt honom 25 Liv. st. i årspension. Fattigdom bekymrade honom ej, men blott hänsynen för dem, åt vilka han uppoffrat 25 år av sitt liv. Nöjd var han, om han hädanefter finge arbeta för sitt nöje och vara nyttig »au public». Han hade lämnat Frankrike redan 1791 och sedan dess aldrig vistats i något av franska trupper besatt land. De elva första åren av sin landsflykt levde han i Braunschweig [Brunswik] såsom lärare åt Baron de Pouillys två yngsta söner, vilkas uppfostran hertigen av Braunschweig åtagit sig. Baron Pouilly, f.d. medlem av nationalförsamlingen, hade varit hertigen nyttig vid den preussiska härens framgångsrika fälttåg i Champagne år 1792. Abbé Pierrards båda elever voro numera döda, men en äldre broder, major i den österrikiska arméen, var svåger med storfurst Konstantin, kejsar Alexanders broder, genom sitt gifte med en prinsessa av Koburg. Han var en framstående militär och ansågs vara en rättänkande ung man, en man på vars känslor för den av alla emigranter så bittert hatade Bonaparte man kunde lita. Från Braunschweig hade abbé Pierrard flyttat till London, där han under tre år undervisat bröderna Gösta och Alexander Armfelt.

I sin undervisning hade Pierrard följt en av fadern godkänd studieplan och uppnått resultat, vilka utfallit till ömsesidig belåtenhet, men inför den unge Alexanders böjelser för det täckare könet var han villrådig. I ett långt brev av den 5 februari 1812 från Edinburg delger han greve d'Antraigues sina bekymmer och redogör för den unga lady Hamiltons familjeförhållanden m. m. Osäker om den bekantskap, som knutits mellan de unga inom den högre societeten, där den unge Alexander tidigt gjort sig omtyckt, blott var att betraktas som ett »plaisanteri», eller om den var av allvarligare art, anförtrodde abbén sina bekymmer för greve d'Antraigues, emedan den unge mannens föräldrar för inhämtande av råd ej kunde nås. Om den sjuttonåriga lady Hamilton heter det: »elle est jolie, aimable; me parait avoir de l'ésprit, des talents, et reçu une bonne éducation.» Dessutom var hon anspråkslös och trivsam, hade ett angenämt uppträdande och var i besittning av en stor förmögenhet. Hon ansågs besitta stora lantegendomar, vilkas årliga räntor uppgingo till 4 à 5,000 Liv. sterling. Den avlidne hertig Hamilton var visserligen hennes far, men hans giftermål med modern hade, om än han erkänt lady Hamilton såsom sin dotter, icke vunnit laga kraft och ogillades följaktligen av hela hans familj. Därför mottogs hans änka icke heller inom den högre

societeten, men man hade försäkrat abbé Pierrard, att hertigens familj dock erkänt dottern och åtagit sig hennes uppfostran. En anförvant i London markis Douglas, en av G. M. Armfelts vänner processade angående hennes arv med den unga damen, men det oaktat var han villig att införa sin nya släkting i den högre societeten i London. Om än Pierrard var osäker om de känslor de unga hyste för varandra, ville han i alla fall rådgöra med greve d'Antraigues. Därtill hade den unge Alexander samtyckt och tillagt, att denne näst hans egna föräldrar var den enda, åt vilken en dylik hemlighet borde anförtros. För egen del, sade abbén, hade han varken uppmuntrat eller motsatt sig denna böjelse, vilken, om den besvarades, hade gjort ett djupt intryck på den unge Alexander, »mais à juger par son caractère, par sa tendresse, cette inclination fera sur lui une impression profonde si l'on y répond.» Han ansåg därför, att man gjorde bäst i att gifta bort den unge mannen så fort som möjligt.

Han anhöll om råd av greve d'Antraigues samt tillade, att han i en likadan angelägenhet rörande den äldre brodern, vilken förefallit honom mindre fördelaktig, fått av fadern till svar, att han aldrig motsatte sig sina barns böjelser, då förövrigt »les bonnes mœurs avaient quelques avantages dans un »attachement dont le but est le mariage.»

I samband med denna förlovningsaffär stod frågan om den unge Alexanders förestående konfirmation. Därom hade abbén förfrågat sig hos fadern, som svarat i ett brev från Petersburg av den 18 januari, att om i Edinburg fanns en luthersk präst, hade han intet emot, att konfirmation försiggick där. I motsatt fall fick den anstå, tills sonen anlänt till Åbo, där han skulle avsluta sina studier. Då religionens och moralens stora principer voro desamma i alla religioner, litade han i denna fråga på abbéns goda omdöme och tillade: allt vad vi göra »pour faire sortir Alexander instruit de vos mains, est une oeuvre pie», ty om han hänvisades till sig själv, fruktade fadern, att han skulle följa broderns exempel, arbeta på att glömma allt, men som därtill lyckligtvis icke hade »beaucoup de chemien a faire pour cela.» Med tanke på den äldre sonens ringa läslust utbrister han: »Mon Dieu comme ce bon garçon me fait du chagrin pour son dégout quasi exagéré pour tout ce qui exige de l'application». Vad uppförande och principer angick var denne ett verkligt föredöme. »Si jamais Alexandre», säger den bekymrade fadern, »un jour se trouve là, je maudirois les soins que j'ai donnés a l'éducation de mes fils.»

Den ifrågasatta konfirmationen försiggick först i Åbo. Det förefaller, som om den unge Alexander med en viss tvekan omfattat den protestantiska läran, och därvidlag torde hans lärare, den katolske abbén och de kretsar han rört sig i något ha inverkat. Med rätta säger även Pierrard i sitt tidigare brev till d'Antraigues, att Mr Alexandre, liksom hans unga vänninna icke ännu omfattat någon kristen trosbekännelse, men tillade, att han starkt misstänkte bägge två för att

luta åt den d'Antraigues tillhörde, d. v. s. tidevarvets upplysta ateism. Ehuru Armfelt ogillade sonens ringa förståelse för den lutherska religionen, motsatte han sig ej heller hans böjelse, men antog, att abbé Pierrard i religiösa frågor hade »laissé trop de latitude sur cet objet.» Han önskade, att sonen senast i juli månad skulle anträda återfärden och då helst på något engelskt örlogsfartyg, för att undvika all beröring med sitt förra fosterland.

Sannolikt återsåg Alexander Armfelt i London föremålet för sin böjelse, innan han på sensommarn 1812 lämnade England, men då hade hans faderliga vän greve d'Antraigues fallit offer för ett upprörande rånmord, vilken händelse väkt uppmärksamhet i hela Europa. I London hade den unge ädlingen ett gott stöd i den vittre, svenske diplomaten C. G. von Brinckman, men däremot undvek Sveriges minister Rehausen att träffa honom. Denne hörde icke till faderns vänner och ville därför icke heller träffa sönerna. I sitt ovan anförda brev av den 6 juli, omtalar abbé Pierrard, Rehausens vägran att i sitt hem mottaga hans elev, anförande samtidigt — ett ofrivilligt — sammanträffande mellan Rehausen och den unge Alexander hos en skräddare, som hos alla närvarande åstadkommit en allmän munterhet. Huruvida Alexander Armfelt senare återsåg lady Hamilton är osäkert, men att han i gott minne bevarat sin lärare, därom vittnar ett oljeporträtt av den ståtlige abbén, vilket hängde på Ratala gård i hans arbetsrum som en påminnelse om ungdomsårens upplevelser i England.[1]

[1] Porträttet ägdes senare av greve Carl Alex. Armfelt på Åminne och har efter hans död tillfallit National museet i Helsingfors.

Harry Donner.

Översikter och granskningar.

Historisk essaykonst.

NILS AHNLUND: *Svensk sägen och hävd.* 247 s. Stockholm 1928. Hugo Geber 6: 50 Kr.

Den nyutnämnde professorn vid Stockholms högskola Nils Ahnlund gav senaste år ut en ny samling historiska studier av det slag vi känna från hans *Oljoberget och Ladugårdsgärde.* Åter en samling briljanta essayer, av vilka en del vägleda oss på den historiska sägnens och folktrons lockande, men förrädiska irrgångar, medan andra fylla oskrivna blad i Sveas hävders bok. Titlarna på de elva uppsatser boken innehåller säga oss redan mycket om den säregna, för forskningen fruktbara forskarhågen hos förf.: »När Adam grävde och Eva spann», »Fimbulvintern», »Staffan i Knivsta», »Gamle man», »Svinnegarns källa», »Norr om kyrkan», »Kyrkostötoschopia», »Jon Jarl», »Brunkeberg», »Vasaäventyren», »Daniel Hjort».

Vi skola här blott sysselsätta oss med några essayer, som äro av betydande allmänt eller speciellt finländskt intresse. I studien över *Fimbulvintern* har Ahnlund ägnat sig åt den säregna folkföreställningen om världens undergång genom köld, vilken framträtt blott på fornnordiskt och fornpersiskt område. Axel Olrik och Viktor Rydberg, vars *Undersökningar i germansk mytologi* av förf. framdragas ur glömskans natt, trodde sig finna ursprunget till föreställningen om Fimbulvintern i en fornpersisk myt från Avestatiden, vilken sedan skulle vandrat över jorden till Island. Med stöd av prof. Kaarle Krohns iakttagelser av paralleller i finsk folktro och instämmande med honom skiljer sig Ahnlund från Olriks åsikt och hävdar, att myten ifråga kan ha uppkommit självständigt i Norden. Detta är helt visst den naturligaste lösningen, för vilken man ej behöver mer argument än att peka på de »fimbulvintrar», som ofta förekommit i Norden och bragt skräck över vida nejder. Sådana påvisar ock förf., varjämte han piggar upp sin framställning med citat ur berömda romaner.

Svinnegarns källa är föremål för bokens längsta studie (60 s.). Denna intresserar framför allt därför, att den bjärt illustrerar, huru seglivad folktron och folkseden kan vara. Den medeltida hälso- och kultkällan i Svinnegarn utsattes från mitten av 1500-talet för protestantismens raseri. Man ville utrota det »avguderi» vallfarterna till källan ansågos betyda. Men förgäves. Ännu 1840 vandrade folk i tusental på trefaldighetsaftonen till källan och ännu i vår tid tages vatten ur källan av folk som söka helbrägdagörelse.

Essayen *Norr om kyrkan* klargör det märkliga faktum, att praktiskt taget inga av Sveriges kyrkogårdar ligga norr om kyrkan. För medeltidens människor var norr »latus plagæ damnatæ», det fördömda rummets sida. Åskådningen bottnar i förkristen, hednisk tro. Ahnlund anför en mängd exempel på medeltidens fruktan för norr och nord: skrocket i vårt Nyland, att dörr på en byggnad ej må sättas i norr, galgbackens läge rakt i norr från staden; vidare kallade friserna norr det rysliga hörnet, på Jylland talade man om »den sorte Nord», lapparna sades trolla i nordanvind. Då detta åskådningssätt synes ha genomsyrat hela den germanska världen, frågar man sig, om det kan ha något samband med den tidigt framträdande uppfattningen att finnarna och lapparna, de längst i norr boende folken, kunde trolla?

I uppsatsen om *Jon Jarl* kommer Ahnlund med en märklig och förbisedd källnotis, som sätter honom i stånd att tämligen avgörande bevisa oriktigheten av G. Bolins och A. Schücks identifiering av Erikskrönikans Jon Jarl med Sverker den äldres okrönte son Johan. Krönikan berättar, att Jon Jarl efter att i nio år ha kämpat mot ryssar och ingermanlänningar natten efter sin hemkomst blev dräpt på Askanäs i Mälaren av fienden. Men Johan Sverkersson blev ihjälslagen på ett ting av de svenska bönderna. Ahnlund anför flere skäl emot denna identifiering, som vi förbigå för att omnämna hans positiva uppslag. I en handskrift av Ericus Olais latinska krönika har förf. vid den från Erikskrönikan lånade skildringen av Jon Jarls död funnit en tilläggsanteckning: årtalet 1206. Förf. anser med rätta att den återgår på någon förlorad annalistisk källa. Exempelvis saknas Sigtunaannalerna för tiden 1200—1252. En svensk jarls ledungsfärder i korsets tecken till Finska vikens botten åren 1197—1206 passa väl in i det historiska sammanhanget. Just denna tid präglades av stark tysk och dansk aktivitet i Baltikum; det är i högsta grad sannolikt, att svenskarna, som hade de äldsta intressena i dessa länder velat vara med i konkurrensen om hedningaland. Ett faktum, som kanske avlägsnar mången från Ahnlunds uppfattning är, att någon Johannes dux ej alls nämnes i samtida källor, men knappast kan någon som allvarligt sysslat med denna tids historia låta bli att förena sig om förf:s teori, »att i Sverige omkr. år 1200 levat och verkat en namnkunnig storman, okänd från de fåtaliga inhemska urkunderna och

förbigången av de främmande författare, som i förbigående ägnat de dåtida förhållandena i vårt land någon uppmärksamhet.» Ahnlund påpekar, att han mycket väl kan ha varit Knut Långes fader, ty denne nämnes i den enda medeltida svenska kungalängden Knut Johansson!

Den sista essayen är ägnad *Daniel Hjort*, som ju varit föremål för såväl finländsk dramatik som historisk forskning. Ahnlund lämnar här viktiga nya bidrag till kännedomen om denne egendomlige vagabondgestalt. Så fritar han honom fullständigt från misstanken att ha stått i förrädiska stämplingar med ryssarna. Intressantast är dock förf:s upptäckt av material, som ger en levande bild av tillgången vid dråpet på Daniel Hjort, vilket hittills varit höljt i dunkel. Detta material utgöres av Sigfrid Aronus Forsius' vittnesmål i Stockholms konsistorieprotokoll i svenska Riksarkivet samt andras meddelanden i dessa protokoll och i Norrmalms tänkeböcker i Stockholms rådhusarkiv. För kännedomen om Forsius äro dessa källor även viktiga. Ännu en fråga klargör Ahnlund: Hjorts härkomst. Han var med till visshet gränsande sannolikhet hemma från Småland. »Finne var Daniel Hjort i varje fall icke. Det är då mer än obilligt att på den småländske studentens uppträdande i Åbo 1597 lägga någon det finsknationella högmålsbrottets måttstock» (s. 234).

Slutligen må framhållas, att Ahnlund funnit en form för sina källhänvisningar, som ej irriterar lekmannen, men dock tryggar bokens vetenskapliga karaktär. Utan att betunga texten med en vidlyftig notapparat har han i en skild avdelning sammanfört »Några källhänvisningar», som visserligen för den mycket vetgirige äro i knappaste laget, men dock tillräckliga för kontroll av förf:s uppgifter. Ahnlund står för närvarande ensam i sin historiska essaykonst, men vi hoppas, att han skall vinna efterföljare.

G. A. Donner.

Magnus Erikssons unionspolitik.

JALMARI JAAKKOLA: *Kuningas Maunu Eerikinpojan unionipolitiikasta ynnä sen aikaisista pohjoismais-saksalais-balttilais-venäläisistä suhteista vuoteen 1348 ja Itämaan synnystä.* Historiallisia tutkimuksia X. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura. 461 + 30 s. Helsingfors, 1928.

Under den något oviga titeln *Konung Magnus Erikssons unionspolitik samt de dåtida nordisk-tysk-baltisk-ryska förbindelserna intill 1348 och Österlandets uppkomst* har docenten J a a k k o l a fogat ytterligare ett digert band till sina forskningar rörande Finlands medeltida historia. Arbetet, som ehuru färdigt i särtryck redan hösten 1928, utkom i

bokhandeln först senaste sommar, bildar på sätt och vis ett slags fortsättning på förf:s tidigare undersökningar, vilka huvudsakligen hänföra sig till Finlands tidigaste medeltid, begynnande med studien över Erikslegendens tillblivelse och fortsättande med de i denna tidskrift tidigare refererade arbetena om Birkarlarörelsens uppkomst och om Finlands riksgränser intill 1323, för att nämna de viktigaste[1].

I Jaakkolas arbeten har allt tydligare ett syfte gjort sig gällande, syftet att se Finlands historia mot bakgrunden av de inhemska krafternas spel. I sitt senaste arbete betonar Jaakkola uttryckligen, att Finlands och Baltikums öden alltför mycket blivit skrivna ur de västliga och östliga erövrarfolkens synpunkter, medan betydande (valtavia) kulturfaktorer, som framträtt bland de underkuvade folken underskattats eller helt förglömts (s. 3). Samtidigt som förf. vill uppdraga dessa hittills av forskningen alltför mycket negligerade faktorer, önskar han ställa den finländska historien mot en mer allmänt europeisk bakgrund i tydlig avsikt att reducera de mer lokala insatserna av tillfälfälliga historiska personligheter, sådana som en Birger Jarl. Huruvida ett sådant program alltid varit till fromma för den vetenskapliga objektiviteten är problematiskt.

I ett av de första avsnitten söker Jaakkola påvisa, hurusom en allt starkare motsättning mellan Österlandet och Västerlandet uppstått redan på 1100-talet, en motsättning, som tog sig uttryck i en allt större medvetenhet på ryskt håll gentemot den västerländska kyrkans anhängare. Här är det tyvärr inte alltid möjligt att följa förf:s bevisföring. Då han till belägg för sin teori om denna tidiga motsättning framför användningen av ordet latinare, »латининъ», och latinska språket i motsats till ryss, »роусинъ» (s. 7), ha vi väl närmast att göra med en språklig motsättning, som uppbars av de fördragsslutande västerlänningarnas prästerliga kopister. Handelsfördragen i och för sig äro knappast heller bevis för den förutsatta motsättningen. De voro en nödvändighet, för att handeln över huvud skulle kunna existera på en tid, då främmande handelsidkare utan statsmaktens beskydd blott alltför lätt blevo utsatta för plundring. Tvärtom synas Novgorods livliga handelsförbindelser med västerlandet varit ägnade att åtminstone i denna stad upprätthålla sambandet med Västern. Fattar man saken så, blir Jaakkolas uttryck »Novgorods klara medvetande om sin uppgift såsom den österländska kyrkans och kulturens förpost» (s. 8) synnerligen problematiskt. Det synes därför enklast att vid förf:s följande framställning (s. 8 f.) av gränsförskjutningarna på de finska stammarnas område inte så mycket tala om motsättningen mellan Västern och Östern som att på gammalt hederligt sätt orda om tävlingskampen mellan svenskar och novgoroder, oavsett danskarnas mera tillfälliga korståg till Finland.

---

[1] Historisk Tidskr. f. Finl. 1924, s. 87 f. o. 1926, s. 180 f.

Ytterst tveksam måste man ställa sig till Jaakkolas behandling av »Den mongoliska krisen och dess återverkan på de baltisk-tysk-nordisk-novgorodiska maktförhållandena», vilka han för tiden 1240—1270 fattar uteslutande som en västerländsk aktivitet till utnyttjande av de ryska furstendömenas svaghet till följd av det förlamande mongolinfallet. Man kan härvid inte underlåta att påpeka det totala negligerande av den västerländska utvecklingen, som Jaakkola härvid gör sig skyldig till. Ingen hänsyn tages till den växande aktivitet, som långt före mongolinfallet utvecklats av »latinarna», ingen hänsyn tages till den romersk-katolska kyrkans oavbrutna frammarsch längs södra Östersjökusten, därvid det världsliga svärdet, fört av tyskar och danskar och följt av en ständig ström av tyska folkelement, givit sitt kraftiga bistånd; också negligeras helt och hållet det faktum, att det svenska väldet genom den erikska ättens seger just vid mitten av 1200-talet får tillfälle till en maktutveckling österut. En dylik maktutveckling hörde ju till den traditionella svenska politiken, varom senast traditionerna om Jon Jarls härnadståg mot ingrer och ryssar vid seklets början och Johan Sverkerssons korståg till Estland 1220 vittna. Det kan naturligtvis inte bli tal om att förneka den romersk-katolska kyrkans betydande andel i omvändelsearbetet bland de lettiska och finska stammarna, men denna har varit känd och erkänd långt förrän Jaakkola framkommit med sina anspråk på att se händelserna ur de baltiska och finska folkens synvinkel i motsats till en av honom förkättrad historieforskning, som blott skreve erövrarhistoria.

Några av Jaakkolas bevis för mongolkrisens betydelse för Östersjöländerna tåla knappast att synas i sömmarna. Så framhåller han på ett ställe (s. 25 not 2), hurusom de ryska krönikornas »oerhörda bredd och detaljrikedom» vid skildringen av Neva-drabbningen år 1240 visade den stora betydelse man på ryskt håll tillmätte striden såsom inledande en ny kampperiod. Detta är väl dock att ställa förhållandena på huvudet. Just den jublande segerskildringen vittnar om att ryssarna betraktade viktorian inte som inledningen till då ännu oavgjorde vapenskiften, utan som ett avgörande tillbakavisande av ett stort och farligt anfall mot den novgorodska handelns livsnerv, Neva-floden. Ensidigt synes det också vara, då förf. (s. 25 not 5) betraktar den år 1246 ärkebiskopen i Riga tilldelade legationen som tillkommen främst för bedrivande av aktiv politik österut. Det var här fråga om en fortsättning av det legationsväsen, som rått i baltländerna alltsedan 1225.

Förf. gör vidare gällande, att mongolkrisen återspeglade sig även i de handelspolitiska förhållandena vid Östersjön, som först kommit till stadga omkr. 1270, d. v. s. vid en tidpunkt då de ryska furstarnas och den ryska kyrkans förhållande till mongolkrisen stabiliserats och då följaktligen västerlänningarna inte mer kunde vänta sig några fördelar av förvecklingarna i öster. I vilken mån detta är fallet eller om några speciellt västerländska faktorer härvid medverkat, vilja vi inte gå in på.

Man frågar sig emellertid, vari förf:s syn på de »världshistoriska» sammanhangen resulterar, då det gäller de speciellt finländska förhållandena. Dessa göras helt beroende av den mångomtalade mongolkrisen. Tavastlands allt starkare fjärmande från novgoroderna, vilket som bekant resulterade i tavasters deltagande i tåget mot Neva 1240, betraktar förf. som ett resultat därav, att mongolinfallet försvagat den ryska makten. Birger Jarls färd till Tavastland, det andra korståget, är inte heller ur världshistorisk synpunkt närmast någon personlig eller framsynt *statsmannagärning*, »utan ett i en exceptionellt gynnsam tidpunkt företaget korståg, som satts i gång i överensstämmelse med de planer, vilka biskop Thomas inaugurerat i enlighet med de på inhemsk botten uppståndna projekten och biskopens allmänna kyrkopolitik.» Här framträder förf:s strävan att tillrättalägga förhållandena efter de »inhemska faktorerna». Belysande för förf:s lek med ord är hans på samma sida (s. 33) förekommande uttryck, att novgorodernas seger vid Nevan gjorde slut på »Finlands långt syftande drömmar» vid ett företag, som enligt ryska uppgifter räknade svear, finnar, tavaster och norrmän (?) såsom deltagare. I det följande talar förf. om Sverige och Finland såsom halvt jämbördiga parter i kampen mot östern, på en tid då den svenska ledningen säkerligen var bestämmande inte blott i den världsliga utan även inom den kyrkliga förvaltningen. Såsom ett bevis för Finlands delaktighet i förvecklingarna med novgoroderna, vilken för övrigt bestyrktes av de ryska krönikornas omnämnande av tavaster och finnar jämte svear t.ex. i ett krigståg till Narva 1256, anföres den ryska storfurst Alexanders härtåg till Tavastland samma år. Detta anfall skulle nämligen förebygga en befarad baltisk-finsk samverkan (s. 35, jfr även s. 38 noten). Detta kan dock i all logiks namn inte betraktas som ett argument mot den svenska statsmaktens bestämmande inflytande i kampen mot novgoroderna, ty dels måste ryssarna efter tidens sätt att föra krig genom plundring söka träffa motståndarna, där detta lättast kunde ske, och ett anfall mot Sverige kunde säkerligen inte sättas i gång, dels var en sådan plundring ägnad att försvåra ett svenskt företag med Finland som utgångspunkt.

Förf. omnämner själv, att de ryska härjningarna föranledde motåtgärder av Birger Jarl, till vilka äktenskapsförbindelsen mellan konung Waldemar och den danska prinsessan Sofia även hörde. Tillåtelsen till äktenskapet hade ju utverkats, (s. 36) särdeles emedan hedningarna oavbrutet bekrigat det svenska väldet och emedan äktenskapet mellan de furstliga kontrahenterna skulle bidraga till att underlätta en samverkan mellan rikena för hedningarnas bekämpande. Jaakkola talar om Birger Jarls »säkerligen särdeles djupgående, långvariga och organiska uppfattning» av östpolitiken» (s. 38) i samma andedrag, som han betonar, att jarlen blott »accepterar den från finländsk sida projekterade och med finska och tavastländska samt därförutom sven-

ska krafter igångsatta samverkan med Estland». Må vi lämna ett slikt uttalande åt sitt värde. Säkerligen deltogo både tavaster och egentliga finnar i den pågående kampen, men lika visst måste vi tro, att den svenska ledningen dock var den avgörande, både då det gällde dessa stammars sammanförande till gemensam aktion som även vid de större krigsföretagen. Att sedan försöka konstatera det ena eller andra elementets kvantitava andel i striderna är ogörligt. Jaakkola påpekar, att kampen synbarligen fortsatts in på 1270-talet. Allt starkare gör sig i de ryska källorna Egentliga Finlands och Tavastlands beroende av det svenska väldet förmärkbart, såsom då de ryska krönikorna 1256 tala om en härfärd till Tavastland eller till det »svenska landet» (s. 43).

Jaakkola övergår härefter till en redogörelse för de gränsförskjutningar, som voro en följd av Tavastlands och det västligt orienterade Finlands förening under svenskt välde, härvid i huvudsak upprepande sina tidigare framlagda åskådningar. En viss svårighet bereder honom fortfarande den påstådda gränsförskjutningen vid Bottniska viken från Esse eller Vetil å till Pattijoki. Den betraktas som en organisk följd av Tavastlands »s. k.» erövring. Jaakkola anser, att några minnen av en mer betydande tavastländsk bosättning på ifrågavarande område inte kan konstateras, men då han godtager traditionen, att Tavastland en gång sträckt sig från hav till hav, så förmodar han: »fastän tavasterna teoretiskt aldrig hade uppgivit anspråken på Bottniska vikens kust, så hade deras område i praktiken kommit att underkastas en begynnande exploatering av deras bundsförvanter, de vid Bottenhavets nordöstra kust bosatta karelarna.» Med detta bundsförvantskaps upphörande hade de teoretiska anspråken automatiskt aktualiserats och området hade förenats med det övriga Finland!

Av speciellt intresse är Jaakkolas skildring av den mongoliska krisens återverkan längst i norr. Till en början medförde denna bjarmerväldets undergång och senare volostinrättningens utsträckande till Kola och Fjärrkarelen. Som bekant omnämna isländska källor år 1271 ett gemensamt anfall av karelare och kvener mot norrmännen. Förf., som i kvenerna ser den norska benämningen på de från Satakunda kommande lappfararna, birkarlarna, finner en sådan samverkan just vid denna tidpunkt helt naturlig. På 1370-talet uppge nämligen Satakundas representanter, att deras rättigheter i norr ägt bestånd i åtminstone hundra år. Detta förutsätter emellertid enligt Jaakkola, att karelare och birkarlar senast 1270 kommit till en överenskommelse beträffande intressesfärerna i norr. Se där anledningen till kveners och karelares gemensamma kamp mot norrmännen (s. 52).

Kvenernas, d. v. s. birkarlarnas anfall fäste de norska myndigheternas uppmärksamhet på nödvändigheten av att alla tvistiga territoriella frågor i förhållande till Sverige så vitt görligt reglerades, ty kvenerna voro beroende av Finland och därigenom medelbart av Sverige. Så kom det sig, säger Jaakkola, att man mellan 1268 och 1273 på

norskt initiativ begynte samla uppgifter om gränslinjen mellan Sverige och Norge,[1] vars återljud också låter sig påvisa i stadgandena om gränsen gentemot Norge i Helsingelagen (s. 53 f.) Men också från svenskt håll fäste man uppmärksamheten vid de norrom Helsingland belägna områdena. Enligt Bureus hade Sveriges konung först förgäves sökt bringa lapparna under sin omedelbara lydnad, men då detta inte lyckats, år 1277 överlämnat lapparnas beskattning åt de tidigare lappfararna Birkala-boarna eller birkarlarna.

I ett följande avsnitt upptager Jaakkola till behandling »Det västerländska uppbyggnadsarbetet efter mongolkrisen, Väst-Karelens erövring och de nordisk-novgorodiska förbindelsernas utveckling intill 1319». Inledningsvis vill han påvisa, hurusom söder om Finska viken de baltiska områdena vinna en allt större självständighet gentemot Västern, framhållande särdeles Estlands särställning gentemot Danmark. Denna går emellertid tillbaka till tyskarnas innehav av landet 1227—38, varunder landet befolkades med tyska vasaller, storgodsägare, och står således i samband med den redan före »mongolkrisen» existerande tyska expansionen. Detta kan vara bra att hålla i minne, då förf. försöker finna parallellföreteelser längre i norr. Närmast intresserar oss den process, som Jaakkola kallar Finlands separering (erikoistuminen). Som belägg härpå nämnes grundandet av ett finländskt domkapitel 1276 ävensom utnämningen av en kunglig prefekt i Finland två år senare samt av en hertig över Finland 1284. Enligt vanlig föreställning innefatta dessa åtgärder ett helt naturligt organisationsarbete, framkallat av den större stadga, som nåtts efter Tavastlands anslutning till det övriga Finland. Att här tala om särskiljande (erikoistuminen) är väl onödigt, så länge biskoparna fortfarande voro från Sverige och så länge de världsliga styresmännen likaledes tillhörde svenska stormannaätter. Jaakkola anser, att Finlands konsolidering innefattade en grundligare omgestaltning av förhållandena än någonstans annorstädes inom det nordisk-baltiska området (s. 66). Uttrycket är något oförsiktigt, om än det finländska området i yttre avseende verkligen undergick en betydande tillväxt, ty söder om Finska viken ersattes bondesamhället av feodalstaten, medan den i vårt land fortbestod. Förändringen kan säkerligen inte kallas grundligare, därför att den som förf. säger, skedde enligt tidigare konstaterbara »inhemska projekt». Då Jaakkola påstår, att denna sistnämnda synpunkt hittills helt förglömts av den inhemska forskningen, så är det en sanning med modifikation. Man har visserligen inte talat om »inhemska projekt», men man har så mycket mera ordat om biskop Thomas' planer, som fullföljts av Birger Jarl. Riktigt är det även, såsom Jaakkola konstaterar, att Finlands organiska tillväxt jämsides med Sveriges kyrkliga och samhälleliga utveckling djupare och varaktigare än själva Tavastlands erövring bidrog till att låta Sveriges och Finlands intressen utlöpa i harmoni. Men inte heller detta är någon nyhet för en oförvillad forskning.

Det finnes ingen anledning att dröja vid skildringen av Väst-Karelens erövring och Viborgs grundläggning, vars fredliga förlopp får sin förklaring dels i Karelens relativa självständighet gentemot Novgorod alltsedan 1260-talet, dels i samtida inbördes strider på ryskt område. Den svenska maktutvecklingen österut avbröts emellertid snart till följd av brödrafejderna i Sverige. Det hertigliga partiets seger 1319 och personalunionen med Norge medförde till en början inte heller någon förstärkning av de svenska maktmedlen i öster, ty den unge Magnus Erikssons moder hertiginnan Ingeborg hade sina blickar helt inriktade på Skånes erövring; därtill blev hennes välde kortvarigt. Jaakkola påpekar, huru impopulär Skånepolitiken måste te sig i Norge, där de territoriella intressena framför allt pekade österut. Men inte heller inom Sverige synes Skåne-politiken vunnit ett odelat gillande. Särskilt betydelsefullt finner förf. det faktum, att ingen representant för det andliga ståndet tyckes ha med sin namnunderskrift givit sin anslutning till hertiginnans politik. I motsats till den tillfälliga nyhet (novica) som hertiginnans utrikespolitiska inriktning innebar, synes den gamla motsättningen mot Novgorod fortfarande uppburits åtminstone på kyrkligt håll. Detta framgår bl. a. av uppsalakaniken Nicolaus Sigvastis redogörelse inför kurian. Denna framställning betraktar förf. såsom tillkommen på grund av förhållandena i Sverige under tiden mellan juli 1319 och mars 1320. Ja, han tror sig t. o. m. kunna påvisa, att kaniken till kurian framfört önskningar från ett kyrkokoncilium, som försiggått år 1319. Yrkandet på igångsättandet av ett korståg, som frambäres av Nicolaus Sigvasti under framhävande av hedningarnas och skismatikernas härjningar, är helt naturlig vid en tidpunkt, då Åbo nyss hemsökts av ryssarna, vilket som bekant inträffade år 1318. Så stå de kyrkliga kretsarnas utrikespolitiska aspirationer i en stark motsättning till hertiginnan Ingeborgs strävanden.

Under kampen mellan hertiginnan och stormännen synes befälhavaren i Åbo Lüder von Küren helt anslutit sig till hertiginnans politik, med totalt negligerande av sitt slottsläns verkliga intressen. Han beger sig under en för Finland kritisk tidpunkt till det glada hovet i Varberg och ersättes sedan av en representant för den svenska stormannaoppositionen. Lyckligtvis kom Viborgs slott nästan helt att bevaras från hertiginnans inflytande. Först år 1321 överlämnades slottet av sin tidigare innehavare Efflerus till den svenske stormannen Peder Jonsson, som kraftigt stödd av andliga stormän i hemlandet fick upptaga den avgörande kampen med Novgorod.

Med rätta framhåller förf., hurusom den tyska handelns representanter vid valet mellan de tvenne politiska riktningarna obetingat måste ge företräde åt den fredliga stormannapolitiken framom hertiginnans äventyrspolitik; den förra lovade trygghet på de östliga handelsvägarna, medan den senare t. o. m. hotade den västliga handeln med en fortbestående oro. Det är inte heller en tillfällighet, att biskopen i

Linköping, till vars stift även det handelspolitiskt viktiga Gottland hörde, jämte ett antal östgöraherrar, Peder Jonsson och hans broder, främst företräda den nationella politiken gentemot Novgorod. De ha haft naturliga anknytningar till de mäktiga hansaintressena. Redan mötet i Telge juni 1322 synes innefatta en avgörande seger för de svensk-tyska närmandena eller som Jaakkola behagar kalla det svensk-finsk-tyska.

På den ryska sidan hade fortsatta inre strider verkat försvagande, något som enligt Jaakkola möjliggjort Kexholms tillfälliga besittningstagande av svenskarna 1314, men ungefär år 1318 har en större stadga ernåtts i Ryssland, där storfurst Jurij Dmitrevitsch snart ingriper på Novgorods sida i kampen mot svenskarna. Så kommer det stora anfallet mot Viborg till stånd sommaren 1322. Anfallet avvisades, men dess återljud tror sig Jaakkola finna i påvebrevet av den 10 febr. 1323 med dess uppmaning till korståg. Den påvliga bullan, som riktats till den norska kyrkoprovinsen, har av en tidigare forskning ansetts tyda på av lappar, bullans »finnar», företagna härjningar på norskt område. Däremot gör Jaakkola synbarligen med goda skäl gällande (s. 125 f.), att bullan närmast återgår på Nicolaus Sigvastis framställning och dokumentariskt inte påvisbara senare hänvändningar till påvestolen med anledning av den aktuella faran vid Viborg. Bullan står i bästa överensstämmelse med Nicolaus Sigvastis meddelanden och synes även till en del hämtat material för sin skildring av den aktuella situationen ur Alexander III:s bekanta korstågsskrivelse »Gravis admodum»-bullan, ur vilken den numera oriktiga uppgiften om, finnarnas kristendomsfientlighet troligen är hämtad. Huru man skall förklara, att den latinska formen »phinni» härvid ersatts av den svenska »finnar», är dock ägnat att väcka en viss tveksamhet. Om ock uppmaningen till korståg inte hann lända till efterföljd, så var den dock ägnad att stärka de finländska makthavarnas ställning; härtill bidrog också Mattias Kettilmundssons utseende till capitaneus Finlandensis omkr. årsskiftet 1322—1323 liksom begynnande förvecklingar mellan Novgorod och de littauiska furstarna. Storfurst Jurij och Novgorod voro under slika förhållanden villiga att skaffa sig fred på det håll, som ur handelspolitisk synpunkt tedde sig farligast, medan kampen i norr mot norrmännen och i söder fortsattes. Så kom Nöteborgsfreden till stånd och så bröts den nordiska enhetsfronten genast i begynnelsen. Jaakkola uttalar vidare antagandet, att den norska planen på ett korståg emot karelare och ryssar, vilken haft en framträdande representant i den norske drotseten Erling Vidkunsson, fått förfalla till följd de norska andligas ovillighet att underkasta sig ekonomiska uppoffringar för en sak, som drevs av drotseten, deras personliga motståndare.

Sedan freden i norr definitivt ernåtts år 1326 kunde man i Sverige gå att varaktigare organisera förhållandena i gränsområdena. Så har den kyrkliga beskattningen vid denna tid ordnats, såsom överenskommel-

serna om tionden för Kemi, Salo, Karelen, Savolax och Tavastland av den 23 aug. 1329 synes framgå. Till de åtgärder, som stodo i samband med freden hänför Jaakkola även det kända av ärkebiskopen i Uppsala organiserade kolonisationsföretaget i Norrland, varom ett brev av den 2 febr. 1327 bär vittne. Den med kunglig sanktion igångsatta kolonisationen sträckte sig senare åtminstone till Piteå och Luleå. Den tyckes emellertid ha väckt missnöje på håll, där man av gammalt hade intressen i de för odling upplåtna trakterna. Ett vittnesbörd härom finner förf:n i den underhandling, »perlamentum» vars resultat föreligger i beslutet av den 5 sept. 1328. De båda parterna, helsingar och birkarlar, förliktes på så sätt, att kolonisationsprogrammet visserligen inte kullkastades, men att birkarlarna fingo rätt att deltaga i landets nyodling. Likaså bibehöllos birkarlarna vid sin uteslutande rätt till lappfärderna. Sedan Jaakkola konstaterat, att »de finskfödda birkarlarnas rättigheter i alla väsentliga avseenden blivit tillgodosedda», inlåter han sig på ett synnerligen ohistoriskt resonemang, varför birkarlarna inte bekymrat sig om huruvida de framdeles komme att räknas till Finland eller Sverige, och varför de inte ville göra saken till en tvistefråga om gränsen mellan Sverige och Finland (s. 162), varpå vi emellertid inte anse det vara av vetenskapligt intresse att ingå. Då Jaakkola vidare ställer in frågan om Piteå, Luleå och Torneå församlingars tillhörighet till det ena eller andra stiftet mot en »nationell» bakgrund, förfaller han till ofruktbara, ohistoriska spekulationer, ty den medeltida kyrkan var dock höjd över nationaliteterna, varom t. ex. antydningarna om Ålands överförande till Åbo stift kan tjäna som ett samtida bevis. Förfelat är också förf:s ord om birkarlarna såsom en självmedveten nationell faktor i kamp med Sverige (s. 172). —

Konung Magnus Erikssons omhändertagande av regeringen medförde, att den svensk-norska politiken österut snart fick en aktiv prägel. En förutsättning härför var den gynnsamma utrikespolitiska ställning söderut, som ernåtts genom Skånes anslutning och genom handelsöverenskommelser med hansestäderna. Viktigt var det ock, att freden mellan Norge och Novgorod utgick år 1336 samt att förhållandet mellan Novgorod och Moskva var spänt. I stället hade Novgorod trätt i nära förbindelse till littauerna, i det furst Narimont i förläning mottagit Ladoga, Nöteborg, Kexholm och halva Koporie. Troligen till följd av missnöje med de nya makthavarna överlämnar karelaren Valit Kexholm åt svenskarna år 1337 ell. [1338] men spelar inom kort åter Kexholm i novgorodernas händer. Under år 1338 synas karelarna i förening med viborgarna härjat i Olonets, staden Ladoga råkade ut för plundring och underbefälhavaren på Viborg Sten Turesson stod hotande utanför Nöteborg, där han av novgoroderna anropades om fred. Novgorods ställning hade ytterligare försvårats genom en konflikt med de tyska städerna i Baltikum, vilken lett till ett avbrytande av handelsförbindelserna, men en förlikning kom till stånd på våren

1238 genom förmedling, bl. a. av representanter för Lübeck och Gottland. Jaakkola anser, att vi här har ett tecken på en omsvängning i Hansans politik gentemot unionsrikena, vilken ytterligare accentueras genom närmandet till sedermera konung Waldemar Atterdag. Så fick Novgorod fria händer att kraftigare bedriva kampen mot det svenska Karelen, som redan på sommaren hemsöktes av frivilliga från Novgorod (молодци). Fastän man på svenskt håll tyckes ha lyckats hålla området norr om Nevan besatt, såg man sig på hösten nödsakad att anknyta underhandlingar. Ett stillestånd kom till stånd, varigenom status quo ante skulle bevaras; dock hänvisades novgoroderna till underhandlingar med konungen ang. det s. k. »Sto-Karelen» som hölls besatt av svenskarna. I fredsslutet återställdes även detta område, varom bl. a. det dunkla yttrandet om de s. k. överlöparna hänföres av förf.

Till denna eftergivenhet bidrog den stigande spänningen i förhållandet till Danmark och Hansan, som ledde till krigiska förvecklingar och som först i juli och aug. 1243 lättade genom fredsslut. Förf. sammanställer med allt skäl de finländska slottshövdingarnas plan att ingripa på de upproriska esternas sida i kampen mot det tyska ridderskapet samma vår med den öppna motsättningen mellan Magnus Eriksson och Waldemar;[1] då han härutöver förmodar, att estniskt-nationella synpunkter medverkat, förefalla skälen inte tillfredsställande. Då han på tal om svenskarnas ankomst till Revals redd säger, att dessa huvudsakligen voro finnar, »suomalaisia» (s. 246 not 2), så är detta förvillande, om man betänker, att Dan Niclisson och Johan Götesson stodo i spetsen för företaget.

Magnus Eriksson ägnade emellertid organisationsarbetet inom de finländska områdena mycken uppmärksamhet. Åt detta ämne ägnar förf. det sista avsnittet »Magnus Erikssons unionspolitiska regeringssystem och »Österlands» tillkomst» (s. 265—447). Härvid uppmärksammas både den kyrkliga beskattningens definitiva ordnande längst i norr och öster, vilket förlägges till 1240, som särskilt de finländska områdenas förläning åt slottshövdingen på Åbo Dan Niclisson i det k. brevet av 8 sept. 1340, vars betydelse starkt framhäves av Jaakkola. Därmed skapades första gången en enhetlig världslig styrelse över Finland. Förebilden härtill finner förf. i det ståthållarskap, som redan tidigare förefunnits i Skåne, ett ståthållarskap som i allmänhet uppbars av lågättade av konungen beroende män, till vilka Dan Niclisson synbarligen hörde. Den är ett led i konungens strävan att frigöra sig från beroendet av stormannasläkterna.

Då förf. härefter går att analysera orsakerna till den svensk-norska unionens upplösning, (s. 300—314) inlåter han sig på en ofruktbar upp-

[1] G. v. Rauch; *Sveriges livländska politik under Magnus Eriksson (1319—1362)* i Hist. Tidskr. 1928, s. 129 har för övrigt framställt enahanda åsikt, men utan den »nationella» synpunkten.

gift, ty såsom Gottfrid Carlsson nyligen påvisat, har den norska historieskrivningen med orätt sökt anledningen därtill i norskt missnöje; den bottnade fastmer i konungens dynastiska önskningar.[1]) Förfelat är det därför också att betrakta valet av Erik till konung i Sverige såsom ett tecken på stormännens opposition mot Magnus Eriksson. I själva verket står en sådan uppfattning i bjärt strid med den av konungen samtidigt med Eriks val utfärdade Uppsalastadgan, som vittnar om Magnus Erikssons målmedvetna strävan att stärka sin makt och som Jaakkola själv ingående dryftar (s. 322 f.). Att förf. inte insett den oförenliga motsättningen av Uppsalastadgan och det hypotetiskt stormannainspirerade valet av Erik är egendomligt, då han så starkt och med rätta framhäver, att stadgan från konungens sida innebar ett hävdande av den kungliga högheten gentemot rådet. Lätt förståeligt är det dock, att Jaakkola låtit förleda sig till en felsyn, då den norska uppfattningen om unionen varit allenarådande i den historiska litteraturen intill senaste tid.

Jaakkola förmodar, att Uppsalastadgans »officialis generalis», konungens högste ämbetsman, tillkommit med Skånes och Finlands »advocatus generalis» såsom förebild. I varje fall är han liksom dessa en ställföreträdare för kungamakten, vars tillvaro är ägnad att göra konungen mer oberoende av stormännen och rådet. Oss intresserar främst Jaakkolas framställning av utvecklingen i Finland. Redan användningen av namnet Österland, som först uppdyker i Uppsalastadgan, visar huru områdena på andra sidan Bottenhavet nu begynna smälta ihop. Jaakkola påvisar också, att detta Österland i många avseenden intog en särställning inom riket, vilket ju är helt naturligt.

Då Jaakkola i kapitlet »Den finländska kyrkans territoriellt nationella separation åren 1344—46» går att dryfta stiftsindelningen längst i norr, förfaller han åter till ett ohistoriskt »nationellt» resonemang (s. 380 f.). Att i tvisten mellan Uppsala ärkestift och Åbo stift, i vars spets den svenskfödde Hemming stod söka upp *nationella bevekelsegrunder* är säkerligen oriktigt, om än avgörandet *senare* kom att få en *nationell betydelse*; *hierarkisk* var säkerligen de båda stiftsherdarnas ståndpunkt. Att de därjämte vädjade till vittnesbörd den ena från Helsingland, den andre från Finland förändrar icke saken. Det framgår även av Jaakkolas framställning (t. ex. 394), att de kyrkliga inkomsterna framför allt voro föremål för tvist. I varje fall nåddes under de båda stiftsherdarnas besök i Norrbotten, av förf. förlagt till sommaren 1246, en temporär överenskommelse, som på det närmaste föregrep Bo Jonssons slutliga dom.

Efter en översikt av de allmänteuropeiska förutsättningarna för ett korståg, som förefunnos på 1240-talet, och för den kamp mellan Littauen och Moskva, som syntes underlätta en svensk aktivitet österut,

---

[1] Gottfrid Carlsson, *Den svensk-norska unionen under Magnus Eriksson.* Lund, 1928.

företager förf. en analys av uppgifterna om konungens resa till Finland i augusti och september 1247, varvid särskilt Geriko Skyttes utnämning till ståthållare i Finland uppmärksammas. Häri ser förf. en strävan att på samma gång tillmötesgå önskningarna i Finland genom utnämnandet av en inhemsk man som en förberedelse för den stundande härfärden österut. Genom sina förbindelser med Estland och Padis kloster och genom sin av förf. förmodade tidigare verksamhet som fogde i Nyland ägde han de härtill nödiga kvalifikationerna. Vi kunna inte ingå på Jaakkolas skildring av konungens ingripande ifråga om handels- och skatteförhållandena, inte heller kunna vi dröja vid det reformarbete, som bedrevs av biskop Hemmings och Skytte tiden närmast efter konungens Finlandsresa. Härmed avbryter Jaakkola sin framställning.

Jaakkolas arbete präglas av en belastad och svårfattlig stil, varom redan de anförda citaten torde ge en viss föreställning; medels tunga ord söker han ofta »fastnagla» sina hypoteser som fakta, därvid mången gång lämnande den vetenskapligt säkra grunden. Oavsett detta innehåller hans framställning en massa värdefulla kombinationer och iakttagelser, så länge han inte låter leda sig av sina teorier. Särskilt givande förefaller hans utnyttjande av de ryska krönikornas uppgifter, vilket tyvärr inte tillräckligt framträder av recensionen. Också i fråga om de rent finländska förhållandena har han framlagt många fakta till belysande av särutvecklingen i denna avskilda del av det svenska riket.

Eric Anthoni.

Antikens ekonomiska historia.

J. Toutain: *L'économie antique.* Paris 1927. La Renaissance du Livre. 439 sid. Pris 30 francs.

Detta nya sammanfattande arbete om den klassiska forntidens ekonomiska utveckling bildar 20:de bandet i den bekanta av Henri Berr utgivna publikationsserien *L'évolution de l'Humanité.* Författaren, som tidigare varit medlem av École française i Rom och för närvarande är »studieledare» vid den med Sorbonne förenade École des hautes études, har framför allt gjort sig känd som en framstående kännare av det romerska Nordafrika. Hans huvudarbete är »*Les cités romaines de la Tunisie*». På den ekonomiska historiens område har han bl. a. presterat undersökningar om de kejserliga domänerna i Nordafrika. Men djupliggare i denna gren av antikens kulturhistoria är han likväl icke.

Så har Toutains bok gestaltat sig till en kompilation av ett antal äldre och nyare specialarbeten. Därom vore ingenting att säga, om blott

urvalet gjorts med nödig fullständighet och urskiljning. Men tyvärr ger framställningen rum för allvarsamma anmärkningar i detta avseende. Först och främst visar det sig, att författaren mer än lovligt förbisett tyska forskares arbeten. För att taga endast ett exempel: U. Wilckens och L. Mitteis' epokgörande undersökningar rörande det hellenistiska och romerska Egypten lysa med sin frånvaro i litteraturförteckningen. Men icke ens de i förteckningen upptagna arbetena synes författaren hava samvetsgrant utnyttjat. En granskning av hänvisningarna och citaten i själva texten, ger vid handen, att hela avsnitt av framställningen stöda sig på ett par tre godtyckligt valda arbeten, stundom sådana som äro betydligt antikverade.

För att icke vara orättvis mot författaren vill jag tillägga, att han ställvis, såsom citaten utvisa, går direkte till primärkällorna. Dock har man ofta intrycket, att han stöder sig på källcitat tagna ur de moderna arbeten han anlitat.

I likhet med de flesta andra filologer och historiker, som sysslat med de ekonomiska förhållandena under antiken, ådagalägger Toutain en tydlig brist på nationalekonomiska insikter. I inledningen säger han uttryckligen, att han icke vill inlåta sig på »abstrakta teorier». Men detta borde icke berättiga honom att bortse från sådana väsentliga moment som betydelsen av penninghushållningens införande. Både i fråga om Grekland och Rom beröres denna fråga endast antydningsvis. Och likväl hade penningkapitalets uppkomst en avgörande inverkan exempelvis på agrarförhållandena i Italien under andra århundradet f. Kr., i det att det bidrog till de självägande böndernas ruin och storgodsens utbredning på deras bekostnad. Analogin med motsvarande företeelser i nyare tider ligger här nära till hands.

Överhuvud har Toutain föga blick för det faktiska sambandet mellan den ekonomiska utvecklingen och de sociala förhållandena. Men en »ekonomisk historia», som icke beaktar detta samband, blir synnerligen ofullständig. I Poehlmann's bekanta arbete skulle författaren hava funnit värdefulla utläggningar om det grekiska och hellenistiska samhällets genomgripande omgestaltning under påverkan av den kraftigt framträdande kapitalismen. Men detta viktiga arbete har han försummat att anlita, att döma av att det saknas i litteraturförteckningen. Också slaveriets betydelse för uppkomsten av stordrift både inom jordbruket och industrin framhäves icke med tillbörlig styrka. Den våldsamma klasskampen i de grekiska stadssamhällena både under tidigare perioder och efter det peloponnesiska kriget omtalas mycket flyktigt. Man kan då icke heller förvåna sig över att författaren i det kapitel, där han behandlar förhållandena i Grekland intill sjätte århundradet, underlåter att beröra den viktiga frågan, huruvida det gamla Grekland var ett »medeltida» samhälle bestående av adliga godsägare och mer eller mindre ofria bönder. Icke heller beträffande Rom och Italien beaktas denna gamla tvistefråga. Att ett tillstånd

av ofrihet existerade i konungatidens Rom, har man som bekant slutit sig till av det ursprungliga klientförhållandet mellan de patriciska godsägarna och en del av plebejernas stånd.

Författarens otillräckliga kännedom av viktiga nyare undersökningar visar sig bl. a. i hans behandling av industrin under den hellenistiska tiden. I fråga om keramiken citerar han sålunda endast äldre arbeten av Pottier (1891) och Blümner (1869), i fråga om andra industrier för det mesta Blümner och Mommsen's *Römische Geschichte* (!), det senare arbetet självfallet i fransk översättning.

Avgjort mera lyckad är senare hälften av Toutains bok, den som behandlar de västra medelhavsländerna och det romerska riket. Framställningen av den förhistoriska utvecklingen — onödigt vidlyftigt behandlad — stöder sig huvudsakligen på Déchelettes utmärkta »Manuel d'archéologie préhistorique». I det intressanta kapitlet om Kartago följer Toutain Gsells stora under utgivning varande arbete *Histoire de l'Afrique du Nord*. Roms ekonomiska och sociala utveckling skildras i huvudsak korrekt och med sakkännedom, om även med en del luckor. Med tillfredsställelse antecknar jag, att Toutain icke hyllar den moderna åsikten, att den licinska åkerlagen icke tillkom i fjärde, utan i tredje eller andra århundradet. Dock gör han sig skyldig till det av äldre historiker — av Livius beroende — begångna felet att framställa de romerska böndernas läge under fjärde århundradet sådant det faktiskt gestaltade sig först betydligt senare. Framställningen av myntreformen av år 269 är något oklar. Beträffande agraromvälvningen i andra århundradet vidhåller författaren med rätta Mommsens av Tenney Frank m. fl. bekämpade uppfattning, att den konkurrerande billiga utländska spannmålen bidrog till böndernas nödläge. Likaledes i motsats till Frank betonar han med fullt skäl, att Roms utrikespolitik under denna tid till stor del betingades av handelsintressen (Kartagos och Korints förstöring!)

Intressant och väl dokumenterad är framställningen av agrarförhållandena under kejsartiden. På detta område har ju författaren specialinsikter. Toutain står fast vid sin för trettio år sedan uttalade åsikt (till vilken jag anslutit mig i min avhandling *Die Fronden der Kolonen*), att den för reglerandet av kolonernas ställning i det romerska Afrika utgivna Lex Manciana ursprungligen gällt privata, icke kejserliga domäner. Han korrigerar den gängse föreställningen om latifundieväsendets överhandtagande under kejsartidens blomstringsperiod. I vidsträckta delar av riket förblevo de kring städerna grupperade medelstora godsen typen för jordbesittningen, en omständighet som betonas även av Rostovtzeff i hans berömda arbete *The social and economical history of the Roman Empire*. Frågan om kolonatets uppkomst faller utanför framställningens ram, då denna i huvudsak avslutas med skildringen av förhållandena i det romerska riket under Antoninerna, en epok som av författaren betraktas som kulminationspunkten i antikens ekonomiska liv.

Svagare och mindre uttömmande är Toutains redogörelse för industrins utveckling i det romerska riket. Också här förlitar han sig alltför mycket på Blümners gamla arbete. Nyare undersökningar, t. ex. i fråga om keramiken, känner han visserligen till, men denna industrigren, vars utbredning och organisation de senaste årens arkeologiska och epigrafiska forskning ställt i ett alldeles nytt ljus, hade dock krävt en betydligt fylligare behandling. Just på detta område tillåter oss det rikliga källmaterialet att vederlägga den oriktiga åsikten, att en industriell produktion i stort icke förekom under antiken.

Åt den kommersiella utvecklingen ägnar Toutain särskild uppmärksamhet. Läsaren får en klar föreställning om huru området för varuutbytet oavlåtligt tillväxte under den hellenistiska och romerska epoken. Tyvärr torde det aldrig bliva möjligt att i siffror fastslå handelns intensitet vid tiden för det romerska rikets högsta ekonomiska blomstring. Men det som vi redan veta är att varuutbytet ingalunda inskränkte sig till endast lyxartiklar och att den rådande allmänna freden samt de förbättrade kommunikationerna — utom de utmärkta romerska vägarna spelade flodfarten en viktig roll — tilläto en verklig masstransport. Vad vi numera veta om hamnanläggningarna t. ex. i Italien ådagalägger sjöhandelns livlighet. Självfallet få vi icke mäta pensamma med den nyaste tidens mått. Men utan tvivel är en jämförelse berättigad med förhållandena i Europa för c. 200 år sedan.

I ett sista kort kapitel behandlar författaren det ekonomiska livets hastiga förfall under den senare kejsartiden. Det är dock omöjligt att på endast nio sidor giva en någorlunda fullständig utredning av de välbekanta omständigheter, som ledde till det stora sammanbrottet. Bl. a. underlåter han att taga ställning till Rostovtzeffs intressanta teori om de sociala orsakerna till anarkin under det tredje århundradet. Synbarligen har han endast ytligt hunnit genombläddra den ryske forskarens epokgörande arbete, som ju utkom endast ett år förrän han utgav sitt eget.

Den ledande idén för den publikationsserie, i vilken Toutains bok utgör en länk, är att giva en »historisk syntes» av mänsklighetens utveckling. Men en sådan syntes erfordrar en ingående kännedom av specialforskningen. Såsom jag ovan antytt tillfredsställer den franske forskarens arbete icke alla anspråk i detta avseende. Att i våra dagar skriva en sammanfattande vetenskaplig framställning av antikens ekonomiska liv är en väldig uppgift, som blott med svårighet kan lösas av en enda forskare, i varje fall endast av en specialist av första ordningen på detta område. Betraktad som en populariserande översikt har dock den bok jag här anmält många förtjänster. Den är väl skriven och ger läsaren en åskådlig, om än ofullständig bild av den antika kulturens ofta förbisedda materiella sidor.

Herman Gummerus.

Underrättelser.

Historiallinen Arkisto. Av Historiallinen Arkisto har under året trettiosjunde bandet utkommit. Främst innehåller detta en undersökning av G. Rein om uppkomsten av *Sägnen om de sjuttio hjältarna vid Demmin* (på finska, 71 s.) Förf. konstaterar, att Fryxells berättelse om det överfall konung Gustav Adolf skulle ha blivit utsatt för i slutet av juli eller början av augusti 1630 inte finner stöd i några tillförlitliga förstahandskällor, härmed förenande sig om A. Cronholms uttalanden. En granskning av de brev från det svenska högkvarteret, som föreligga från ifrågavarande tidpunkt tala på ett avgörande sätt mot den av Fryxell framförda berättelsen. Förf. undersöker de av Fryxell anlitade källorna och finner, att dessa äro sekundära. Berättelsen kan i huvudsak återföras på framställningar 1:o i *Arma Suecicas* latinska redaktion av år 1631 och de därav beroende *Inventarium Sueciæ* (1632) och *Theatrum europæum*, vilket sistnämnda arbete varit en huvudkälla för Fryxell; 2:o i flygskriften *L'histoire du Progrez des Armes du Roy de Suède*, som bl. a. ligger till grund för *Le soldat suédois* (1632) 3:o i *The Swedish Intelligencer* och 4:o i ett från Hamburg den 15 aug. 1630 avsänt brev, avtryckt i flygskriften *Rélation véritable*, som givit *Mercure français* materialet för dess berättelse. Ehuru några av dessa källor tydligen kunna återföras på personer, som tillhört den svenska armén, sakna de dock beviskraft gentemot de autentiska breven från konungen närstående personer. De vittna blott om de rykten, som kringflugit i det svenska lägret. Synbarligen ha vissa reala fakta varit av grundläggande betydelse för ryktenas uppkomst: så de två italienarna Quintino del Pontes och Giovanni Battistas förrädiska planer, vilka dock aldrig kommit till utförande, då den senare redan den 20 juli blivit gripen och den förre därför föranletts att fly; så ett av den förre kort därpå företaget överfall på de svenska förposterna, därvid konungen alls inte var närvarande; så möjligen även en händelse, som skulle ha timat den 14 juli, därvid en svensk trupp råkat ut för ett bakhåll, snarlikt det av Fryxell omtalade, om denna händelse verkligen inträffat. I samband med denna strid framföres i ett naturligt sammanhang konungens beklagande av manskapsförlusterna, som Fryxell efter engelsmannen Harte anför i sin berättelse. Vad slutligen finländarnas omnämnande beträf-

far, förklarar Rein det därmed, att finländskt rytteri vid denna tid ofta följde konungen på hans rekognosceringsfärder och att finländarna voro kända för trohet och tapperhet. Av ett speciellt intresse är det vittnesbörd undersökningen ger om Fryxells kritiklösa användning av källorna, då han trots tillgång till Grubbes autentiska brev från konungens läger godtar de visserligen mer målande men otillförlitligare uppgifterna i allehanda tryckta arbeten. Vidare publicerar Bror K. Åkerblom i bandet en skildring av *Vörå församling 1500—1800* (137 s. + 6 illustr. s.). Som inledning ger förf. därtill en kort översikt av bosättnings- och näringsförhållanden i socknen samt av befolkningsmängden. Med ledning av skatteböckernas uppgifter om antalet bönder konstaterar han härvid bl. a., att befolkningen från år 1547 till 1650 varit i ett så gott som oavbrutet nedåtgående, vars orsak han framför allt finner i förbudet mot hemmansklyvningar. Något tveksam måste man visserligen ställa sig till de absoluta befolkningssiffror förf. kommer till på grund av bondetalet (s. 13), då han t. ex. för år 1547 uträknar siffran 1455, medan uppbörden av näbbskatten för följande år anger siffran 1705 (s. 61). Likaså synes uträkningen av befolkningens storlek på grund av födelsesiffran under tiden efter 1690 (s. 13 f.) lämna rum för tvivelsmål. Rättvisligen må här antecknas, att förf. inte gör anspråk på att ge exakta siffror och att hans primärsiffror dock äro de bästa som kunna fås. Med stor noggrannhet har förf. samlat uppgifter om förhållandena i socknen såväl ur tryckta källor som ur otryckta. I en synnerligen omsorgsfull undersökning redogöres för kyrkans tillblivelse och växlande öden, för prästernas avlöningsförhållanden, för deras arbete på kyrkotuktens upprätthållande och för läskunnighetens uppkomst. Härvid uppmärksammas bl. a. de tidigaste uppgifterna om böckers förekomst i allmogehem, varpå ett belägg finnes från år 1642, och allmogebarns skolgång. På det senare föreligga exempel redan från 1500-talet (kyrkoherdarna Laurentius Johannis och Simon Petri Kneck). Den över huvud förtjänstfulla framställningen vanprydes av ett grovt språkfel, i det förf. (s. 39) tvenne gånger använder formen åttesången (pro ottesången). Då förf. (s. 54) säger, att folket i Nordösterbotten synes velat behålla sin frihet att giva åt prästerna, vad de behagade, men att härpå gjorts ett slut genom förordn. av den 23 aug. 1329 och 8 sept. 1345, synes han icke ha observerat, att det första av dessa påbud står i närmaste samband med den nyligen ingångna freden i Nöteborg, och att det i själva verket innebär det svenska väldets första utsträckande till socknarna Salo och Kemi. — Ytterligare ingår i bandet en tredje uppsats *Jussarö järngruva 1834—1861* (70 s.), förf. av Eevert Laine. I uppsatsen redogöres ingående (på finska) för arbetet på upprätthållandet av en gruvindustri på Jussarö. Gruvverksamheten, som i finanschefen L. G. v. Haartman hade en insiktsfull beskyddare, var på det intimaste förbunden med Finlands handelspolitiska förhållanden. Dess blomst-

ring infaller vid den tid, då Finland inte mera kunde räkna på import av järnmalm från Sverige, dess upphörande står i samband med de frihandelsvänliga idéernas genombrott och L. G. v. Haartmans fall. Förf. betonar att gruvdriften ekonomiskt vansköttes av Haartmans närmaste efterträdare på finanschefsposten, vilket även bidrog till att verksamheten nedlades. — Tvenne kortare vetenskapliga meddelanden publiceras även. I det ena *Några uppgifter om Anjala-männen J. A. Jägerhorn och K. H. Klick* avtrycker G. Rein jämte finska kommentarer ett brev från landshövding S. W. Carpelan till Gustav III, redogörande för ett samtal, som kapten Samuel Möller sommaren 1789 haft med Jägerhorn, samt en beslagtagen skrivelse utan angiven adressat, vari Klick i agitatoriskt syfte den 5 juli följ. å. berättar om svenskarnas nederlag i Viborgska viken. I det andra meddelandet ger Arvi Korhonen (på finska) *Några tilläggsuppgifter till historien om 1642 års bibel.* — Bandet avslutas med Finska historiska samfundets protokoll för tiden 26. IX 1927—4 VI 1928.

Svenska studier i Baltikum. På senaste tid har man i Sverige kunnat varsna ett allt starkare intresse för forskning i de fordom svenska Östersjöprovinsernas historia. Till en del har detta sin grund i de nya politiska förhållandena i dessa land, som tyckas erbjuda forskningen gynnsamma förhållanden, till en del i det växande intresse för Sveriges stormaktstid, som kunnat spåras i den svenska historieforskningen. Också kallandet av en del svenska forskare till lärare vid de baltiska universiteten har bidragit härtill. Frukter av en dylik lärarverksamhet i Dorpat äro de konsthistoriska undersökningar Helge Kjellin senaste år publicerade genom Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund försorg. I detta samfunds årsberättelse 1928—29 ingår sålunda en kortare studie benämnd *Die Hallenkirchen Estlands und Gottland* (38 s. + XVI plancher). Härutöver har Kjellin som tom XI i samfundets skriftserie utgivit en uttömmande och grundlig undersökning *Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gottland* (270 s. + LXVIII pl.). — Också Birger Nerman har numera fått tid till publicering av sina forskningar under vistelsen i Estland. Bland Kungl. antikvitetsakademiens handlingar har han nämligen utgivit ett arbete, kallat *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit* (184 s. Sthlm 1929). Här fullföljer han på detta ämne sin så ofta tidigare prövade metod att stödd på de litterära minnesmärkenas uppgifter söka verifiera eller belysa dem medels arkeologiska undersökningar. Först avhandlas folkvandringstiden (400—800 e. Kr.), därefter vikingatiden (800—1060 e. Kr.). Lokalt begränsas undersökningen till Estlands och Lettlands nuvarande områden och dessas förbindelser med Skandinavien. Till en början ger förf. en redogörelse för de litterära källornas upplysningar för att sedan pröva det arkeologiska materialet. Av speci-

ellt intresse synes oss Nermans framställning av de litterära källorna, av det s. a. s. rent historiska partiet. För folkvandringstiden tror han sig med stöd av nordiska källor kunna konstatera en svensk aktivitet mot Ostbaltikum från Uppsalakonungen Yngvars tid d. v. s. vidpass 600 e. Kr., vilken senare fortsatts under sonen Anunds regering för att under de dansk-svenska furstarna Ivar Vidfamne och Harald Hildetand leda till vidlyftiga erövringar i österled. Rimberts berättelse i *Vita Ansgarii* tyckes styrka de nordiska källornas uppgifter åtminstone så vitt det gäller ett svenskt välde över Kurland någon tid före 800. Av större intresse är Nermans redogörelse för de litterära vittnesmålen om vikingatidens förhållanden. Här fäster man främst uppmärksamheten vid Rimberts berättelse om den svenske konungen Olofs segerrika härtåg till Kurland och erövringen av städerna Seeburg och Apulia omkr. 855. Härmed sammanställer Nerman Nestor-krönikans uppgift om svenskarnas, »rus's», samtida uppträdande mellan åren 852 och 862 i länderna österom Östersjön samt Torgny lagmans tal om sveakonungen Erik Emundssons erövring av Finland, Kirjalaland, Estland och Kurland och landen vida kring österut Då Nerman förlägger Erik Edmundssons död till år 882, är han berättigad att betrakta alla ovan uppräknade uppgifter som hänförande sig till samma tid och bestyrkande varandra. Så skulle man i senare hälften av 800-talet ha att räkna med en betydande svensk maktutveckling österut, som åtminstone lett till Kurlands tidvisa tributpliktighet och till det ryska väldets grundläggning. Nerman förutsätter t. o. m., att det sistnämnda företaget direkte kunde ha varit organiserat av den svenska statsmakten och att Ruriks välde till en början varit beroende av moderlandet. För 900- och 1000-talet låta de sparsamt flytande källorna oss ana, att det svenska väldet österom havet försvagats eller helt gått förlorat på Olof Skötkonungs tid, ehuru förbindelserna med varägerväldet fortfarande upprätthölls, såsom sedermera Wladimir den stores flykt över havet 980 bl. a. bevisar. Torgnys tal till konung Olof anföres som bevis för existensen av ett parti, som önskade upprätthålla en aktiv politik bortom haven. Förf. tror t. o. m., att tvisten mellan konungen och Torgny stod i samband med den hjälp, som furst Jaroslav i Rysland bevisligen mottog från Sverige omkr. år 1016. Runstenarnas uppgifter från tiden efter Olofs död 1022 visa enligt Nerman, att Torgnys politik nu slagit igenom, ty vi finna ledungsfärder både till Ostbaltikum och Finland omtalade från denna tid under ledning av Frögeirr omkr. 1030, medan vikingafärder än längre österut företogos av kungafränden Ingvar. Ja, Adam av Bremen omtalar något efter seklets mitt, att Sverige behärskar flere öar i Östersjön, bl. vilka Kurland var den största. — Prövningen av det arkeologiska materialet ger inte några starkare belägg för det svenska väldet i Ostbaltikum. Om man undantager, att Nerman tror sig kunna konstatera en inflyttning från Gottland omkr. 500, vilken verifierade Gutasagans emigrationsberättelse, så inskränker sig fynden

i huvudsak till skandinaviskt, närmare bestämt svenskt importgods, såsom svärd, spjutspetsar och dylikt, medan inga typiskt skandinaviska gravar konstaterats. Fynden häntyda framför allt på handelsförbindelser. Att de litterära källorna så illa tyckas korrespondera med det arkeologiska materialet förklarar förf. genom de svenska krigstågens tillfälliga karaktär: de åsyftade blott att tvinga befolkningen att betala tribut och hade ingen kolonisation i sitt följe såsom i Ryssland. Ifall uppgifterna i dagspressen äga sin riktighet, synes förf. emellertid numera lyckats återfinna det fäste, till vilket konung Olofs härtåg år 855 företogs.

Frågan om Karl XII:s dödssätt. I senaste nummer av tidskriften Scandia upptager prof. Lauritz Weibull till förnyad källkritisk prövning frågan om *Carl XII:s död*. Till en början framhålles, hurusom den 1917 verkställda likbesiktningen ådagalagt, att konungens huvud träffats från vänstra sidan av en rundkula av 19,5 mms diameter, vilken haft betydande sprängkraft, men dock inte lossats på så nära håll, att krutstänk medföljt kulan. Genom undersökning av de ännu bevarade löpgravarna och stället där konungen föll kan man väga möjligheterna för de platser, därifrån skottet kan ha kommit. Weibull tvekar inte att förklara, att skottet antingen måste ha avlossats från den framförliggande svenska löpgraven till vänster eller ehuru mindre sannolikt från den rätt framför liggande huvudfästningen, men däremot inte från forten Mellembjerget eller Overbjerget. — Det märkliga är emellertid, att samtliga mer eller mindre officiösa framställningar är bevisligen oriktiga. I den första officiella gazetten, som helt stödde sig på generaladjutanten Sicres muntliga rapport påstås det, att konungen stupade under stormningen av ett fort, som hörde till Fredrikshalds huvudfästning. Till yttermera visso uppgavs det, att konungens systerson hertigen av Holstein befunnit sig blott tio steg från konungen, att skottet gått in från högra tinningen och ut genom vänstra käkbenet, uppgifter som stodo i den skarpaste strid med verkligheten. Ungefär två veckor senare såg man sig emellertid nödsakad att med åberopande av Sicre utge en ny gazett. Här ha de mest påtagliga osannolikheterna bortrensats; så nämnes det nu blott, att konungen legat på knä i tranchén, men härutöver uppges det, att hans officerare förgäves varnat honom för hans farliga läge. Gazetten hade tydligen tillkommit för att motverka de kringsmygande ryktena om ett lönnmord, vilka redan vid konungens griftläggning voro i omlopp. — Dessa rykten fingo ny näring, då Sicre 1723 i febersjukdom bekände sig skyldig till mordet på konungen. Saken fick nu politisk vikt, då misstankar för delaktighet riktade sig mot Fredrik I, och den franske ingenjörofficeren Maigret, som närvarit vid dödstillfället, avfordrades berättelse om konungens död. Från Maigret härleder sig tvenne olika versioner, den tidigare i original och franskspråkig, den senare bevarad i

svensk översättning. Såväl i Maigrets framställning som i de därav mer eller mindre avhängiga relationerna hos de la Mottraye och Voltaire påvisar förf. ett tydligt syfte att avlänka misstankarna från Sicre genom att framhäva konungens oförsiktighet, men dessa relationer ha därjämte alla det gemensamt, att de innehålla direkta oriktigheter. Maigret överdriver kulans storlek för att visa, att den inte kunnat avlossas av en enskild man; den har varit »stor som ett duvägg», heter det; den har trängt in från höger o. s. v. Också syftet att skaffa Sicre ett alibi framträder i de olika versionerna. Det olyckliga är blott, att alla dessa alibin strida mot varandra. Weibull finner, att Maigret inte kunnat avgiva sina berättelser i god tro, allra minst den andra, som framträtt anonymt. Han framför ytterligare som motbevis löjtnant, sedermera överste B. V. Carlbergs berättelse om konungens död. Denne bestrider indirekt de flesta punkter i Maigrets berättelse och tyckes själv närmast tro på ett skott från den framförliggande svenska löpgraven, på ett lönnmord. För ett sådant talar också den spända politiska situationen i riket med de holsteinska och hessiska partierna i harnesk mot varandra, förhållanden som denna tidskrifts läsare känna till genom dr K. J. Hartmans artikel om förhållandet mellan Karl XII och Goertz. Utöver indiciebevisning kan man väl aldrig komma.

Pehr Kalms resa till Amerika. Såsom som CCX bland Svenska litteratursällskapets skrifter har prof. Fredr. Elfving utgivit ett tilläggsband till de i sällskapets skriftserie tidigare utgivna delarna av *Pehr Kalms resa till Norra Amerika.* Den nu utkomna delen utgöres främst av Kalms dagboksanteckningar från ett senare skifte av resan, som inte blivit beskriven i hans tryckta skildring. Härtill har ytterligare fogats prof. J. F. Wallenii anteckningar ur den förkomna handskrivna fortsättningen av Kalms resa, vidare Kalms skildring av Niagara i ett brev till Giörwell samt hans anteckningar om »De svenskes första hijtkomst». Volymen innehåller mycket av kulturhistoriskt intresse angående förhållandena i Amerika, men även de häftiga partimotsatserna i hemlandet taga sig på ett ställe uttryck i dagboksanteckningarna trots dessas i allmänhet lugna och sakliga karaktär. Så nedskriver han vid underrättelsen om kejsarinnan Elisabets krav på »att få lägga Troppar i Finland som guarantinna af Sveriges friheter»: »Så snart jag hade läst halfparten af denna Czarinnans oförskämda, förbannade och mer än okyska begäran, tillstår jag det ifren så intog mig och blodens omlopp blef så häftig, att hvar lem för en timmes tid skakade så häftigt som hade jag fått Frossan, att jag ej kunde hvarken skrifva eller läsa ett ord. Det vore bättre att Fahnen droge bort, med all Ryska Kejsarinnans anhang i Sverige, der hon har der några djevlar, eller att de hängde alla i en galge än att de sålunda skola hafva deras vilja fram: jag gissar att mängen Satan hjertinnerligen glädt sig åt denna Czarinnans förbannade skamlöshet;

men så lär ock finnas redelige Svenske män än qvar: Gud välsigne och bevare Hans Kongl. Höghet, alla rätta Svenskas ögnasten och glädje, med Hennes Kongl. Höghet och det Kongl. Huset! Herren befrämje Hans Excellences Gref Tessins nyttiga anläggningar för Sverige! Gud uppväcke många att följa hans redeliga fotspår!» (1750, febr. 3 n. st.)

Västnyländsk lokalhistoria. Under titeln *I det gamla Ekenäs* ha nyligen utgetts ett antal »studier och anteckningar» av Oskar Hultman, Ernst Häyrén och Emmy Hultman, vilka tidigare varit införda i tidningen V. Nyland. Volymen (411 s. Söderström & C:o, H:fors, 1929) innehåller främst ett antal historiska uppsatser av avlidne prof. Oskar Hultman: »En borgarsläkt i det gamla Ekenäs», »Fornlämningen på Slottsbacken», »Ekenäsliv på 1600-talet», »Herr Niels Stigelius middag», »Ekenäs ortnamn» samt sist och viktigast »Herrgården». I denna nära 300 s. långa artikel redogöres för uppkomsten av benämningen Herrgården på en del av Ekenäs, vilken går tillbaka till grevskapet Raseborgs tider. Förf. skildrar på grund av förstahandskällor uppkomsten av en sätesgård på det nuvarande Ekenäs område, dennas förläning åt grevarna Leijonhufvud och följer sedan grevskapets öden ända till dess indragning för att sluta med Herrgårdens ödeläggelse under Stora ofreden. Ehuru uppsatsen saknar direkta källhänvisningar i varje enskilt fall, är den av betydande intresse för alla dem, som syssla med Västra Nylands historia. Den utgör bokens mest värdefulla parti. Emmy Hultman bidrager med en kortare uppsats om »Ekenäs stads vapen», medan Ernst Häyrén artiklar egentligen äro av biologiskt intresse. Dock är uppsatsen »Om tillandningarna i Ekenäs skärgård», som stöda sig på uppgifterna i gamla kartor, värda historikerns uppmärksamhet.

Till redaktionen insända skrifter:

Dunbar Plunket Barton: *Bernadottes underbara levnad.* Illustr. 330 s. Helsingfors 1929. Söderström & C:o.

Oskar Hultman: *I det gamla Ekenäs.* 410 s. + rättelser. Helsingfors 1929. Söderström & C:o.

Per Kalms resa till Norra Amerika utgiven av Fredr. Elfving och Georg Schauman. Tilläggsband sammansatt av Fredr. Elfving. Skr. utg. av Sv. Litt. i Finl. CCX. XIII + 235 s. Helsingfors 1929.

Miscellanea bibliographica II. Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter XI. 152 s. Helsingfors 1929.

Suomen historia radiossa I toimittanut Historian ystäväin liitto. 196 s. Helsingfors, 1929. Otava.

Alma Söderhjelm: *Den stora revolutionen* II. Republikens tid. Illustr. 317 s. Söderström & C:o. Helsingfors 1929.

Léon Vignols: *El Asiento francés (1701—1713) e inglés (1713—1750) y el Comercio francoespañol des de 1700 hásta 1730.* Con dos Memorias francesas de 1728 sobre estos Asuntos. Särtr. ur L'Anuario historico del derecho. 39 s. Madrid, 1929.

Norvegia Sacra 1928.

Finsk Tidskrift, tom 107, h. 5 o. 6, 1929.
Fornvännen, h. 5 o. 6, 1929.
Nya Argus, 19, 20 o. 21, 1929.
Personhistorisk Tidskrift, h. 3 o. 4, 1929.

FINSKA HISTORISKA SAMFUNDETS PUBLIKATIONER

HISTORIALLINEN ARKISTO I—XXXV. De år 1926 utkomna delarnas pris: XXXIII 30 mk, XXXIV 30 mk, XXXV 30 mk.

TODISTUSKAPPALEITA SUOMEN HISTORIAAN: I. *Y. M. Sprengtportenin, Suomen kenraalikuvernöörin virallista kirjevaihtoa 1808—09 (Correspondance officielle de G. M. Sprengtporten.);* II. *Consistorii Academici Aboensis äldre protokoller,* I,1, I,2, II, III; III. *Handlingar till belysande af Finlands kamerala förhållanden:* 1) Finland rörande utdrag ur räntekammarböckerna 1527—1542 m. m.; 2) Finska rusttjenstsoch förläningsregister från åren 1537—1575; 3) Förläningsregister 1558—1607; 4) Finlands årliga imkomster under 1500-talets senare hälft; 5) Mantalsregister öfver Finland från senare hälften af sextonde århundradet; 6) Novgorodin vatjalaisen viidenneksen henki- ja verokirja v. 1500; 7) Sveriges och Finlands finansställning år 1582; IV. *Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808,* I, II1, II2; VI. *Ulrik Rudenschölds berättelse om ekonomiska o. a. förhållanden i Finland 1738—1741;* VII. *Finska regeringskonseljens och senatens underdåniga berättelser af åren 1812 och 1816.*

HISTORIALLISIA TUTKIMUKSIA: I. W. Tavaststjerna, Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota, v:n 1570 ja 1590 välinen aika, 35 mk **II,1. E. W. Juvelius,** Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana, 20 mk; **II,2.** Suomen puolustuskysymys 1741—1747, 20 mk **III,1. Kaarlo Blomstedt,** Henrik Klaunpoika Horn, Ajankuvaus. I. Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa, 35 mk; **IV,1. Jalmari Jaakkola** Pyhän Eerikin pyhimystraditsionin, kultin ja legendan synty, 25 mk; **V, Ilmari Manninen,** Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous, 20 mk; **VI. A. Korhonen,** Vakkalaitos, yhteiskuntahistoriallinen tutkimus, 25 mk; **VII. Jalmari Jaakkola,** Suomen muinaiset valtarajat v:een 1323, 30 mk; **VIII,1. O. I. Lehtonen,** Kuvauksia Oulun läänin oloista Aleksanteri I:n aikana. I. Maah. Ehrenstolpesta ja läänin hallinnollisista oloista, 30 mk; **IX. A. Karjalainen,** Oulun kaupungin kauppa ja meriliike vv. 1721—1765, 30 mk.

HANDBÖCKER: M. Hammarström, *Glossarium till latinska medeltidsurkunder,* 60 mk.

Kaarle Soikkeli, *Nylands silfverskatt och silfverskatteregister för år 1571;* **H. Biaudet,** *Paavinistuimen ja Ruotsin väliset suhteet XVI:n vuosisadan jälkipuoliskolla. Otteita ja asiakirjoja (Le Saint-Siège et la Suède 1570—1576. Notes et documents.);* **J. H. Vennola,** *Pohjois-Suomen maalaisvarallisuus 16—17 vuosisadalla;* **K. W. Rauhala,** *Suomen keskushallinnon järjestämisestä 1808—17, I, II.*

Historiska Samfundets publikationer erhållas hos de flesta av landets bokhandlare.